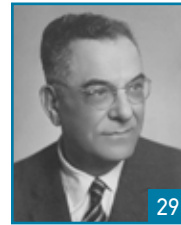

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΜΑΣ	
ΓΒΜ.....	1
ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙ- ΔΕΙΑ. Η ΣΥΓΚΛΙΣΗ	
ΠΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ.....	3
ΟΗ ΜΥ GOD, Ε΄ ΜΕΡΟΣ	
ΣΩΤΗΡΗΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ	17
ΕΚΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΠΡΟΣΚΥΝΗΣΑΝ	
Π. ΜΕΛΙΤΗΣ.....	29
Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ	
ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ	36
ΕΝΑ ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ	
Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ.....	40

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2,5€
Έτσια συνδρομή
Έσωτερικού 15€
Έξωτερικού 30€
Κύπρου 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θεόφιλον 1, 166 74 Γλυφάδα, e-mail: tsentosg@gmail.com

Η Έπιτροπή έπιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαιώμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Print & Packaging House
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Ίανουάριος - Φεβρουάριος 2026

Εικόνα έξωφύλλου: Θουκυδίδης, από τους άρχαίους Έλληνες σο-
φούς που εικονίζονται στόν έξωνάρθηκα της Ί. Μ. Φιλανθρωπικών
στό νησάκι τών Ίωαννίνων, τοιχογραφία του 16ου αιώνα.

ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΜΑΣ

Ορθοδοξία και Όρθοπραξία ἦταν τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Μαζὶ με τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ὀρθή πίστη, ζοῦσαν καὶ ἀκτινοβολοῦσαν μὲ τὸ φωτεινὸ τους παράδειγμα τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ μεγάλο μυστικὸ τους ἦταν ἡ ἀγία ζωὴ τους, ἡ θερμουργὸς ἀγάπη τους. Ἐκεῖ βρισκόταν τὸ πνευματικὸ μεγαλεῖό τους. Ἡ μεγάλη ἀγάπη τους καὶ ἡ ἀκλόνητη πίστη τους ἔφεραν τὸν θρίαμβο. Ἀποστόμωσαν ὅλους ἐκείνους ποὺ μὲ μανία πάσχισαν νὰ νοθεύσουν τὴν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ.

Νὰ γιατί δὲν ὀνομάζονται ἀπλῶς διδάσκαλοι, ἀλλὰ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἀγωνίζονταν μὲ σθένος ἐναντίον ἐκείνων ποὺ πολεμοῦσαν τὴ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς κατετρόπωναν μὲ ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα. Συγχρόνως

ὁμως ζοῦσαν «ἐν Χριστῷ». Ὁ Χριστὸς ἦταν γι' αὐτοὺς τὸ πᾶν, ἡ ζωὴ τους, ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὁδηγὸς τῆς πορείας τους. Συνδεδεμένοι στενὰ μὲ τὴν ἀστείρευτη πηγὴ τῆς ζωῆς, τὸν Χριστό, ξεχύνονταν σὰν πλουσιόδωρο ποτάμι καὶ ἔκαναν τὴν αὐχηρὴ ἔρημο τῆς κοινῆς νὰ ἀνθίζει μὲ ζωφόρες πνευματικὲς ὁάσεις.

Οἱ ἀγῶνές τους ἐναντίον τῶν πνευματομάχων δὲν στηρίζονταν μόνο στὶς μελέτες τους καὶ στὶς θεολογικὲς τους γνώσεις γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ζοῦσαν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἦσαν πνευματέμφοροι καὶ πνευματοκίνητοι κήρυκες τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο εἶχε σκηνώσει στὴν ψυχὴ τους, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ζωὴ τους ἦταν κατάφορτη ἀπὸ τοὺς καρποὺς τοῦ Πνεύματος καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν εἰρήνη. Κατέβαιναν στὸν στίβο τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα ἀτρόμητοι γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, τὴν ὁποία πρῶτα εἶχαν κάνει βίωμά τους.

Θέλουμε παραδείγματα: Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ βράχος αὐτὸς τῆς πίστεως, ὁ «ἀδάμας γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του καὶ μαγνήτης γιὰ τοὺς στασιάζοντας», ὑπῆρξε ἡ πλήρης ἐνσάρκωση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς: «*Ἀθανάσιον ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι*», ἔγραφε ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. «*Πάντες ἐπὶ τὴν σὴν ἐπιστροφόμεθα τελειότητα*», τοῦ ἔλεγε ὁ φωστῆρας τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Μ. Βασίλειος. Ἡ ἀγωνιστικὴ διάθεση, ἡ ἀγιότης τοῦ βίου, ὁ ἀγιασμός τῆς ψυχῆς, τὰ δῶρα τῆς χάριτος, στόλιζαν τὴν ὑπαρξί του, γιὰ τὸ ζοῦσε ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἔτσι μποροῦσε νὰ διακηρύττει: «*Τούτου μετέχοντες ἔχομεν τοῦ Πατρὸς τὴν ἀγάπην καὶ*

ἐμεῖς τὸν ἔνοικον», δηλαδὴ τὸν Κύριο. Καὶ μὲ τὴ δύναμιν Ἐκείνου ἀγωνίσθηκε καὶ ἔστησε τὸ τρόπαιο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἄετὸς τῆς Θεολογίας ὀνομάσθηκε, γιὰτὶ διέθετε ἀετίσια ψυχῆ, ἐξαγιασμένη ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.

Τὸν ἴδιο ἄριστο συνδυασμὸ λόγων καὶ ἔργων, ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ ἀγιότητος βίου, εἶχαν νὰ παρουσιάσουν οἱ ἀθάνατες μορφές τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τὸσων ἄλλων. Οἱ ἀγῶνές τους γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν ὀρθοπραξία. Τὴν κρυστάλλινη ἀλήθεια τῆς πίστεως τὴν ἀκτινοβολοῦσαν μὲ τὸ φωτεινὸ τους παράδειγμα.

Ὁρθοδοξία καὶ Ὁρθοπραξία ἦταν τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Μαζὶ μὲ τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ὀρθὴ πίστη, ζοῦσαν καὶ ἀκτινοβολοῦσαν μὲ τὸ φωτεινὸ τους παράδειγμα τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ μεγάλο μυστικὸ τους ἦταν ἡ ἀγία ζωὴ τους, ἡ θερμοουργὸς ἀγάπη τους. Ἐκεῖ βρισκόταν τὸ πνευματικὸ μεγαλεῖό τους.

τοῦ Υἱοῦ τὴν χάριν καὶ αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος τὴν κοινωνίαν». Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἔμεινε σχεδὸν μόνος, πάλαιψε κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ θριάμβευσε ἐναντίον τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους. Ὑπέμεινε τὰ πάντα γιὰ τὴν ἀλήθεια. Γράφει: «*Μίτε θάνατον σωματικὸν φοβηθῶμεν μίτε τὰς τούτων (τῶν αἰρετικῶν) ὁδοὺς ζηλώσωμεν, ἀλλὰ πάντων μᾶλλον προκρινέσθω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος*».

Ἔβλεπε καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τοὺς ναοὺς τῆς Βασιλεύουσας κατελιμμένους ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς καὶ δὲν δείλιαζε. Ἦταν ὁ ἴδιος κατοικητήριο τοῦ Θεοῦ καὶ ἔμψυχος ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Νὰ γιὰτὶ κήρυττε στοὺς ἀκροατὰς του: «*Ἔχουν ἐκεῖνοι τοὺς ναοὺς,*

Στοὺς κοσμογονικοὺς καιροὺς ποὺ ζοῦμε, ἡ Ὁρθοδοξία καλεῖται καὶ σήμερὰ νὰ διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο. Ἰδιαίτερα τὸ χρέος μας ὡς Ἑλλήνων καὶ Ὁρθοδόξων εἶναι μεγάλο. Καὶ αὐτὸ ὄχι ὡς ἀφορμὴ καυχήσεως, ἀλλὰ ὡς συνειδητοποίηση εὐθύνης. Τὸ μεγάλο πνευματικὸ μίνυμα γιὰ τὴν Εὐρώπην εἶναι ὅτι ἡ μόνη δύναμιν ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν ἀνορθώσει εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Προβάλλει ὁμῶς τὸ ἐρώτημα: Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι εἴμαστε «*ἐπιστολὴ Χριστοῦ γνωσκομένη καὶ ἀναγνωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων*» (Β' Κορινθ. γ' 2); Μιμούμεθα τὰ μεγάλα πρότυπά μας, τοὺς θεοφόρους Πατέρας μας;

Γ.Β.Μ.

Θουκυδίδης, Αριστοτέλης και Πλάτων σε τοιχογραφία από την I. M. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Μεγάλου Μετέωρου) στα Μετέωρα.

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ Η ΣΥΓΚΛΙΣΗ

Σὲ μελέτη μας ἀπὸ τὶς σπῆλες τῶν Ἀκτίνων πρὸ μερικῶν ἐτῶν, μὲ τίτλο «Οἱ χριστιανοὶ ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ἡ διαφοροποίηση», ἀναφερθήκαμε στοὺς παράγοντες ποὺ ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ φιλοσοφία¹. Ὅπως εἶδαμε ἐκεῖ, πρόκειται γιὰ παράγοντες διόλου εὐκαταφρόνητους, ποὺ οὐδεὶς δικαιούτο νὰ κλείσει τὰ μάτια του μπροστὰ τους καὶ νὰ προσποιηθεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν. Καὶ ὅμως, αὐτοὶ οἱ παράγοντες δὲν ἀπέτρεψαν τὴ σύνθεσι

χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας, τὴ σύνθεσι, τελικὰ, χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ. Καὶ δὲν τὴν ἀπέτρεψαν, διότι ἀπλούστατα οἱ λόγοι ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν κρατήσει μακριὰ τὸν χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸν ἑλληνισμὸ ὑποχώρησαν μπροστὰ στοὺς λόγους ποὺ τελικὰ τοὺς ἔφεραν κοντά.

Μὲ δεδομένο λοιπὸν ὅτι ἡ σύγκλισι τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία δυσχεραίνονταν ἀπὸ πολλοὺς καὶ σοβαροὺς παράγοντες, εἶναι ὥρα νὰ δοῦμε κάποιους ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ διευκόλυναν αὐτὴ τὴ σύγκλισι καὶ κατέστησαν δυνατὴ τὴ γόνυφι σύνθεσι χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ σὲ ἕναν πολιτισμὸ.

1 Γιάννη Κ. Τσέντου, «Οἱ χριστιανοὶ ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ἡ διαφοροποίηση», Ἀκτίνες 794 (Ιούλιος-Αὐγούστος 2022), σελ. 136-144.

1. Μιά πρώτη γέφυρα επικοινωνίας: ή ελληνική γλώσσα

Ένας παράγοντας που ήδη εύθως έξ ερχής άνοιξε τόν δρόμο για τή σύγκλιση τής χριστιανικής πίστης με τήν ελληνική παιδεία υπήρξε ή ελληνική γλώσσα. Αυτό, μάλιστα, είναι κάτι που έχει ιδιαίτερη σημασία να τόνίσουμε ειδικά φέτος, που ή 9^η Φεβρουαρίου (ήμερομηνία θανάτου του έθνικού μας ποιητή, Διονυσίου Σολωμού) τιμάται για πρώτη φορά ως Παγκόσμια Ήμέρα Έλληνικής Γλώσσας. Όταν στις 12 Νοεμβρίου 2025, με τήν ολοκλήρωση τών έργασιών τής 43^{ης} Γενικής Διάσκεψης τής UNESCO στη Σαμαρκάνδη του Ούζμπεκιστάν, υιοθετήθηκε και επικυρώθηκε όμόφωνα ή άπόφαση τής ανακήρυξης ως Παγκόσμιας Ήμέρας Έλληνικής Γλώσσας τής 9^{ης} Φεβρουαρι-

ήλληνική παιδεία. Η ελληνική γλώσσα ήταν εκείνη τήν έποχή μια άληθινά παγκόσμια γλώσσα. Στην άπέραντη ρωμαϊκή αυτοκρατορία μπορεί μεν ή γλώσσα τών κρατικών υποθέσεων και τών δικαστηρίων να ήταν ή λατινική, αλλά ή γλώσσα τής ανταλλαγής τών ιδεών ήταν ή ελληνική. Έτσι, όπως είναι φυσικό, ή ελληνική γλώσσα υπήρξε ή γλώσσα που χρησιμοποιοίσε ό χριστιανισμός για τή διάδοσή του.

Η ελληνική γλώσσα, κατά ταυτα, υπήρξε ένα πρώτο σημείο έπαφής ανάμεσα στο χριστιανικό κήρυγμα και τόν ελληνικό πολιτισμό, και μάλιστα ένα σημείο έπαφής διόλου εύκαταφρόνητο. Όπως γράφει ό Arnold Toynbee, τή στιγμή που οί Ευαγγελιστές και οί Πατέρες έγραφαν τα έργα τους στην ελληνική γλώσσα, έκα-

Η ελληνική γλώσσα, ύψωνε αυτόμάτως μια γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στη χριστιανική πίστη και τήν ελληνική παιδεία. Και αν ήταν μέσα στο σχέδιο του Θεού να κηρυχθεί ή χριστιανική αλήθεια στην ελληνική γλώσσα, τότε άσφαλώς ήταν μέσα στο σχέδιο του Θεού να ύψωθεί και αυτή ή γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στον χριστιανισμό και τόν έλληνισμό.

ου, σε μια διαδικασία που είχε εκκινήσει ήδη από τόν περασμένο Άπρίλιο, τó Ύπουργείο Έξωτερικών, σε ανακοίνωση που εξέδωσε, έκανε λόγο για διεθνή άναγνώριση «τής μοναδικής και άνεκτίμητης συμβολής τής ελληνικής γλώσσας στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά τής άνθρωπότητας», καθώς και για «άπόφαση ιστορικής σημασίας στην 3.000 έτων διαχρονία τής γλώσσας μας».

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τή συμβολή τής ελληνικής γλώσσας στη σύγκλιση τής χριστιανικής πίστης με τήν

ναν ήδη ένα μεγάλο άνοιγμα προς τήν ελληνική παιδεία, τó πρώτο κεφάλαιο τής οποίας ήταν ή διδασκαλία τής ελληνικής γλώσσας. Διότι τα έργα τους θα μπορούσαν να διαβάζονται, να γίνονται αντίληπτα και να άποτελούν πρότυπα τότε και μόνον τότε, έφ' όσον ή ελληνική αυτή παιδεία έξακολουθοῦσε να ύπάρχει². Όπως μάλιστα σημειώνει ό Werner Jaeger, τó θέμα τής γλώσσας δέν είναι

2 Arnold J. Toynbee, *The Greeks and their heritages*, Oxford University Press, Oxford 1981, σελ. 97.

καθόλου άσχετο με την ουσία, καθώς μαζί με την ελληνική γλώσσα εισερχόταν αυτόματως στη χριστιανική σκέψη ένας ολόκληρος κόσμος έννοιων, κατηγοριών της σκέψης, κληρονομημένων μεταφορών και λεπτών νοηματικών υποδηλώσεων³.

Σήμερα, που μπορούμε πλέον να αποτιμήσουμε πόσο ιδανική υπήρξε η ελληνική γλώσσα για τη διάδοση, την κατανόηση και την ανάπτυξη της χριστιανικής αλήθειας, δεν μπορούμε να μη διερωτηθούμε μήπως η σύνδεση του χριστιανικού κηρύγματος με την ελληνική γλώσσα δεν ήταν μια άπλη σύμπτωση, αλλά σοφή επιλογή της θείας Πρόνοιας. Ο Κικέρων είχε κάποτε πει σε μια έξαρση θαυμασμού για την ελληνική γλώσσα ότι, αν ο θεός μιλούσε τη γλώσσα των ανθρώπων, θα επέλεγε να μιλήσει τη γλώσσα του Πλάτωνα⁴. Και αυτό μεν στο στόμα του Κικέρωνα μπορεί να μην ήταν τίποτε περισσότερο από μια ρητορική έξαρση της αξίας της ελληνικής γλώσσας. Για ένα χριστιανό όμως είναι κάτι παραπάνω. Διότι για ένα χριστιανό ο Θεός ήλθε πράγματι στη γη, και επέλεξε ακριβώς την ελληνική γλώσσα με την ανυπέρβλητη αξία της, για να διαδώσει το μήνυμα της σωτηρίας.

Αλλά η ελληνική γλώσσα, όπως σημειώσαμε, ύψωνε αυτόματως μια γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στη χριστιανική πίστη και την ελληνική παιδεία. Και αν ήταν μέσα στο σχέδιο του Θεού να κηρυχθεί η χριστιανική αλήθεια στην ελληνική γλώσσα, τότε ασφαλώς ήταν μέσα στο σχέδιο του Θεού να ύψωθεί και αυτή η γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στον χριστιανισμό και τον ελληνισμό.

2. Ο διάλογος με τον κόσμο

Κάθε φορά που διεξερχόμαστε το θέμα της σχέσεως του χριστιανισμού με τον ελληνισμό, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο χριστιανισμός ήδη ευθύς εξ αρχής διαδόθηκε μέσα σε έναν κόσμο του οποίου ο πολιτισμός ήταν κατά βάση η ελληνική παιδεία. Και βεβαίως το γεγονός αυτό ύψωνε εκ των πραγμάτων και μια δεύτερη γέφυρα επικοινωνίας του χριστιανισμού με το ελληνικό πνεύμα, πλάι σε εκείνη την όποια, όπως είδαμε, ύψωνε η ελληνική γλώσσα.

Όπως σημειώνει σχετικά ο Στυλιανός Παπαδόπουλος, οί Πατέρες δεν έζησαν ούτε έδρασαν ερήμην του πνευματικού περιβάλλοντος της εποχής τους, αλλά χρησιμοποιήσαν τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονταν και προσέγγιζαν τα προβλήματα οί σύγχρονοί τους, διότι διαφορετικά ο χριστιανισμός θα κινδύνευε να μείνει απόλυτα ξένος για τους ανθρώπους της εποχής⁵. Και ο τρόπος με τον οποίο σκέπτονταν και προσέγγιζαν τα προβλήματα οί άνθρωποι της εποχής, ο τρόπος αυτός τον οποίο χρησιμοποιήσαν και οί χριστιανοί, έφερε τη σφραγίδα της ελληνικής παιδείας. Ο Arnold Toynbee παρατηρεί συναφώς ότι μερικοί από τους πρωιμότερους κήρυκες του χριστιανισμού στον ελληνικό κόσμο απευθύνονταν ήδη σε ανθρώπους που είχαν λάβει την ελληνική παιδεία, και πρέπει να είχαν και ίδιοι, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, κάποια άνωτερη ελληνική μόρφωση⁶.

Με τους χριστιανούς διανοητές που ονομάζουμε Άπολογητές, η επικοινωνία με την ελληνική παιδεία έγινε πολύ έντονη και ουσιαστικότερη από παλαιότερα. Οί Άπολογητές τόλμησαν για πρώτη φορά κάτι διαφορετικό από τους προ

3 Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek paideia*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1961, σελ. 6.

4 Πλουτάρχου, *Κικέρων*, ed. K. Ziegler, *Plutarchi vitae parallelae*, vol. 1.2, κδ' 5.3-6.1: «Και περι των Πλάτωνος διαλόγων, ως του Διός, ει λόγω ηρησθαι πέφυκεν, ούτως <αν> διαλεγόμενου».

5 Στυλιανού Γ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, Αθήνα 1977, σελ. 51.

6 Arnold J. Toynbee, *The Greeks and their heritages*, σελ. 96.

αὐτῶν χριστιανούς συγγραφείς. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ E. R. Dodds, οἱ Ἀποστολικοὶ Πατέρες ἔγραφαν μόνο γιὰ τοὺς ὁμοπίστους τοὺς χριστιανούς, ἐνῶ οἱ Ἀπολογητὲς ἐξῆλθαν ἀπὸ τὸ «ἰδεολογικὸ τους γκέττο» καὶ γιὰ πρώτη φορὰ ὑπερασπίσθηκαν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ χριστιανισμοῦ

ἀκόμη περισσότερο, ὅταν σταμάτησαν οἱ ἀνηλεεῖς διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διότι πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ἦταν πολὺ δύσκολο γιὰ τοὺς χριστιανούς νὰ δοῦν μὲ καλὸ μάτι τὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία» ἐνὸς κράτους ποὺ τοὺς ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε καὶ τοὺς θανάτωνε. Ὅταν ὅμως σταμάτησαν οἱ δι-

Ἡ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία διευκολύνθηκε ἀκόμη περισσότερο, ὅταν σταμάτησαν οἱ ἀνηλεεῖς διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διότι πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ἦταν πολὺ δύσκολο γιὰ τοὺς χριστιανούς νὰ δοῦν μὲ καλὸ μάτι τὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία» ἐνὸς κράτους ποὺ τοὺς ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε καὶ τοὺς θανάτωνε. Ὅταν ὅμως σταμάτησαν οἱ διωγμοί, ἐτέθησαν πλέον τὰ θεμέλια γιὰ μιὰ εἰρηνικὴ συνύπαρξιν χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν.

ἐνώπιον τοῦ κόσμου τῶν μορφωμένων ἐθνικῶν, ὅχι τόσο προσδοκῶντας νὰ τοὺς προσπλητίσουν, ὅσο ἐλπίζοντας νὰ τοὺς πείσουν νὰ ἀναστείλουν τοὺς διωγμοὺς εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας⁷.

Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τῶν Ἀπολογητῶν ἀνοίγει ἐκ τῶν πραγμάτων μιὰ δίοδο ἐπικοινωνίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Διότι οἱ Ἀπολογητὲς πολὺ γρήγορα ἔνωσαν ὅτι, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ὑπερασπισθοῦν ἀποτελεσματικὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνώπιον τοῦ κόσμου τῶν μορφωμένων ἐθνικῶν, ὄφειλαν νὰ μποροῦν νὰ μιλᾶνε «τὴν ἴδια γλῶσσα» μὲ αὐτούς. Καὶ ἡ γλῶσσα αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Ἡ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία διευκολύνθηκε

ἀκόμη περισσότερο, ὅταν σταμάτησαν οἱ ἀνηλεεῖς διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διότι πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ἦταν πολὺ δύσκολο γιὰ τοὺς χριστιανούς νὰ δοῦν μὲ καλὸ μάτι τὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία» ἐνὸς κράτους ποὺ τοὺς ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε καὶ τοὺς θανάτωνε. Ὅταν ὅμως σταμάτησαν οἱ διωγμοί, ἐτέθησαν πλέον τὰ θεμέλια γιὰ μιὰ εἰρηνικὴ συνύπαρξιν χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν. Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἔνωσαν πλέον ὅτι ζοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴδια ἀκριβῶς κοινωνία στὴν ὁποία ζοῦσαν οἱ ἐθνικοὶ συμπολίτες τους, μὲ τοὺς ὁποίους μάλιστα μποροῦσαν νὰ συνδέονται φιλικά. Ὁ Μέγας Βασίλειος διατηροῦσε μιὰ φιλικώτατη ἀλληλογραφία μὲ τὸν περίφημο ἐθνικὸ διδάσκαλο Λιβάνιο⁸, ἐνῶ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μποροῦσε νὰ στέλνει μιὰ ἐγκάρδια καὶ θερμώτατη ἐπιστολὴ στὸν εἰδωλολάτρην ἔπαρχο τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἐρκουλίου⁹. Καὶ ἡ εἰρηνικὴ αὐτὴ συνύπαρξιν ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὸν διάλογο τῶν ἰδεῶν.

7 E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an age of anxiety. Some aspects of religious experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge 1968² (ed. pr. 1965), σελ. 105.

8 Βλ. σχετικὰ Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τὸ “νενικίμεθα” τοῦ Λιβανίου πρὸς τὸν Βασίλειο. Ἡ ὁμολογία ἥττας τῶν τελευταίων ἐθνικῶν», *Ακτίνες* 748 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2014), σελ. 215-221.

9 Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ἐπιστολὴ ΣΑ΄, Ἐρκουλίφ*, ed. J.- P. Migne, PG 52, 723.33-51.

3. Ἡ ἐκλεκτικὴ στάση: τὸ ρόδον καὶ τὸ ἀγκάθι

Ἐνας ἄλλος δρόμος ποὺ ὁδήγησε στὴ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας βασίσθηκε στὸ ἐξῆς, πολὺ ἀπλὸ σκεπτικὸ: Ὅπωςδήποτε, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν περιπέσει σὲ σοβαρὰς πλάνες, οἱ ὁποῖες δὲν μποροῦσαν πλέον νὰ γίνονται ἀποδεκτές, τώρα ποὺ ἡ ἀλήθεια εἶχε φανερωθεῖ. Ἀλλά, πέρα ἀπὸ αὐτὲς τὶς πλάνες, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλλη-

παρατήρηση τοῦ Ἀλέξανδρου Τσιριντάνη: Ὅποιος διαβάσει τὸν Κρίτωνα ἢ τὸν Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος ἢ τὸν Ἐπίκτητο καὶ δὲν δέχεται ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ περιέχουν ἀποκάλυψη Θεοῦ, πρέπει νὰ δεχθεῖ ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεὸ ποὺ φώτισε αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς¹⁰. Ἐξυπακούεται βεβαίως ὅτι αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὸ δεχθεῖ ἓνας συνειδητοποιημένος χριστιανός. Ἄρα, ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων δὲν μπορούσε παρὰ νὰ

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν πεῖ πολλὰ σωστὰ πράγματα ἤγειρε τὸ εὐλόγο ἐρώτημα ἂν τὰ εἶχαν πεῖ αὐτὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικὴ τοῦ προβληματισμοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἓνα τέτοιο ἐρώτημα εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Ἀλέξανδρου Τσιριντάνη: Ὅποιος διαβάσει τὸν Κρίτωνα ἢ τὸν Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος ἢ τὸν Ἐπίκτητο καὶ δὲν δέχεται ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ περιέχουν ἀποκάλυψη Θεοῦ, πρέπει νὰ δεχθεῖ ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεὸ ποὺ φώτισε αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς

νες εἶχαν πεῖ καὶ πολλὰ σωστὰ πράγματα, καὶ μάλιστα πράγματα ποὺ δὲν ἦταν καθόλου διαφορετικὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ μπορούσε νὰ βρεῖ κανεὶς στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία. Τί λοιπόν; ὅλα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ σβήσουν;

Ἡ ἀναγνώριση τῆς ὑπαρξης στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία στοιχείων καθ' ὅλα ἀποδεκτῶν καὶ ἐντελῶς συγγενῶν πρὸς τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια εἶχε καὶ μιὰ ἄλλη, σημαντικώτατη προέκταση. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν πεῖ πολλὰ σωστὰ πράγματα ἤγειρε τὸ εὐλόγο ἐρώτημα ἂν τὰ εἶχαν πεῖ αὐτὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικὴ τοῦ προβληματισμοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἓνα τέτοιο ἐρώτημα εἶναι ἡ ἀκόλουθη

ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὸν Θεό. Καὶ ἂν ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὸν Θεό, τότε δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κακὸ στὸ νὰ τὴ μελετᾶμε.

Πολὺ γρήγορα, λοιπόν, ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι, ἀντὶ τῆς συνολικῆς ἀπόρριψης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἦταν πολὺ πιὸ δίκαιο καὶ συνετὸ νὰ υἱοθετηθεῖ μιὰ ἄλλη, περισσότερο μετριοπαθῆς καὶ ἰσορροπημένη στάση. Ἄντὶ διπλαθὴ νὰ καταδικάζει κανεὶς συλλήβδην τὰ πάντα, μπορούσε νὰ υἱοθετήσῃ μιὰ «ἐκλεκτικὴ» στάση, διπλαθὴ, πολὺ ἀπλᾶ, νὰ δεχθεῖ τὰ καλὰ καὶ νὰ ἀπορρίψει τὰ κακά.

Ἡ υἱοθέτηση αὐτῆς τῆς μετριοπαθοῦς καὶ ἰσορροπημένης στάσης ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἦταν μιὰ πραγματικὰ

10 Ἀλέξανδρου Τσιριντάνη, *Ἡ πίστις ὡς βίωμα*, τόμος Ι', Ἐκδόσεις Συζήτησις, Ἀθῆναι 2003, σελ. 19.

γενναία κίνηση. Όπως έξηγει ο Βασίλειος Τατάκης, δεν χρειάστηκε μικρή δύναμη ο χριστιανισμός, για να τηρήσει αυτή τη στάση, καθώς δεν ήταν μικρό πράγμα να αποφασίσουν οι χριστιανοί να ξεχωρίσουν μέσα στην έθνική παιδεία στοιχεία ωφέλιμα, ψυχία άληθειών, την ώρα που πίστευαν ότι η αποκάλυψη τους φανέρωνε ολόκληρη την αλήθεια. Έτσι, με αυτή τη στάση ο χριστιανισμός νίκησε μέσα του τον έντονο ριζοσπαστισμό, που ώθουσε προς ασυμφιλίωτη αντίθεση και πλήρη απομονωτισμό από την έθνική κοινωνία. Και αυτό υπήρξε κατά τον Τατάκη μια πρώτη εκδήλωση ανθρωπιστικού πνεύματος μέσα στον χριστιανισμό¹¹.

Οι χριστιανοί λοιπόν κατάλαβαν έγκαιρα ότι δεν υπήρχε κανένας άπολύτως λόγος να καταδικάζουν όλη συλλήβδην την έλληνική παιδεία, αφού μπορούσαν κάλλιστα να πάρουν από αυτήν ό,τι τὸ ὑγιές και σωστό. Ακόμη και η «συνταγή» για την προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μπορούσε κάλλιστα να βρεθεί στην ίδια την αρχαία έλληνική γραμματεία: Η συμβουλή του Ίσοκράτη στο *Πρὸς Δημόνικον* έργο του ήταν ότι όσοι λαχταροῦν την παιδεία πρέπει να δοκιμάζουν τὰ πάντα και να συλλέγουν από παντοῦ τὰ χρήσιμα, μιμούμενοι τὴ μέλισσα, που κάθετα σὲ ὅλα τὰ λουλούδια και παίρνει τὸ νέκταρ από τὸ καθένα¹². Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ εἰκόνα χρησιμοποιεῖται από τὸν Μέγα Βασίλειο στο περίφημο σύγγραμμά του στο ὁποῖο διατυπώνονται οἱ κατευθυντήριες ἀρχές για

μιὰ ἐπωφελῆ προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας¹³, και ἀναπαράγεται ἐπίσης και από τὸν Ἀμφιλόγιο Ἰκονίου¹⁴. Μποροῦσαν λοιπόν οἱ χριστιανοί να μιμηθοῦν τὴ μέλισσα, ἢ, σύμφωνα με μιὰ ἄλλη πολὺ ἀγαπητὴ εἰκόνα, να πάρουν από τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία τὸ τριαντάφυλλο, προσέχοντας να μὴν τρυπηθοῦν από τὰ ἀγκάθια¹⁵. Στὸ κάτω κάτω, οἱ χριστιανοί

11 Βασιλείου Ν. Τατάκη, *Η συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθῆνα 1989, σελ. 31.

12 Ίσοκράτους, *Πρὸς Δημόνικον*, ed. G. Methieu και E. Bremond, 56.1-5: «Ὡσπερ γὰρ τὴν μέλιταν ὀρώμεν ἐφ' ἅπαντα μὲν τὰ βλαστήματα καθιζάνουσαν, ἀφ' ἐκάστου δὲ τὰ βέλτιστα λαμβάνουσαν, οὕτω δεῖ και τοὺς παιδείας ὀρεγομένους μηδενὸς μὲν ἀπειρώς ἔχειν, πανταχόθεν δὲ τὰ χρήσιμα συλλέγειν».

13 Μεγάλου Βασιλείου, *Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, ed. F. Boulenger, 4.36-48: «Ὡς γὰρ τῶν ἀνθέων τοῖς μὲν λοιποῖς ἄχρι τῆς εὐωδίας ἢ τῆς χροῆς ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ' ἄρα και μέλι λαμβάνειν ἀπ' αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κἀνταῦθα τοῖς μὴ τὸ ἥδον και ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιοῦτων λόγων διώκουσιν ἐστὶ τινὰ και ὠφέλειαν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε ἅπασιν τοῖς ἀνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτώσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτῆδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαιρειν ἀφῆκαν· ἡμεῖς τε, ἢν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκείον ἡμῖν και συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον».

14 Ἀμφιλόγιο Ἰκονίου, *Ἰαμβοὶ πρὸς Σέλευκον*, ed. E. Oberg, 33-44: «Τοῦτον τὸν ὄντα σὸν και γνήσιον / πλοῦτον φυλάττων σμῆχε τοῖς μαθήμασιν, / βίβλοις ποιπτῶν, ἱστορικῶν συγγράμμασιν, / και ταῖς τρεχούσαις ῥητόρων εὐγλωττίας / λεπταῖς τε μερίμασι φιλοσόφων ἀσκούμενος. / Τοῦτοις δ' ἅπασιν ἐμφορῶως ἐντύγγανε / σοφῶς ἀπ' αὐτῶν συλλέγων τὸ χρήσιμον, / φεύγων δ' ἐκάστου τὴν βλάβην κεκριμένως, / σοφῆς μελίττης ἔργον ἐκμιμούμενος, / ἦτις ἐφ' ἅπασιν ἀνθεσιν καθεξάνει, / τρυγᾷ δ' ἐκάστου πανσόφως τὸ χρήσιμον / αὐτὴν ἔχουσα τὴν φύσιν διδάσκαλον».

15 Μεγάλου Βασιλείου, *Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, ed. F. Boulenger, 4.48-51: «Και καθάπερ τῆς ῥοδονιαῆς τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω και ἐπὶ τῶν τοιοῦτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα».

Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Ἐπιτῆδικά. Γ. Περί ἀρετῆς (B)*, ed. J.- P. Migne, PG 37, 695.15-696.3: «Μεμνήσομαι δέ, δείγματος χάριν, τινῶν,

δὲν χρειάζοταν νὰ ψάξουν μακριά, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος προέτρεπε: «*Πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε*»¹⁶.

Ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητας, μὲ τὴν ὁποία οἱ χριστιανοὶ εἶχαν νὰ ἀναμετρηθοῦν, ἦταν κατὰ βάσιν ἐκλεκτική. Ὁ Henry Chadwick κάνει λόγο γιὰ ἓνα κρᾶμα στωικῆς ἠθικῆς μὲ πλατωνικὴ μεταφυσικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ λογικὴ, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε μιὰ «*φιλοσοφικὴ κοινή*»¹⁷. Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν αὐτὸ τὸ σχῆμα ἀποδεικνύεται σὲ κάποιες περιπτώσεις μᾶλλον ὑπεραπλουστευτικό, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς

θεια στὴν παρατήρηση τοῦ Δημητρίου Τσάμπι, ὅτι οἱ Καππαδόκες παραδέχθηκαν τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῆς ἐκλεκτικῆς φιλοσοφίας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνδρώθηκαν καὶ ἡ ὁποία θεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοὺς ὡς στοιχειῶδες μέρος τῆς μορφώσεως κάθε σκεπτόμενου ἀνθρώπου¹⁸.

Καὶ αὐτὴ ἡ στάση δὲν ἔμεινε χωρὶς συνέχεια. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Herbert Hunger, οἱ Βυζαντινοὶ ἔβλεπαν ὡς ἀποστολὴ τοὺς τὴν ἀποδοχὴ, μερικὴ υἱοθέτηση καὶ ἀφομοίωση τῶν φιλολογικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν εἰδῶν, θεμάτων καὶ ἐκφραστικῶν μορφῶν ποὺ τοὺς παραδόθηκαν,

Οἱ χριστιανοὶ τῆς περιόδου τῆς μεγάλης συνάντησης ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, ὅπως πολὺ ὠραῖα γράφει ὁ Werner Jaeger, στάθηκαν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων ὑπὸ μιὰ σοφὴ ἠγεσία καί, ἀντὶ νὰ ἀπορρίψουν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ συνολικά, ἔκαναν τὴν ὑπέρτατη προσπάθεια νὰ διακρίνουν στὸν νέο, τεχνητὰ γαλβανισμένο «ἑλληνισμό» τὸ στοιχεῖο ποὺ ἦταν νεκρὸ πρὶν γεννηθεῖ, ἀπὸ τὴ διαρκῆ καὶ ζωτικὴ δύναμη ποὺ χρειάζονταν

ὕστερης Ἀρχαιότητας ἦταν βασικὰ μιὰ φιλοσοφία ἐκλεκτική, ἡ ὁποία δανειζόταν στοιχεῖα ἀπὸ ὅλα τὰ μεῖζονα φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητας. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλί-

καὶ αὐτὴ ἡ ἀφομοίωση καὶ ἐνσωμάτωση παλαιῶν στοιχείων στὸ δικό τους ἔργο ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ νέα κοσμοθεωρία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας¹⁹.

Προϊόντος τοῦ χρόνου, ὁ προσεκτικὸς

/ ὡς ἂν μάθης κἀνθένδε τὴν ἀρετίν, ὅσα / ῥόδ' ἐξ ἀκανθῶν, ὡς λέγουσι, συλλέγων, / ἐκ τῶν ἀπίστων μανθάνων τὰ κρείσσονα». Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, Ἰαμβοὶ πρὸς Σέλευκον, ed. E. Oberg, 62-64: «Καὶ τὰς ἀκάνθας φεύγε καὶ ῥόδον δρέπου. / Καὶ τῶν μὲν ἔξω σοὶ λόγων οὗτος νόμος / ἄριστος».

16 Θεσσ., ε' 21.

17 Henry Chadwick, *Early Christian thought and the classical tradition. Studies in Justin, Clement and Origen*, Clarendon Press, Oxford 1966, σελ. 6.

18 Δημητρίου Τσάμπι, *Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 107.

19 Herbert Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τόμος Α', μετάφρ. Α. Γ. Μπενάκη, Ἰ. Β. Ἀναστασίου, Γ. Χ. Μακρῆ, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1991², σελ. 34.

καὶ ὑγιᾶς αὐτὸς ἐκλεκτικισμὸς ἀπέβη ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς στὸ ἔργο του Ἰκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως θὰ διατυπώσει αὐτὴ τὴν πολιτικὴ ὡς ἑξῆς:

«Καὶ ἂν θὰ μπορούσαμε νὰ καρπωθοῦμε κάτι χρήσιμο καὶ ἀπὸ τοὺς ἕξωθεν, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαγορευμένο. Ἄς γίνουμε δόκιμοι τραπεζίτες, συγκεντρώνοντας τὸ γνήσιο καὶ καθαρὸ χρυσάφι

Μιὰ τέτοια στάση ἀνοίγε τὴν πόρτα, γιὰ νὰ εἰσέλθει στὸν νέο, ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ ὅ,τι τὸ ὑψηλὸ καὶ εὐγενὲς εἶχε γεννήσει ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος. Καὶ ἡ ὑψηλὴ σύνθεση ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ, ἡ ὁποία προέκυψε μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαδικασία, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ «μετακέντρισμα» τῆς ἀγριελιάς, γιὰ τὸ ὁποῖο κάνει λόγο ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή του²¹.

Στεκόμαστε στὸ γεγονός ὅτι, προκειμένου νὰ μπορεῖ κάποιος νὰ γίνῃ χριστιανός, πρέπει πρῶτα νὰ εἶναι ἄνθρωπος. Τὸ γεγονός αὐτὸ λειτούργησε ὡς καταλύτης στὴ γόνιμη σύνθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Διότι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος ποὺ ὑπῆρχε τότε –καὶ ὁ καλύτερος τρόπος ποὺ ὑπάρχει μέχρι σήμερα– γιὰ τὴ διάπλαση ἑνὸς ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑψηλότερη ἔννοια τοῦ ὅρου. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τὸ κατάλαβαν αὐτό, καὶ ἀγκάλιασαν πρόθυμα τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, ἡ ὁποία δημιουργοῦσε μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τείνουν εὐήκοον οὖς στὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

καὶ ἀφήνοντας τὸ κίβδηλο. Ἄς πάρουμε τὴν καλύτερη παιδεία, καὶ ἄς ρίζουμε στὰ σκυλιὰ τοὺς γελοίους θεοὺς καὶ τοὺς παράδοξους μύθους· γιατί μπορούμε νὰ ἀποκτήσουμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παιδεία πάρα πολὺ μεγάλη δύναμη»²⁰.

20 Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἰκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ed. B. Kotter, 90.40-45: «Εἰ δέ τι καὶ παρὰ τῶν ἕξωθεν χρῆσιμον καρπώσασθαι δυναθῆίμην, οὐ τῶν ἀπιγορευμένων ἐστὶ. Γενόμεθα δόκιμοι τραπεζίται τὸ μὲν γνήσιον καὶ καθαρὸν χρυσίον σωρεύοντες, τὸ δὲ κίβδηλον παραιτούμενοι. Λάβωμεν λόγους καλλίστους, θεοὺς δὲ γελοίους καὶ μύθους ἀλλοτρίους τοῖς κυσίν

Τὰ παραπάνω δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνουν νὰ λησμονοῦμε αὐτὸ ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Βασίλειος Τατάκης, ὅτι δηλαδὴ εἶναι αὐτονόητο πῶς κάθε εἰδωλολατρικὸ στοιχεῖο ποὺ δέχθηκαν οἱ χριστιανοί, μὲ τὴν εἰσοδοχί του στὴ χριστιανικὴ ζωὴ, προσλαμβάνει ἕνα νέο περιεχόμενο²². Ὅπως ἐξηγεῖ ἄλλοῦ ὁ ἴδιος συγ-

ἀπορρίψωμεν· πλείστην γὰρ ἐξ αὐτῶν ἰσθὺν κτήσασθαι δυναθῆίμην».

21 Ῥωμ., ια΄ 24.

22 Βασιλείου Ν. Τατάκη, Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία, μετάφρ. Εὐάς Καλπουρτζῆ, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1977, σελ. 32.

γραφείας, ὅ,τι ἑλληνικὸ καὶ γενικώτερα ἔθνικὸ προσλαμβάνεται, μπολιάζεται στὸν κορμὸ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, καὶ τὰ ἑλληνικὰ δάνεια παίρνουν νέα μορφή καὶ νέο νόημα, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι λεκτικὰ καὶ αὐτούσια, καθὼς ὑπηρετοῦν τώρα νέα οὐσία²³. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Johannes Quasten, μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ ἐκχριστιανισμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ δύσκολα γιὰ ἐξελληνισμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ²⁴.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσουμε παρενθετικὰ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐκλεκτικὴ τάση τῶν χριστιανῶν διανοητῶν δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως σχέση μετὰ τὸν «συγκρητισμό», τὴν ἰσοπεδωτικὴ προσπάθεια νὰ χωρέσουν σὲ ἓνα σύστημα τὰ πάντα, ὅσο ἐτερόκλητα καὶ ἂν εἶναι. Στὸν συγκρητισμὸ, ἡ υἱοθέτηση ἀκόμη καὶ τῶν πλέον ἐτερόκλητων στοιχείων μοιάζει νὰ μὴ διέπεται ἀπὸ κανένα ἀπολύτως κριτήριον. Στὸν ὑγῆ ἐκλεκτικισμό, ἀντιθέτως, τὸ κριτήριον δὲν ἀπουσιάζει. Ἡ ὑγῆς ἐκλεκτικὴ στάση φαίνεται νὰ εἶναι ἡ φυσικὴ στάση ἐνὸς πνεύματος ποῦ δὲν εἶναι περιχαρακωμένο καὶ ὀχυρωμένο πίσω ἀπὸ παρωπίδες, ἀλλὰ μένει ἀνοικτὸ στὴν ἀλήθεια. Καὶ δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία ποῦ νὰ μὴν ἐμπεριέχει ἓναν τέτοιο, ὑγῆ ἐκλεκτικισμό.

Ἄν τὸ καλοσκεφθοῦμε, ἀκόμη καὶ ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο ἐμεῖς σήμερον ἀναγινώσκουμε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία διέπεται σταθερὰ ἀπὸ ἓναν τέτοιο ἐκλεκτικισμό. Ὅταν διαβάσουμε τὴν *Ἀντιγόνη* τοῦ Σοφοκλῆ, γιὰ παράδειγμα, συγκινούμαστε ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ νοήματα καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο ποῦ ἔχουν κάνει τὴ συγκεκριμένη τραγωδία νὰ συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στὰ κορυφαία δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀλλὰ

βεβαίως δὲν δίδουμε τὴν ἴδια προσοχὴ στὴν «τέχνη» μετὰ τὴν ὁποία ὁ Τειρεσίας κατάλαβε τὴ δυσαρέσκεια τῶν θεῶν ἀπὸ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο πετοῦσαν καὶ ἐκρῶζαν τὰ πουλιὰ καὶ καίγονταν τὰ σπλάγχνα καὶ τὰ λίπη τῶν ζώων στὸν βωμό²⁵. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἀνάγνωσης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἶναι ἡ κληρονομία τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ συνάντηση ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Διότι οἱ χριστιανοὶ τῆς περιόδου τῆς μεγάλης συνάντησης ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, ὅπως πολὺ ὠραῖα γράφει ὁ Werner Jaeger, στάθηκαν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων ὑπὸ μιὰ σοφὴ ἡγεσία καί, ἀντὶ νὰ ἀπορρίψουν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ συνολικά, ἔκαναν τὴν ὑπέρτατην προσπάθεια νὰ διακρίνουν στὸν νέο, τεχνητὰ γαλβανισμένο «ἑλληνισμὸ» τὸ στοιχεῖο ποῦ ἦταν νεκρὸ πρὶν γεννηθεῖ, ἀπὸ τὴ διαρκῆ καὶ ζωτικὴ δύναμη ποῦ χρειάζονταν²⁶.

Νομίζουμε μάλιστα ὅτι μποροῦμε νὰ ποῦμε μετὰ παρρησία καὶ κάτι ἀκόμα: ὅτι, ἐπειδὴ ἓνας κάποιος ἐκλεκτικισμὸς ὑπάρχει παντοῦ, προτιμάμε νὰ διαβάσουμε τὴν *Ἀντιγόνη* δίδοντας τὴν ἔμφαση στὰ ὑψηλὰ νοήματα καὶ παραβλέποντας τὴν «τέχνη» τοῦ Τειρεσίας, μετὰ τὸν τρόπο δηλαδὴ ποῦ μᾶς κληροδότησε ὁ πολιτισμὸς ποῦ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ συνάντηση ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ, παρὰ τὸ ἀντίστροφο, δίδοντας δηλαδὴ ἔμφαση στὴν «τέχνη» τοῦ Τειρεσίας καὶ τὰ παρόμοια καὶ βάζοντας σὲ δεύτερη καὶ τρίτη μοῖρα ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, ὅπως ἔκανε ὁ δεισιδαίμων παγανισμὸς τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητος, αὐτὸς ἀκριβῶς ἀπέναντι στὸν ὁποῖο στάθηκε ὁ χριστιανισμὸς. Καὶ κάτι ἀκόμη, τὸ ὁποῖο

23 Βασιλείου Ν. Τατάκη, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, σελ. 31.

24 Johannes Quasten, *Patrology*, vol. 1, The Newman Press, Westminster 1950, σελ. 187.

25 Σοφοκλέους, *Ἀντιγόνη*, ed. A. Dain καὶ P. Mazon, 998 κ.έ.

26 Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek paideia*, σελ. 72.

πρέπει επιτέλους να ειπωθεί: 'Υπάρχει πολύ περισσότερος «έλληνισμός» στον υγιή τρόπο με τον οποίο προσέγγιζαν οι χριστιανοί την αρχαία γραμματεία, παρά στον αρρωστημένο τρόπο με τον οποίο την αντιλαμβάνονταν οι παγανιστές της ύστερης Αρχαιότητας!

4. Ο ισχυρισμός περί προτεραιότητας των προφητών

Προκειμένου να πεισθούν ακόμη και οι πιο δύσπιστοι ότι δεν υπήρχε τίποτε το κακό στο να μελετᾶ κανείς την αρχαία ελληνική γραμματεία, χρειάστηκε να επιστρατευθεί ακόμη και ένα σόφισμα: ότι, αφού πολλά από αυτά που είχαν πει οι αρχαίοι Έλληνες ήταν εκπληκτικά όμοια με αλήθειες που ένας χριστιανός μπορούσε να βρει ήδη στην *Παλαιά Διαθήκη*, προφανώς οι Έλληνες σοφοί που τα είπαν... τα είχαν πάρει από εκεί... Η θεωρία αυτή βρίσκει την πιο αντιπροσωπευτική της ίσως έκφραση στο ακόλουθο κείμενο του Ιουστίνου του Φιλοσόφου και Μάρτυρα:

«Γιατί ο Μωυσῆς είναι παλαιότερος από όλους τους Έλληνες συγγραφείς. Και όλα όσα είπαν και οι φιλόσοφοι και οι ποιητές για την αθανασία της ψυχῆς ἢ για τις τιμωρίες μετά θάνατον ἢ για τη θεωρία των οὐρανίων ἢ για τις παρόμοιες διδασκαλίες, κατέστη δυνατόν να τα συλλάβουν και τα δίδαξαν παίρνοντας τις ἀφορμές από τους προφήτες»²⁷.

Πρακτικά, πρόκειται για αναπαρωγή ενός παλαιού, ανιστόρητου ισχυρισμού κάποιων Ιουδαίων λογίων, με τον

27 Ιουστίνου, *Απολογία υπὲρ Χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ*, ed. E. J. Goodspeed, μδ' 8.2-9.5: «Προσβύτερος γὰρ Μωυσῆς καὶ πάντων τῶν ἐν Ἑλλήσι συγγραφέων. Καὶ πάντα, ὅσα περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἢ τιμωριῶν τῶν μετὰ θάνατον ἢ θεωρίας οὐρανίων ἢ τῶν ὁμοίων δογμάτων καὶ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἔφασαν, παρὰ τῶν προφητῶν τὰς ἀφορμὰς λαβόντες καὶ νοῆσαι δεδύννται καὶ ἐξηγήσαντο».

ὁποῖο αὐτοὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποδείξουν τὴν προτεραιότητα τῶν ἱερῶν τῶν βιβλίων ἐναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἀπαντᾷ, γὰρ παράδειγμα, στὸν Φλάβιο Ἰώσηπο²⁸). Ἡ ἀλήθεια εἶναι βεβαίως ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι εἶχαν φθάσει σὲ πολλὲς ἀλήθειες ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὴ Γραφὴ ἀπὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ δρόμο: ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς ἐλεύθερης φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης. Ἀλλὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρέθηκαν κάποιοι ποὺ πίστευσαν ὅτι ὁ Πλάτων... εἶχε διαβάσει τὸν Μωυσῆ! Ὁ ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος τοῦ δευτέρου αἰῶνα μ.Χ. Νουμίνιος ἔλεγε παραστατικά: «*Γιατί τί ἄλλο εἶναι ὁ Πλάτων, παρὰ ἓνας Μωυσῆς ποὺ μιλάει στὴν ἀττικὴ διάλεκτο;*»²⁹. Ὅπως εἶναι λογικὸ, οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰῶνων παρέθεταν ἀσμένως αὐτὴ τὴ φράση τοῦ Νουμνίου³⁰.

Βεβαίως, ἂν σήμερα κάποιος ἔλεγε ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει πάρει ὅ,τι καλὸ ἔχει πρὸς τὸν Μωυσῆ, αὐτὸ θὰ μᾶς φαινόταν ὄχι μόνον ἀνιστόρητο, ἀλλὰ καὶ τουλάχιστον ἐξωφρενικὸ. Καὶ εἰλικρινά, δὲν μπορούμε νὰ ἀποφανθοῦμε μετὰ βεβαιότητος ἂν καὶ οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς ποὺ προέβαλλαν αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ πίστευαν πραγματικά αὐτὸ ποὺ ἔλεγαν, ἢ προσπαθοῦσαν ἀπλῶς νὰ καταξιώσουν στὰ μάτια τῶν ὁμοπίστων τους τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὥστε κατόπιν νὰ μποροῦν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν

28 Φλαβίου Ἰωσήπου, *Περὶ ἀρχαιότητος Ἰουδαίων*, ed. B. Niese, Β' 168.1-3: «*Ταῦτα περὶ θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι παρ' Ἑλλήσιν ὅτι μὲν ἐδιδάχθησαν ἐκείνου [ἐνν. τοῦ Μωυσέως] τὰς ἀρχὰς παρασχόντος, ἐὼ νῦν λέγειν*».

29 Νουμνίου, *Ἀποσπάσματα*, ed. E. des Places, ἀπ. 8.14: «*Τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων;*».

30 Βλ. Κλίμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*, ed. O. Stählin, L. Früchtel καὶ U. Treu, Α', κβ' 150, 4.1-2 καὶ Εὐσεβίου Καισαρείας, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*, ed. K. Mgras, Θ' 6, 9.1-2 καὶ ΙΑ' 10, 14.1-4.

ἐλεύθερα. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι αὐτὸς ὁ τόσο ἀνιστόρητος ἰσχυρισμὸς ὑπῆρξε συγκυριακὰ χρήσιμος, καθὼς βοήθησε στὴ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, μὲ τὸ νὰ πείσει ἀκόμη καὶ τοὺς πιὸ δύσπιστους ὅτι δὲν ὑπῆρχε τίποτε τὸ κακὸ στὸ νὰ μελετᾶ κανεὶς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία.

5. Ὁ ἑλληνισμὸς ὡς ὑπόβαθρο

Ἐνα ἄλλο, λεπτὸ σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ προσέξουμε, προκειμένου νὰ καταλάβουμε τὴ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ μιὰ θρησκεία *πολιτισμοῦ*. Καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται, ὅπως θὰ δοῦμε, ὅτι διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴν προώθηση τῆς σχέσης του μὲ τὸν ἑλληνισμὸ.

Ὁ Henri Irenée Marrou γράφει ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μιὰ «*διανοητικὴ θρησκεία*», ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο βαρβαρότητας³¹. Βεβαίως, ὅσο καὶ ἂν μοιάζει ἀναντίρρητο ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο βαρβαρότητας, δύσκολα θὰ συμφωνοῦσε κανεὶς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μιὰ... «*διανοητικὴ θρησκεία*» (ἐκτὸς ἂν δώσουμε στὸν ὄρο «*διανοητικὴ*» μιὰ σημασία διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη, ὅπως πράγματι φαίνεται νὰ κάνει καὶ ὁ Marrou).

Αὐτὸ ποὺ ἐννοεῖ ὁ Marrou, ὅταν γράφει αὐτὸ τὸ παράδοξο, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μιὰ «*διανοητικὴ θρησκεία*», εἶναι ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γεννηθεῖ καὶ νὰ ἐξαπλωθεῖ, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μιὰ στοιχειώδης παιδεία. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν μοιάζει μὲ τὶς τελετουργικὲς θρησκείες τῶν πρωτογόνων. Γιὰ παράδειγμα, ὅπως ἐξηγεῖ ἄλλοῦ ὁ

Marrou, ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια βρίσκεται διατυπωμένη σὲ ἱερὰ βιβλία, καὶ πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς μιὰ στοιχειώδη παιδεία, ὄχι μόνο γιὰ νὰ τὰ καταλάβει, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ τὰ ἀναγνώσει³². Ἀκόμη καὶ ἐδῶ, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει κανεὶς σοβαρώτατες ἐπιφυλάξεις. Ὅπως σχολιάζει ὁ μακαριστὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστόδουλος, «*τὸ σχῆμα εἶναι σωστό, ἀλλὰ διατυπώνεται ἐπικίνδυνα*», καθὼς ἡ ἀγράμματη γιὰ τὸ χωριὸ ἔχει τὶς ἴδιες δυνατότητες νὰ εἶναι ἀληθινὰ χριστιανὴ μὲ αὐτὲς ποὺ ἔχει ἓνας ἐξαιρετικὰ μορφωμένος³³.

Αὐτὸ στὸ ὁποῖο ὁ Marrou ἔχει ὀψωδῆποτε δίκιο (καὶ ἐδῶ, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, κρύβεται καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ ποὺ θέλει νὰ πει) εἶναι τὸ ἐξῆς: ὅτι, προκειμένου νὰ μπορέσει κάποιος νὰ γίνε χριστιανός, πρέπει πρῶτα νὰ εἶναι *ἄνθρωπος*, ἀρκετὰ ὥριμος στὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο, ὥστε νὰ *μπορεῖ* νὰ πιστεύσει καὶ νὰ ἐνεργήσει ἠθικά. Γι' αὐτὸ, σημειώνει ὁ Marrou, εἶναι ἱστορικὰ ἀποδεδειγμένο γεγονὸς ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἀπαιτεῖ ἓνα *minimum* πολιτισμοῦ ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ σταθεῖ καὶ νὰ εὐδοκηθεῖ³⁴.

Στεκόμαστε στὸ γεγονὸς ὅτι, προκειμένου νὰ μπορεῖ κάποιος νὰ γίνε χριστιανός, πρέπει πρῶτα νὰ εἶναι *ἄνθρωπος*. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ λειτούργησε ὡς καταλύτης στὴ γόνιμη σύνθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Διότι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος ποὺ ὑπῆρχε τότε –καὶ ὁ καλύτερος τρόπος ποὺ ὑπάρχει μέχρι σήμερα– γιὰ τὴ διάπλαση ἑνὸς *ἀνθρώπου* μὲ τὴν ὑψηλότερη ἔννοια τοῦ ὄρου. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τὸ κατάλαβαν αὐτό,

32 Henri Irenée Marrou, ὁ.π., σελ. 428.

33 Χριστοδούλου Παρασκευαΐδου, *Ἑλληνισμὸς προσίλυτος. Ἡ μετάβαση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὸ χριστιανισμό*, Media Ecclesiastica, Ἀθῆναι 2004, σελ. 118.

34 Henri Irenée Marrou, ὁ.π., σελ. 425.

31 Henri Irenée Marrou, *A history of education in antiquity*, transl. George Lamb, The New American Library, New York 1964, σελ. 421.

και ἀγκάλιασαν πρόθυμα τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, ἡ ὁποία δημιουργοῦσε μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τείνουν εὐήκοον οὖς στὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

Αὐτὸ τὸ διετύπωσε καλύτερα ἴσως ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον ὁ Ἀλέξανδρος

ἑλληνικὴ παιδεία δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἄρνησαν νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία μπορούσε νὰ συμβάλει ἀποφασιστικὰ στὴν κατανόηση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Καὶ μπορεῖ μὲν –δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε αὐτό– τὸ ζητούμενο γιὰ ἕναν

Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἄρνησαν νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία μπορούσε νὰ συμβάλει ἀποφασιστικὰ στὴν κατανόηση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Καὶ μπορεῖ μὲν –δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε αὐτό– τὸ ζητούμενο γιὰ ἕναν χριστιανὸ νὰ μὴν εἶναι νὰ κατανοήσει ἀπλῶς τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ τὴ βιώσει, ὅμως ἡ ὀρθὴ κατανόηση τῆς ἀλήθειας προφυλάσσει ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς παρερμηνείας καὶ τῆς παραχάραξής της, καὶ κατὰ συνέπειαν προφυλάσσει ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ βρεθεῖ κανεὶς νὰ ἀγωνίζεται νὰ βιώσει μιὰ ἀλλοιωμένη καὶ διαστρεβλωμένη ἀλήθεια.

Τσιριτάνης, ὁ ὁποῖος γράφει στὸ βιβλίο του Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες: «Δὲν ἐδημιούργησε, λοιπόν, τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα ὁ Ἑλληνισμός· ὄχι! Διεμόρφωσε ὅμως τὸν ἀνθρώπο ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ προσλάβει τὸ μῆνυμα αὐτό. Τοῦ ἔδωσε μιὰ προσληπτικὴ καλλιέργεια ποὺ οὔτε οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν, οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι. [...] Καὶ ὁ Κύριος ἤξερε τί ἔλεγε, ὅταν, μαθαίνοντας ὅτι μερκοὶ Ἕλληνες ζητοῦσαν νὰ τὸν γνωρίσουν ἀπὸ κοντά, εἶπε: “Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου”³⁵»³⁶.

6. Ἡ συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν κατανόηση καὶ θωράκιση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας

Οἱ παράγοντες ποὺ διευκόλυναν τὴ σύγκλιση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν

χριστιανὸ νὰ μὴν εἶναι νὰ κατανοήσει ἀπλῶς τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ τὴ βιώσει, ὅμως ἡ ὀρθὴ κατανόηση τῆς ἀλήθειας προφυλάσσει ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς παρερμηνείας καὶ τῆς παραχάραξής της, καὶ κατὰ συνέπειαν προφυλάσσει ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ βρεθεῖ κανεὶς νὰ ἀγωνίζεται νὰ βιώσει μιὰ ἀλλοιωμένη καὶ διαστρεβλωμένη ἀλήθεια.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία βοήθησε στὴν κατανόηση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, προσέφερε ἕνα πολύτιμο ὄπλοστάσιο τόσο γιὰ τὴν ἐμπέδωση καὶ ὀρθὴ προβολὴ αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, ὅσο καὶ γιὰ τὴ θωράκισή της ἀπέναντι στὸν κίνδυνο τῶν αἰρέσεων. Αὐτὴ ἡ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου στὴν ἄμυνα κατὰ τῶν αἰρέσεων ἀναδεικνύεται καὶ τονίζεται ἀπὸ σπουδαίους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους, ὅπως εἶναι

35 Ἰω., ιβ' 20-23.

36 Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριτάνη, Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, Ἐκδόσεις «Συζήτησις», Ἀθήνα 1978, σελ. 83.

ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς³⁷ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος³⁸.

Εἶναι ὁμως χρήσιμο νὰ γίνουν ἐδῶ κάποιες εἰσαγωγικὲς διευκρινίσεις πάνω σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὸ ὁποῖο ἐνδέχεται νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μὲ κάποιο σκεπτικισμό: ὅτι δηλαδὴ ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία, αὐτὴ ἡ κατάκτηση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὄπλο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ὀρθοδοξία ἐπέτυχε νὰ ἀμυνθεῖ ἔναντι τῶν αἱρέσεων.

Ἴσως ἀντιτείνει κανεὶς ὅτι καὶ οἱ αἱρέσεις προσέφευγαν ἐνίοτε στὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία, προκειμένου νὰ πλῆξουν τὴν Ὄρθοδοξία. Αὐτὸ εἶναι μὲν ἀληθές, ἀλλὰ θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀνόητο νὰ ἐξαγάγουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ συμπέρα-

σμα ὅτι ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία γεννοῦν τὶς αἱρέσεις. Ἄλλωστε, ἀποτελεῖ κοινὸ μυστικὸ ὅτι οἱ αἱρέσεις προσέφευγαν καὶ στὶς Γραφές, προκειμένου νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως· ἀλλὰ κανεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος δὲν θὰ διανοεῖτο ποτὲ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι οἱ Γραφές γεννοῦν τὶς αἱρέσεις. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπλῆ: Δὲν εἶναι οὔτε ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία οὔτε οἱ Γραφές ποὺ γεννοῦν τὶς αἱρέσεις, ἀλλὰ ἡ ἐσφαλμένη χρῆση τους· ὅπως πάλι, ἀντιστρόφως, ἡ ὀρθὴ χρῆση τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν Γραφῶν θωρακίζει καὶ στερεώνει τὴν Ὄρθοδοξία.

7. Συμπερασματικὲς παρατηρήσεις

Ὅλοι οἱ παραπάνω παράγοντες εὐνόησαν τὴ γόνιμη σύνθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, θέτοντας τὰ θεμέλια γιὰ τὴν οἰκοδόμησι ἐνὸς νέου πολιτισμοῦ.

Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀγκάλιασε πραγματικὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία δὲν φαίνεται μόνο στὶς στιγμὲς τῆς γαλήνης καὶ τῆς σύμπνοιας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὶς στιγμὲς τῆς σύγκρουσης, ὅταν ἐπιβαλλόταν στὴν Ἐκκλησία νὰ προασπίσει τὴ δική της ταυτότητα καὶ ἀλήθεια. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας: Τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα, ὁ μαθητὴς τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ διάδοχος του στὴ θέση τοῦ διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, ἔγινε τόσο ἐνθερμος θιασώτης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε ἡ Ἐκκλησία θορυβήθηκε καὶ τὸ 1082 προέβη στὴν ἐπίσημη καταδίκη του, ἐκδίδοντας μιὰ σειρὰ ἀναθεματισμῶν. Μέσα σὲ μιὰ τέτοια συγκυρία ἔντασης καὶ σύγκρουσης, θὰ μπορούσε νὰ ἀναμένει κανεὶς ἀκόμη καὶ νὰ ἀναθεματιζόταν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, νὰ ἀναστελλόταν ἡ διδασκαλία της καὶ

37 Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς, ed. O. Stählin, L. Früchtel καὶ U. Treu, Α', κ' 100, 1.1-2.1: «αὐτοτελὴς μὲν οὖν καὶ ἀπροσδεῆς ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα διδασκαλία, “δύναμις οὖσα” καὶ “σοφία τοῦ Θεοῦ”, προσιοῦσα δὲ σοφία ἡ Ἑλληνικὴ οὐ δυνατωτέραν ποιεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον παρέχουσα τὴν κατ' αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν καὶ διακρουομένη τὰς δολερὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλὰς φραγμὸς οἰκείως εἴρηται καὶ θριγκὸς εἶναι τοῦ ἀμπελῶνος». ὁ.π., Α', ε' 28, 4.3-4: «Ἐπεὶ καὶ σὺ τῷ θριγκῷ ὑπερχωρῶσας αὐτὴν διὰ φιλοσοφίας καὶ πολυτελείας ὀρθῆς ἀνεπίβητον τοῖς σοφισταῖς τηρήσεις». ὁ.π., ΣΤ', ι' 81, 4.4-5: «οἷον θριγκὸς γάρ ἐστι διαλεκτικὴ, ὡς μὴ καταπατεῖσθαι πρὸς τῶν σοφιστῶν τὴν ἀλήθειαν».

38 Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν* [ἀμφιβ.], ed. P. Trevisan, Β' 92.28-30 (= ed. J.- P. Migne, PG 30, 269 C): «Ἡ γὰρ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχος ἐστὶ τοῖς δόγμασι, οὐκ ἐῶσα αὐτὰ εὐδιάρπαστα εἶναι καὶ εὐάλωτα τοῖς βουλομένοις». Μεγάλου Βασιλείου, *Ἀνατριπτικὸς τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου*, Λόγος Β' 28, ed. J.- P. Migne, PG 29, 637.9-15: «Τοῦτο δὲ πλείω τῆς ἀσεβείας τὴν ἀμαθίαν ἔχει, τὴν οὐσίαν λέγειν καὶ ᾠτιοῦν τῶν ἀπάντων ἐναντίαν εἶναι τῇ οὐσίᾳ, πάλαι διωμολογημένου καὶ παρὰ τοῖς ἔξω σοφοῖς (οὓς ὅταν μὴ εὐρωσιν οὗτοι συναγωνιζομένους ταῖς βλασφημίαις αὐτῶν, ὡς οὐδενὸς ἀξίους παραλογίζονται), ἀμίχανον ὑπάρχειν ἐν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐναντιοῦσιν».

τὰ ὅμοια. Τίποτε ὅμως ἀπὸ αὐτὰ δὲν συνέβη. Ἄντ' αὐτῶν, ἀναθεματίσθηκαν «ὄσοι δὲν μελετοῦν τὰ εἰδωλολατρικὰ μαθήματα μόνο γιὰ τὴν παιδεία, ἀλλὰ καὶ ἀκολουθοῦν τὶς μάταιες ἀντιλήψεις τους καὶ τὶς πιστεύουν ὡς ἀληθινές»³⁹. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Nigel Wilson, σὲ αὐτὴ τὴ «σωτήρια» πρότασις ὑπονοεῖται

κατόρθωσαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Διότι αὐτὴ ἡ σύνθεσις εἶναι ποῦ ἐπέτρεψε στὴν ὑπέρλαμπρη κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος νὰ μείνῃ ζωντανὴ καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τὰ δικά μας χέρια. Ἄς ξαναδοῦμε τὸ παράδειγμα τῆς Ἀντιγόνης, ποῦ χρησιμοποίησαμε καὶ παραπάνω: Σήμερα μπορούμε νὰ διαβά-

Ὅποιος θαυμάζει καὶ ἀγαπᾷ πραγματικὰ τὴν κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νιώθῃ εὐγνώμων γι' αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ σύνθεσις χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ ποῦ κατόρθωσαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Διότι αὐτὴ ἡ σύνθεσις εἶναι ποῦ ἐπέτρεψε στὴν ὑπέρλαμπρη κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος νὰ μείνῃ ζωντανὴ καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τὰ δικά μας χέρια.

μιὰ ὀλόκληρη ἀντίληψη γιὰ τὴν παιδεία: ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων δὲν δεσμεύει κανέναν σὲ ἀποδοχὴ τῶν ἀπόψεών τους, οὔτε ἡ λανθασμένη θέσι τους σὲ πολλὰ ζητήματα τοὺς ἀποκλείει ἀπὸ τὸ νὰ ἀποτελοῦν κατὰλληλο ὕλικό γιὰ ἓνα σχολικὸ πρόγραμμα⁴⁰.

Ὅποιος θαυμάζει καὶ ἀγαπᾷ πραγματικὰ τὴν κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νιώθῃ εὐγνώμων γι' αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ σύνθεσις χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ ποῦ

ζοῦμε τὴν Ἀντιγόνη καὶ νὰ θαυμάζουμε τὰ ὑψηλά της νοήματα καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο, χωρὶς νὰ παίρνομε καὶ πολὺ τοῖς μετρητοῖς τὴν «τέχνη» μὲ τὴν ὁποία ὁ Τειρεσίας κατάλαβε τὴ δυσαρέσκεια τῶν θεῶν ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πετοῦσαν καὶ ἔκρωζαν τὰ πουλιὰ καὶ καίγονταν τὰ σπλάγχνα καὶ τὰ λίπη τῶν ζώων στὸν βωμό· οὔτε πάλι τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μαντικὴ αὐτὴ «τέχνη» καὶ τὰ παρόμοια, ποῦ μᾶς φαίνονται σήμερα ὅτι ἀνήκουν σὲ ἄλλη ἐποχὴ, μᾶς κάνουν νὰ ἀποδοκιμάζουμε ὅλο συλλήβδην τὸ ἔργο καὶ νὰ μὴν τὸ διαβάζουμε. Εἴτε τὸ συνειδητοποιοῦμε εἴτε ὄχι, αὐτὸς ὁ τρόπος προσέγγισης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἶναι κληρονομιά τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ συνάντησις ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Ὅπως-δῆποτε, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τρόποι νὰ δοῦμε τὴν Ἀντιγόνη· ἀλλὰ δὲν νομίζουμε ὅτι θὰ διαφωνήσῃ κανεὶς πῶς αὐτός, ὁ ἑλληνοχριστιανικός, εἶναι ὁ καλύτερος.

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

39 «Τοῖς τὰ ἑλληνικὰ διεξιούσι μαθήματα καὶ μὴ διὰ παιδευσιν μόνον ταῦτα παιδευομένοις, ἀλλὰ καὶ δόξαις αὐτῶν ταῖς ματαίαις ἐπομένοις καὶ ὡς ἀληθέσι πιστεύουσι, καὶ οὕτως αὐταῖς ὡς τὸ βέβαιον ἐχούσαις ἐγκειμένοις, ὥστε καὶ ἐτέρους ποτὲ μὲν λάθρα, ποτὲ δὲ φανερώς ἐνάγειν αὐταῖς καὶ διδάσκειν ἀνευδοιάστως, ἀνάθεμα» [ed. J. Gouillard, *Travaux et Mémoires* 2 (1967), 59, 214-218].

40 Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Duckworth, London 1983, σελ. 13 (=Nigel G. Wilson, *Οἱ λόγοι στὸ Βυζάντιο*, μετάφρ. Νικ. Κονομῆ, Ἀθῆνα 1991, σελ. 30).

OH MY GOD

Ε' ΜΕΡΟΣ

Συνεχίζουμε ἐδῶ τὴν τμηματικὴ δημοσίευση ἐνὸς ὠραίου βιβλίου τοῦ γνωστοῦ μας κ. Σωτήρη Κούβελα, πολιτικοῦ μηχανικοῦ καὶ νομικοῦ, ποῦ διετέλεσε βουλευτὴς, Δῆμαρχος Θεσσαλονίκης καὶ ὑπουργὸς σὲ πέντε διαφορετικὰ ὑπουργεῖα (Δημοσίων Ἔργων, Πολιτισμοῦ, Ἐσωτερικῶν, Γεωργίας, Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως), βάσει τῆς δευτέρης ἔκδοσης τοῦ βιβλίου, τοῦ Μαΐου τοῦ 2025 (ἀ' ἔκδοση 2023).

Τὸ βιβλίο θέτει καὶ προσεγγίζει μὲ γλαφυρὸ καὶ τεκμηριωμένο τρόπο μιὰ σειρά ἀπὸ καίρια ἐρωτήματα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸν Θεὸ καὶ τὸν κόσμο. Τὸ ἔναυσμα δίνει ἡ εἰρωνικὴ καὶ περιφρονητικὴ ἀπαξίωση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως σὲ τάξη τῆς Β' Λυκείου ἀπὸ ἕναν ἐκπαιδευτικὸ, ὁ ὁποῖος χλευάζει τὴν πίστη στὴν ὑπαρξὴ Θεοῦ καὶ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου ὡς κάτι τὸ ἀναχρονιστικὸ καὶ παρωχημένο τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπιστήμη ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀποδείξει τὴν ἀνοησία, καταδεικνύοντας ὀριστικὰ ὅτι ἡ γένεση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ὀφείλεται στὸ Big Bang καὶ ὄχι σὲ κάποιο ὑπερκόσμο ὄν – πράγμα ποῦ ἐξηγεῖ καὶ γιὰτί, ὅπως εἶπε, ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐπιστήμονες εἶναι ἄθεοι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως ἔκλεισε τὴ συζήτηση ὁ ἐν λόγω ἐκπαιδευτικὸς, τὸ νὰ πιστεῦει κανεὶς ὅτι ἕνας ξυλουργὸς ἦταν γιὸς κάποιου θεοῦ εἶναι σχεδὸν κωμικὸ.

Ἡ ἐγγονὴ τοῦ συγγραφέα, μαθήτρια στὴν τάξη αὐτὴ τῆς Β' Λυκείου, γύρισε στὸ σπίτι γεμάτη ἀπορίες. Καὶ αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀπορίες ἀποτελέσαν τὴν ἀφετηρία γιὰ μιὰ γόνιμη συζήτηση ἀνάμεσα στὸν παπποῦ-συγγραφέα καὶ τὴν ἐγγονή, ἕνα διάλογο ποῦ φέρεται νὰ ἐκτείνεται σὲ δύο χρόνια, μὲ παράλληλη μελέτη καὶ ἔρευνα.

22. Οἱ ἄθεοι μὲ ὄπλο τὴν ἐξέλιξη

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ἡ ἱστορία ἔχει βαθιὲς ρίζες, γι' αὐτὸ κρατᾶει τόσα χρόνια. Ἡ ἀθεΐα δὲν ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἐξέλιξη ἀποτελέσει ὄπλο τῶν ἄθεων. Οἱ κύριοι παράγοντες ποῦ προηγήθηκαν ἦταν πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοί. Ἦταν ἡ ἀντίδραση στὴν καταπίεση ἐκ μέρους τῆς κακῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξουσίας στὴν Εὐρώπη, ποῦ ὀδήγησαν καὶ στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ἐκεῖ πῆρε ἡ μπάλα καὶ τὸν Θεό, τὸν ὁποῖο θεώρησαν ὑπεύθυνο, ἀφοῦ

ὑπεύθυνοι ἦταν οἱ ἐκπρόσωποί του. Κακὴ ἐκπροσώπηση ὑπῆρξε καὶ ἔκανε ἐγκληματικὴ ζημιὰ στὴ θρησκεία.

Ὁ Θεός, ποῦ ἀναζητοῦμε ἐμεῖς, εἶναι Αὐτὸς ποῦ δημιούργησε τὸ Σύμπαν, τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο μὲ ἄρμονία καὶ ἀγάπη. Εἶναι Αὐτὸς ποῦ ἐξασφάλισε τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἀρχὴ καὶ φύτευσε τὸν ἠθικὸ νόμο μέσα μας. Εἶναι Αὐτὸς ποῦ παρακολουθεῖ τὰ δημιουργήματά Του καὶ φροντίζει γι' αὐτά, ὅπως περιγράφει μὲ περιφανερό τρόπο στὸν ψαλμὸ 123 ὁ Δαβίδ.

Ἴσως οἱ ἄπιστοι φταῖνε λιγότερο ἀπὸ ἀνάξιους ἐκπρόσωπους τῆς θρησκείας, ποῦ παραμορφώνουν τὸν Θεό, ποῦ τὸν

κάνουν αγνώριστο και απομακρύνουν τους ανθρώπους από κοντά Του.

Τώρα να δοῦμε τους ἄθεους ὁπαδοὺς τῆς ἐξέλιξης.

ΝΙΚΗ: Νομίζω ὅτι εἶναι ὥρα νὰ μάθουμε ποιὸς εἶναι τελικὰ οἱ ἀπόψεις τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ζωῆς, γιὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους, καὶ νὰ δοῦμε ἂν ἡ θρησκεία ἔχει ἀντίθετες ἢ ἴδιες ἀπόψεις γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα. Ἄς τὸ ψάξουμε:

Ἐπιχειρήματα ἄθεων δαρβινιστῶν. Θέσεις πιστῶν δαρβινιστῶν.

Ὁ Richard Dawkins (Ρίτσαρντ Ντόκινς) εἶναι ὁ πιὸ μαχητικὸς σύγχρονος ἄθεος ποὺ χρησιμοποιοῦ τὸ ὄπλο τῆς ἐξέλιξης, γιὰ νὰ χτυπήσει τὴν πίστη στὸν Θεό. Ἐγγραψε μιὰ σειρὰ βιβλίων γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Τὴ δραστηριότητά του παρουσιάζει ὁ F. Collins στὸ βιβλίο του, μαζί με παρατηρήσεις καὶ κριτικὲς ἄλλων ἐπιστημόνων, ὑποστηρικτῶν τῆς ἐξέλιξης, ποὺ εἶναι ὅμως ταυτόχρονα καὶ πιστοὶ (σελ. 146-149).

Ξεχωρίζει ἓνα ἄρθρο τοῦ Dawkins, "Is Science a Religion?", *The Humanist* 57 (1997), σελ. 26-29, ὅπου ξεκινώντας ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης ἐπεκτείνει τὰ συμπεράσματά του με ἐπιθετικὰ λόγια κατὰ τῆς θρησκείας.

Ὁ Alister McGrath (Ἄλιστερ ΜακΓκράθ), ὅμως, μοριακὸς βιολόγος καὶ θεολόγος, στὸ βιβλίο του *Ὁ Θεὸς τοῦ Dawkins* ἀποδομεῖ τὰ τρία βασικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς θρησκείας καὶ τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ ποὺ χρησιμοποιοῦ ὁ Dawkins καὶ οἱ ἄθεοι γενικότερα.

Πρῶτο ἐπιχείρημα: Ἡ ἐξέλιξη ἐξηγεῖ ἀπόλυτα τὴ διαδικασία καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ.

Ἀπάντηση: Αὐτὸ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, δὲν τὸ ὑποστηρίζει ὁ Δαρβίνος, δὲν εἶναι ἐπιστημονικὸ

Ἄλιστερ ΜακΓκράθ (1953-), Μοριακὸς Βιολόγος καὶ Θεολόγος. Ἀπαντᾷ στὴν ἄποψη τῶν ἄθεῶν ὅτι διῆθεν ἡ Θεωρία ἐξέλιξης τοῦ Δαρβίνου καταργεῖ τὸν Θεὸ Δημιουργό. Στὸ βιβλίο του *Ὁ Θεὸς τοῦ Dawkins* ἀναφέρει ὅτι ὁ Δαρβίνος δὲν ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη αὐτή, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὸ συμπέρασμα, ἀλλὰ εἶναι αὐθαίρετη ἄποψη τῶν ἄθεῶν.

συμπέρασμα, ἀλλὰ αὐθαίρετη ἄποψη τῶν ἄθεῶν.

Δεύτερο ἐπιχείρημα: Ἡ θρησκεία εἶναι τυφλή, ἀφοῦ δέχεται πράγματα χωρὶς ἐνδείξεις ἢ καὶ ἀντίθετα ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις.

Ἀπάντηση: Αὐτὴ τὴν ἄποψη προωθοῦν γιὰ τὴν πίστη οἱ ἄθεοι, ὥστε νὰ τοὺς εἶναι εὐκόλο νὰ τὴν πολεμήσουν. Ἡ πίστη στὸν Θεό, ποὺ ἀναζητοῦμε ἐμεῖς, στηρίζεται σὲ ἔρευνα καὶ σὲ ἰσχυρὲς ἐνδείξεις ὡς Δημιουργοῦ τοῦ Σύμπαντος, τῆς ἀνθρωπικῆς ἀρχῆς, τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ζωῆς. Καὶ συνεχίζουμε νὰ ψάχνουμε με τὴν ἐλπίδα νὰ Τὸν συναντήσουμε, προσωπικὰ ὁ καθένας μας, κάποια μέρα.

Τρίτο ἐπιχείρημα: Πολὺ κακὸ ἔχει γίνει στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Ἀπάντηση: Πράγματι ἔγινε πολὺ κακὸ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ κατπλεύτηκαν τὸ

ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Μιλίσαμε ἥδη πρὸ ὀλίγου καὶ ἐμεῖς γι' αὐτὸ καὶ σίγουρα θὰ ξαναμιλήσουμε.

Ὁ Stephen Jay Gould, παράλληλα, βαθὺς μελετητὴς τῆς ἐξέλιξης, κριτικάροντας τὶς ἀπόψεις τοῦ Dawkins, ἔγραψε: «*Νὰ τὸ πῶ γιὰ ὅλους τοὺς συναδέλφους μου γιὰ ἑκατομμυριοστὴ φορά: ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ, μὲ τὶς νόμιμες μεθόδους τῆς, νὰ κρίνει τὸ θέμα τῆς ἐποπτείας τῆς φύσης ἀπὸ τὸν Θεό. Δὲν μποροῦμε οὔτε νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε οὔτε νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε αὐτό*». Στὴ συνέχεια ὁ Gould, γιὰ νὰ δείξει πόσο ἀνθαίρετη εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Dawkins «*πᾶς ἐξελικτικὸς εἶναι ἄθεος*», ἀναφέρει τέσσερις κορυφαίους δαρβινιστὲς ποὺ εἶναι πιστοὶ χριστιανοί. Τὴ μεγάλη Ἀμερικανίδα βοτανολόγο Asha Cray, ποὺ ἔγραψε τὸ βιβλίο *Darwiniana*. Τὸν Charles D. Walcott, ὁ ὁποῖος ἀνακάλυψε τὰ ἀπολιθώματα τῶν Bourges καὶ Shale, εἶναι διπλωμένος δαρβινιστὴς καὶ διπλωμένος χριστιανὸς καὶ πιστεύει ὅτι ὁ Θεὸς μὲ τὴ διαδικασία τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς δημιούργησε τὶς διάφορες μορφὲς ζωῆς. Καὶ τοὺς δύο μεγαλύτερους ἐξελικτικὸς τῆς τελευταίας γενιᾶς, τὸν G. G. Simpson, ἕναν ἀνθρωπιστὴ ἀγνωστικιστὴ, καὶ τὸν Theodosios Dobzhansky, ἕναν πιστὸ Οὐκρανὸ ὀρθόδοξο. (S. J. Gould, "Impeaching a self-Appointed Judge" [review of Phillip Johnson's *Darwin on Trial*, *Scientific American* 267 (1992)], 118-121).

Συμπερασματικά, θὰ λέγαμε: οἱ ἄθεοι δὲν μποροῦν νὰ πετάξουν μὲ τὰ φτερά τοῦ Δαρβίνου. Ἡ ἀθεΐα εἶναι μιὰ τυφλὴ πίστη.

23. Οἱ πιστοὶ μὲ ὄπλο τὴ Βίβλο

ΝΙΚΗ: Θυμάμαι, παπποῦ, ποὺ εἶπες ὅτι οἱ ἄπιστοι ἐπιτέθηκαν, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Δαρβίνος σκότωσε τὸν Θεὸ μὲ ὄπλο τὴν ἐξέλιξη. Καὶ οἱ πιστοὶ ἀντεπε-

τέθηκαν μὲ ὄπλο τὴ Βίβλο καὶ στόχο νὰ γελοιοποιήσουν τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, χαρίζοντας στοὺς ὀπαδοὺς τῆς τὸ προνόμιο νὰ εἶναι ἀπόγονοι τοῦ πιθήκου!

Κατ' ἀρχὴν βρίσκω δικαιολογημένο νὰ ἀντιδράσουν οἱ πιστοὶ, ἀφοῦ θεώρησαν ὅτι θίγεται τὸ θεμέλιο καὶ γκρεμίζεται τὸ οἰκοδόμημα τῆς πίστεως τους. Ποιὰ ἦταν ἡ συνέχεια;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Οἱ πιστοὶ δέχθηκαν τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης σὰν ψυχρολουσία. Αὐτοὶ θεωροῦσαν πὼς εἶχαν ἀνεκαθεν ξεκάθαρες πληροφορίες γιὰ τὴ δημιουργία: Ὁ Θεὸς ἔπλασε τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ ἀπ' εὐθείας χωρὶς μετασχηματισμοὺς ἀπὸ τὸ ἓνα εἶδος στὸ ἄλλο, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ ἐξέλιξη. Ἐφτιαξε πρῶτα τὰ φυτὰ, μετὰ τὰ ζῶα μὲ τὴ μορφή ποὺ τὰ γνωρίζουμε, καὶ τέλος τὸν ἄνθρωπο.

Ἐχοντας λοιπὸν αὐτὰ τὰ δεδομένα, ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀπέρριψαν τὴ θεωρία τοῦ Δαρβίνου. Ἀφοῦ ἐξάλλου ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης ἦταν ἀκόμα στὰ πρῶτα τῆς στάδια καὶ δὲν εἶχε γίνει γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο, θεώρησαν πὼς ἦταν εὐάλωτος στόχος.

Τὰ λάθη τῆς ἡγεσίας τῶν δύο μεγάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι δύο: Τὸ ἓνα, ὅτι δὲν φρόντισαν ἐγκαίρως νὰ ἐξετάσουν τὴ θεωρία τοῦ Δαρβίνου μὲ ἐπιστημονικὰ κριτήρια. Τὸ ἄλλο, ὅτι δέχονταν τὴν περιγραφή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ζωῆς κατὰ γράμμα καὶ ὄχι μεταφορικά, ὅπως φαίνεται νὰ εἶναι τὸ σωστὸ γιὰ τὴν περίπτωσι. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι γεμάτη μὲ διηγήσεις, στὶς ὁποῖες, πίσω ἀπὸ τὰ λόγια, περνοῦν μνῦματα ποὺ εἶναι ἡ οὐσία. Κορυφαῖες τέτοιες περιπτώσεις ἀπὸ τὶς διηγήσεις τοῦ Χριστοῦ εἶναι οἱ παραβολές.

Ὅσο γιὰ τὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὲς ἦταν μὲ δεμένα χέρια: Τὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα ἦταν ὑπὸ

Ἰθωμανικὸ Ζυγὸ, ἡ δὲ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἀρχικὰ εἶχε προσκολληθεῖ στὴν Τσαρική ἐξουσία καὶ στὴ συνέχεια ἔζησε τὴν ἐχθρότητα τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστώτος.

ΝΙΚΗ: Ἐπιστήμονες ἄλλοι, ὅπως ὁ Παστέρ, ποὺ ἐρεύνησε τὴ θεωρία γιὰ τὴν αὐτόματη δημιουργία ζωῆς ἀνὰ πάσα στιγμή καὶ ἀποκάλυψε τὸ λάθος της, δὲν βρέθηκαν νὰ ἐλέγξουν ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴν ἐξέλιξη; Γιατὶ ἂν ἔβρισκαν πὼς εἶναι λανθασμένη, θὰ τελείωνε ἡ ἱστορία αὐτή, ὅπως τελείωσε καὶ ἡ ὑπόθεση τῆς αὐτόματης γένεσης ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ θεολόγοι δὲν βρέθηκαν νὰ μελετήσουν σὲ βάθος καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη; Ἄν ὑπῆρχε πράγματι καὶ ἄλλη ἐρμηνεία, ποὺ νὰ μὴ συγκρούεται μὲ τὴν ἐξέλιξη;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Δυστυχῶς αὐτὰ καθυστέρησαν νὰ γίνουν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τότε δὲν προχωροῦσε μὲ τοὺς σημερινούς ρυθμούς, διότι δὲν ὑπῆρχαν κρατικὰ προγράμματα νὰ τὴ χρηματοδοτοῦν. Οὔτε ἡ σχετικὴ θεολογικὴ ἔρευνα ἐνθαρρύνθηκε στὸν ρωμαιοκαθολικὸ καὶ τὸν προτεσταντικὸ κόσμο. Ἔτσι κυριάρχησαν οἱ πιὸ συντηρητικοὶ καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, οἱ ὁποῖοι ἔσερναν τὸν χορὸ τῆς σύγκρουσης γιὰ 100 χρόνια. Ἀλλὰ σιγά-σιγά ἐμφανίστηκαν κάποιοι χριστιανοὶ ἐπιστήμονες ποὺ μελέτησαν τὴν ἐξέλιξη, τὴν ἀποδέχτηκαν καὶ ἔδωσαν μιὰ πρώτη ἀπάντηση στοὺς ἄθεους:

Ἡ ἐξέλιξη δὲν συνεπάγεται ἀνυπαρξία Δημιουργοῦ. Μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι σχέδιο τοῦ Θεοῦ.

Μιλίσαμε ἤδη γι' αὐτοὺς τοὺς πιεστοὺς ἐπιστήμονες στὴν προηγούμενη συζήτησή μας, ὅταν εἶδαμε νὰ ἀντικρούουν τοὺς ἄθεους.

ΝΙΚΗ: Καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἴδιας τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐκπροσώπων της

πὼς προχώρησαν τὰ πράγματα; Δέχτηκαν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια στὴν ἐξέλιξη;

Ποιά ἐρμηνεία δίνουν στὴν περιγραφὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ζωῆς;

24. Ὁ Τεγιάρ ντὲ Σαρντὲν γεφύρωσε τὸ Χάσμα

Στὶς μάχες τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ξεχώρισε ἓνας Γάλλος καλόγερος, ποὺ εἶχε ὑπηρετήσει ὡς τραυματιοφορέας.

Μετὰ τὴν ἀποστράτευσί του ἔγινε «σκαπανέας». Ἀνήσυχο καὶ δημιουργικὸ πνεῦμα, μὲ ἐνδιαφέροντα στὴν Παλαιοντολογία, ἔσκαβε καὶ μελετοῦσε εὐρήματα σὲ τρεῖς ἡπείρους.

Ἔχοντας σπουδὲς στὴ θεολογία καὶ θρησκευτικὰ βιώματα, ἀφοῦ ἦταν μοναχὸς καὶ ἔγινε ἱερέας-θεολόγος, σπούδασε Παλαιοντολογία καὶ πραγματοποιοῦσε ἐκτεταμένη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μὲ ἀνασκαφὲς στὴν Ἀφρική, καὶ ἰδιαίτερα στὴν Κίνα. Μὲ συμμετοχὴ σὲ ἀντίστοιχες ἔρευνες στὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία, τὸ Βέλγιο, τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀμερικὴ, τὸν Καναδᾶ, τὴν Ἰνδία. Μὲ διδασκαλία, σὲ διάφορα κολλέγια καὶ χῶρες πάνω στὸ ἀντικείμενό του. Εἶχε φάει μὲ τὸ κουτάλι τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Μόνο στὴν Κίνα, κατὰ τὸ δεύτερο ταξίδι του καὶ παραμονὴ 20 χρόνια, ἦταν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἀνακάλυψαν καὶ μελέτησαν τὸν ἄνθρωπο τοῦ Πεκίνου. Συνέταξε καὶ τὸν γεωλογικὸ χάρτη τῆς ἀπέραντης αὐτῆς ἀσιατικῆς χώρας.

Ἀπέκτησε τὴ γνώση, τὴν ἐμπειρία, τὸ ὑπόβαθρο γενικά, ὥστε νὰ γράψει, νὰ μιλήσει καὶ προσπάντων νὰ ἀκουστεῖ, γιὰ τὴν πορεία τῆς ζωῆς πάνω στὴ γῆ. Ὁ ἴδιος εἶχε πειστεῖ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ βάση τῆς ἐξέλιξης καὶ παράλληλα διαπίστωνε ὅτι αὐτὸ εἶναι συμβατὸ μὲ τὶς θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις. Αὐτὸ

ἤθελε νὰ τὸ διακηρύξει. Καὶ τὸ ἔκανε μὲ δεκάδες βιβλία, ἑκατοντάδες δοκίμια, συμμετοχὴ σὲ συνεδριά, δημοσιεύσεις καὶ διαλέξεις ἀνὰ τὸν κόσμο.

Παράλληλα ἀνέπτυξε φιλοσοφικὴ σκέψη, συνδυάζοντας τὴ φυσικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πνευματικὴ. Ἔβλεπε κίνηση πρὸς τὴν τελειότητα, τὸ σημεῖο Ὡμέγα, ὅπως τὸ ὀνόμασε, ποῦ εἶναι ἡ προσέγγιση στὸν Χριστό.

Ἀνακηρύχθηκε μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν στὴ Γαλλία.

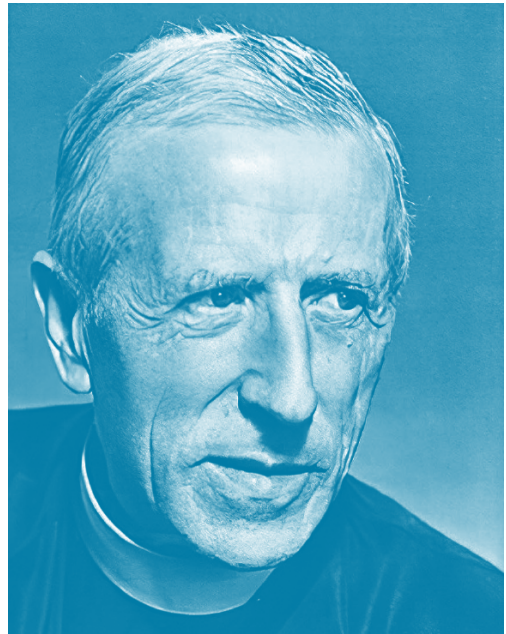
Μιλοῦσε «μετὰ λόγου γνώσεως», ὄχι μὲ φανατισμό, ὄχι μὲ κίνητρο νὰ ὑπερασπιστεῖ παγιωμένες ἀπόψεις. Ἔψαχνε νὰ βρεῖ καὶ νὰ δείξει τὴν ἀλήθεια.

Εἴμαστε στὴ δεκαετία τοῦ 1930, ποῦ οἱ συγκρούσεις μαίνονταν μεταξὺ τῶν ἄθεων, ἐξοπλισμένων μὲ τὴν ἐξέλιξη, καὶ τῶν πιστῶν, μὲ ἐμμονὴ στὴν κατὰ γράμμα ἀνάγνωση τῆς Βίβλου.

ΝΙΚΗ: Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἀνθρωπὸς μας! Ποιὲς εἶναι οἱ παρεμβάσεις τοῦ Τεγιάρ ντὲ Σαρντέν στὴ διαμάχη; Πέτυχε κάποια προσέγγιση;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Τελικὰ ναί, θεωρῶ ὅτι ἦταν καταλύτης στὶς ἐξελιξεις: Ἐνεργοποίησε τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ γενικότερα τοὺς πιστοὺς, νὰ κινηθοῦν. Νὰ ἀκούσουν προσεκτικὰ τί λέει, γιὰ τὴν ἐξέλιξη, ἓνας πολὺ σοβαρὸς μελετητὴς καὶ ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ δοθεῖ ἡ κατάλληλη ἐρμηνεία στὸ κείμενο τῆς Βίβλου γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ζωῆς.

Ὁ Τεγιάρ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴ δημιουργία τῆς Γῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴ μεταφορικὴ. Αὐτὸ εἶχαν ἀρχίσει ἤδη νὰ συζητοῦν καὶ στοὺς θεολογικοὺς κύκλους. Εἰδικότερα οἱ ἡμέρες τῆς δημιουργίας σὲ καμία περίπτωσι δὲν μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὅπως τὰ σημερινὰ εἰκοσιτετράωρα, ἀφοῦ στὰ πρῶτα

Πιερ Τεγιάρ ντὲ Σαρντέν (1881-1955), Παλαιοντολόγος, Κληρικός, Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Εἶχε πειστεῖ, ἀπὸ τὶς μελέτες του, γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ βάση τῆς ἐξέλιξης, ἀπὸ τὶς κατώτερες μορφὲς ζωῆς μέχρι τὸν ἄνθρωπο, ὡς ἔργο τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὴν ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴ δημιουργία τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴ μεταφορικὴ ἐρμηνεία.

στάδια δὲν ὑπῆρχε κὰν ὁ Ἥλιος. Ἐπρόκειτο, λοιπόν, ὄχι γιὰ τὶς ἡμέρες ποῦ ξέρουμε ἐμεῖς, ἀλλὰ γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα. Ξαναδιάβασαν οἱ θεολόγοι τὴ Β΄ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ποῦ λέει: Γιὰ τὸν Θεὸ μία ἡμέρα εἶναι σὰν χίλια ἔτη (δηλαδὴ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα) καὶ χίλια ἔτη εἶναι σὰν μία ἡμέρα. Ξαναδιάβασαν τὸν Μέγα Βασίλειο, τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο καὶ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, ποῦ εἶχαν δώσει τὴν ἐρμηνεία αὐτῆ 1.500 χρόνια νωρίτερα, τὸν 4ο αἰῶνα μ.Χ.

ΝΙΚΗ: Δέχτηκαν λοιπόν οἱ θρησκευτικοὶ παράγοντες τὶς ἀπόψεις τοῦ Τεγιάρ;

Κατάλαβαν ότι ο Θεός δεν απειλείται από την εξέλιξη;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Κάποιοι πρόσεξαν τις απόψεις του και άρχισαν να το σκέπτονται. Άλλοι αντέδρασαν με καχυποψία: Τί δουλειά έχει ένας καλόγερος να τρέχει έδω και εκεί και να παίζει το παιχνίδι του Δαρβίνου! Όμως ο Τεγιάρ δεν ήταν τυχαίος!

Η Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία, έχοντας αρχικά αντιρρήσεις, κυρίως για τις φιλοσοφικές του προεκτάσεις, δεν ενέκρινε τα βιβλία του, αλλά και ποτέ δεν τα απαγόρευσε.

Έπρεπε όμως να περάσουν 60 χρόνια από τότε που ακούστηκε και συζητήθηκε η φωνή του, μέχρι να φτάσουμε στην αποδοχή του έργου του.

Σήμερα έχει γίνει αποδεκτό στους πιστούς ότι η επιστημονική αλήθεια όχι μόνο δεν έχθρεύεται τον Θεό, αλλά οδηγεί σε Αυτόν, που είναι η πηγή της Αλήθειας.

Ο Τεγιάρ ντέ Σαρντέν, ναι, γεφύρωσε το Χάσμα!

25. Η εξέλιξη γίνεται αποδεκτή

Όσο ζούσε, ο Τεγιάρ αντιμετωπιζόταν ως παράδοξο φαινόμενο. Οί μὲν εξελικτικοί, βλέποντας ένα παπᾶ να σκάβει και να μελετάει σκελετούς, αναρωτιόντουσαν «τί ζητάει η άλεπού στο παζάρι». Άν και οί πιό σοβαροί από αυτούς τον έκτιμούσαν για την έπιμέλεια και την αποτελεσματικότητα στο έπιστημονικό του έργο, που του εξασφάλισε μιᾶ έδρα στην Άκαδημία Έπιστημῶν τῆς Γαλλίας.

Οί παράγοντες τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Έκκλησίας τον έβλεπαν με σκεπτικισμό να «άνακατεύεται με τὰ πίτουρα» και, παρ' ὄλο που φοβόνταν μη τον «φᾶνε οί κότες», ποτέ δεν τον έμπόδισαν στίς έρευνές του. Άλλά κρατήθηκαν μακριά

ἀπό τον τρόπο που παρουσίαζε την εξέλιξη του ανθρώπου στο μέλλον. Άντιδρούσαν στην άποψή του ότι στα έπόμενα στάδια το ανθρώπινο είδος οδηγείται στην ένωσι με τον Χριστό άνευ ὄρων (στο «σημείο Ω», ὅπως το ὀνόμαζε).

Για τὸ τέλος του, εἶχε πεί σε φίλους, στὸν ξενῶνα τῶν Ίησουιτῶν που φιλοξενεῖτο 25 μέρες πριν ἀπὸ τον θάνατό του, ότι θὰ ἤθελε να πεθάνει τὸ Πάσχα. Αυτό και έγινε τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα 10 Ἀπριλίου 1955.

Άς δοῦμε χαρακτηριστικῆς κριτικῆς και ἀπόψεις για τὸ έργο του:

Η Έπιτροπὴ Δόγματος ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Πάπα Ίωάννη διατύπωσε ἀντιρρήσεις για τὰ έργα τοῦ Τεγιάρ (AAS,6/8/1962).

Ο Γάλλος Ίησουίτης Άνρι ντέ Λυμπᾶκ (που ἀργότερα έγινε Καρδινάλιος) έγραψε τὴ δεκαετία τοῦ 1960 τρία βιβλία, ὑποστηρίζοντας τις ἀπόψεις τοῦ Τεγιάρ.

Κατὰ τις έπόμενες δεκαετίες, έπιφανεῖς θεολόγοι και έκκλησιαστικοί ηγέτες, ὅπως καρδινάλιοι, ὁ Πάπας Ίωάννης Παῦλος Β΄ και ὁ Πάπας Βενέδικτος ΣΤ΄, έγραψαν έπιδοκιμαστικά για τις ιδέες τοῦ Τεγιάρ ντέ Σαρντέν.

Τὸ 1981 ὁ Καρδινάλιος Άγκοστίνο Καζαρόλι ἐκ μέρους τοῦ Πάπα Ίωάννη Παύλου Β΄ έγραψε στην έφημερίδα τοῦ Βατικανοῦ *Osservatore Romano*: «Τὸν ἐνδιέφερε να τιμᾶ τόσο τὴν πίστη ὅσο και τὸν ὀρθὸ λόγο, διακηρύσσοντας αὐτὰ που υἰοθέτησε ἀργότερα και ὁ ἴδιος ὁ Πάπας. Μὴ φοβεῖσθε, ἀνοῖξετε πλατιά στὸν Χριστὸ τις πύλες τῶν ἀπέραντων περιοχῶν τοῦ πολιτισμοῦ και τῆς προόδου».

Τὸ 2007 ὁ Καρδινάλιος Κρίστοφ Σένμπορν έγραψε: «Τὸ συναρπαστικό του ὄραμα ἀντιπροσωπεύει μιᾶ μεγάλη ἐλπίδα, τὴν ἐλπίδα ότι ἡ πίστη στὸν Χριστὸ και μιᾶ έπιστημονικὴ προσέγγισι τοῦ κόσμου μποροῦν να συνυπάρχουν».

Τὸ 2009 ὁ εκπρόσωπος τοῦ Βατικα-

νου Ίησουίτης π. Φεντερίκο Λομπάρντι δήλωσε: «*Τώρα πλέον οὐδείς θὰ διανοεῖτο νὰ πεί ὅτι ὁ Τεγιάρ ἦταν ἕνας ἑτερόδοξος συγγραφέας πὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διαβάξεται*».

Ὁ Οὐκρανοαμερικανὸς γενετιστὴς καὶ ἐξελικτικὸς βιολόγος καὶ χριστιανὸς ὀρθόδοξος Θεοδόσιος Ντομπζάνσκι τὸν χαρακτήρισε ὡς «*ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγάλους διανοητὲς τῆς ἐποχῆς μας*».

Ὁ Τεγιάρ ντὲ Σαρντὲν μὲ τὸ ἔργο του ἔχει ἐμπνεύσει πολιτικοὺς ὅπως ὁ Ἄντι-πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Ἄλ Γκὸρ, συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνες. Πλῆθος βιβλίων ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ, θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ του ἔργο.

Στὸ σχετικὸ λῆμμα τῆς «Βικιπαιδεία» θὰ βρεῖτε μιὰ πλήρη, συγκροτημένη καὶ τεκμηριωμένη παρουσίαση γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ξεχωριστοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου.

26. Γεώργιος Κοντόπουλος: Εἰρηνευτικὴ Παρέμβαση

ΝΙΚΗ: Μετὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Τεγιάρ ντὲ Σαρντὲν ὡς «γεφυροποιοῦ», ἀπὸ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, στὴν ὁποία ἀνῆκε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες Ἐκκλησίες, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πόλεμος θρησκείας-ἐπιστήμης γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ἔχει τελειώσει ;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ περιστατικὸ πὺ ἐξελίχθηκε πρὶν ἀπὸ δυόμισι χρόνια στὸ σχολεῖο σου, ὁ πόλεμος δὲν ἔχει τελειώσει, ἀλλὰ καὶ δὲν διεξάγεται μὲ τὶς σφοδρὲς ἀντιπαραθέσεις τοῦ παρελθόντος. Εἴμαστε σὲ ἕνα καθεστῶς ἰδιόρρυθμης ἀνακωχῆς. Τὰ κέρδη μὲχρι στιγμῆς εἶναι σημαντικὰ καὶ οἱ προοπτικὲς πολὺ καλές. Προτείνω νὰ ἀκούσουμε πῶς βλέπουν τὰ πράγματα οἱ γνωστοὶ μας σπουδαῖοι ἐπιστήμονες καὶ συνειδητοὶ χριστιανοί: ὁ Γεώργιος Κοντόπουλος καὶ ὁ Φράνσις Κόλλινς.

Ὁ Γεώργιος Κοντόπουλος σὲ ἐμπερι-

στατωμένο ἄρθρο του (Ἀκτίνες, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 2019, σελ. 22-29) γράφει γιὰ τὴν ἐξέλιξη: «*Εἶναι κοινὴ πεποίθηση σήμερα ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πίστη δὲν βρίσκονται σὲ ἀντίθεση, ἀλλὰ ἰσχύουν παράλληλα*.

Στὸ παρελθὸν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε κάνει διωγμοὺς πρὸς ἐπιστήμονες γιὰ τὶς ἀπόψεις τους, νομίζοντας ὅτι προσβάλλουν τὴν Ἁγία Γραφή. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες εἶχαν ἀπαγορεύσει τὰ βιβλία τοῦ καθολικοῦ ἱερέως καὶ παλαιοντολόγου Τεγιάρ ντὲ Σαρντὲν, πὺ σήμερα θεωρεῖται πρωτοπόρος στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς εἶναι ἕνα παγκόσμιο φαινόμενο, πὺ διαρκεῖ δισεκατομμύρια ἔτη. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δείχνει μιὰ καταπληκτικὴ σκοπιμότητα, πὺ ὁδηγεῖ τελικὰ στὸν ἄνθρωπο. Αὐτὴ ἡ σκοπιμότητα δείχνει κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ πὺ κατευθύνει τὴ φύση.

Δὲν θεωρῶ δικαιολογημένη τὴν ἀντίδραση πολλῶν στὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, παρ' ὅλο πὺ ἡ ἀντίδραση αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας χρησιμοποίησαν τὴν ἐξέλιξη, γιὰ νὰ χτυπήσουν τὴ χριστιανικὴ πίστη.

Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὶς παλαιές, πρωτόγονες ἀντιλήψεις παλαιότερων γενεῶν. Ἡ ἐξέλιξη βασίζεται σήμερα στὶς ὁμοιότητες τοῦ DNA τῶν ὀργανισμῶν πὺ ἔχουν διαπιστωθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια. Καὶ τὸ DNA τοῦ ἀνθρώπου διαφέρει ἀπὸ τὸ DNA τῶν ἀνωτέρων θηλαστικῶν περὶπου κατὰ 2%. Τώρα πρέπει οἱ ἐπιστήμονες νὰ ἐξηγήσουν πῶς ἡ μικρὴ αὐτὴ διαφορὰ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν τεράστια διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου στὴ νοημοσύνη, τὴν αὐτοσυνείδηση, τὴ δημιουργικότητα καὶ τὴν ἠθικὴ συνείδηση.

Πάντως οί πιστοί πρέπει να παρακολουθοῦν τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ὥστε νὰ ξεχωρίζουν ποιά συμπεράσματα εἶναι οὐσιώδη καὶ ποιῆς ὑποθέσεις εἶναι ἀβεβαίες ἢ ἐξωπραγματικές. Οἱ πιστοὶ βεβαίως ἀντλοῦν τὴν πίστη τους ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τους ἐμπειρία καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς ἐκκλησίας γιὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ στὴ ζωὴ τους. Δὲν περιμένουν νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ πίστη τους ἀπὸ τὴ λύση μιᾶς ἐξίσωσης ἢ ἀπὸ μιὰ παρατήρηση στὸ ἐργαστήριον.

Τὸ συμπέρασμα πάντως εἶναι ὅτι ἡ σύγχρονη ἐπιστὴμη δὲν ἔρχεται σὲ καμία σύγκρουση μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν αὐτὴ γίνεται σωστά.

Οἱ ἐμπειρίες τῆς Ἐκκλησίας βασίζονται στὴν Ἁγία Γραφή, στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ στὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν πιστῶν.

Ἡ σύγκριση μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ πίστεως εἶναι ὄχι μόνον ἐπιτρεπτή, ἀλλὰ θὰ ἔλεγα καὶ ἀναγκαία γιὰ τοὺς πιστοὺς ἐπιστήμονες. Αὐτὴ τὴ σύγκριση ἔχει καθῆκον νὰ κάνει ἰδιαίτερα ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἐπιστημόνων, ὥστε νὰ διαφωτίζει τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας».

27. Τὸ DNA εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ

Ὁ FRANCIS COLLINS (ἀναφέρει στὸ βιβλίον του Ἡ Γλῶσσα τοῦ Θεοῦ, σελ. 173-174):

«Στὴν ἀποφοίτησή μου ἀπὸ τὸ Λύκειο, ἓνας ζηλωτὴς πρεσβυτεριανὸς πάστορας, πατέρας ἐνὸς ἀπὸ τοὺς τελειόφοιτους, προκάλεσε τοὺς συγκεντρωμένους ἀνήσυχους teenagers νὰ σκεφτοῦν πῶς σχεδίαζαν νὰ ἀπαντήσουν στὶς τρεῖς ἐρωτήσεις τῆς ζωῆς:

- 1) ποῖο θὰ εἶναι τὸ ἔργο τῆς ζωῆς σας;
- 2) ποῖο ρολόο θὰ παίξει ἡ ἀγάπη στὴ ζωὴ σας;
- 3) τί θὰ κάνετε μὲ τὴν πίστη;

Ἡ ὠμὴ ἐπιθετικότητα τῆς παρουσίας του μᾶς ἐξέπληξε ὅλους. Ὦντας τίμιος μὲ τὸν ἑαυτό μου, οἱ ἀπαντήσεις μου ἦταν: 1) χημεία, 2) ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερο καὶ 3) ἀποχή. Ἐφυγα ἀπὸ τὴν τελετὴ αἰσθανόμενος ἀόριστα ἀνίσυχος.

Δώδεκα χρόνια ἀργότερα βρῆκα τὸν ἑαυτό μου πολὺ ἀπασχολημένο, γιὰ νὰ βρῶ ἀπαντήσεις στὶς ἐρωτήσεις (1) καὶ (3). Μετὰ ἀπὸ μιὰ μακρὰ καὶ πολύστροφη πορεία μέσα ἀπὸ τὴ χημεία, τὴ φυσικὴ καὶ τὴν ἰατρικὴ, τελικὰ συναντοῦσα αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον πεδίο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος ποὺ εἶχα λαχταρίσει. Βρῆκα στὸν κλάδο τῆς ἰατρικῆς γενετικῆς αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συνδυάσει τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὴν ἐπιστὴμη μὲ μιὰ ἐπιθυμία νὰ βοηθήσω τοὺς ἄλλους.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶχα φτάσει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πίστη στὸν Θεὸ ἦταν πολὺ πιὸ πειστικὴ ἀπὸ τὴν ἀθεΐα, τὴν ὁποία εἶχα προηγουμένως ἀσπαστεῖ, καὶ εἶχα ἀρχίσει γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ μου νὰ καταλαβαίνω μερικὲς ἀπὸ τὶς αἰώνιες ἀξίες τῆς Βίβλου.

Εἶχα μισοκαταλάβει ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ περιβάλλοντός μου νόμιζαν πῶς αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς ἀναζητήσεων ἦταν ἀντιφατικὸς καὶ ὅτι ἤμουν πάνω ἀπὸ ἓναν γκρεμὸ. Ἀλλὰ ἔβρισκα δύσκολο νὰ φανταστῶ ὅτι μπορούσε νὰ ὑπάρξει μιὰ πραγματικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια καὶ στὴν πνευματικὴ ἀλήθεια. Ἔγινα μέλος τῆς «Ἀμερικανικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐνώσεως», μιᾶς ομάδας ἀπὸ ἀρκετὲς χιλιάδες ἐπιστημόνων ποὺ πιστεύουν σοβαρὰ στὸν Θεό. Καὶ βρῆκα στὶς συναντήσεις τους καὶ στὴν ἐφημερίδα τους πολλὰ σοφὲς προτάσεις γιὰ ἓναν δρόμο πρὸς τὴν Ἀρμονία ἀνάμεσα σὲ ἐπιστὴμη καὶ πίστη. Ἦταν ἀρκετὸ γιὰ μένα σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, νὰ μάθω ὅτι καὶ ἄλλοι εἰλικρινεῖς πιστοὶ αἰσθάνονταν ἀπόλυτα καλά,

συνδυάζοντας την πίστη τους με γνήσια έπιστήμη.

Όμολογῶ ὅτι δὲν ἔδινα καὶ πολλὴ προσοχὴ στὴ δυνατότητα σύγκρουσης μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ πίστεως γιὰ μερικὰ χρόνια. Ἀπλῶ δὲν φαινόταν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα σπουδαῖο. Εἶχα πάρα πολλὰ νὰ μάθω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὴν ἀνθρώπινη γενετικὴ καὶ πάρα πολλὰ νὰ μάθω γιὰ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ διαβάζοντας καὶ συζητώντας γιὰ τὴν πίστη μὲ ὄλους αὐτούς.

Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ δική μου ἐναρμόνιση τῶν κοσμοθεωριῶν τελικὰ ἦρθε, ὅταν ἡ μελέτη τοῦ DNA (τοῦ δικοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων ὀργανισμῶν τοῦ πλανήτη) ἄρχισε νὰ ἀπογειώνεται, προσφέροντας μιὰ ἀπίστευτα πλούσια καὶ λεπτομερῆ θέα γιὰ τὸ πῶς ἐπῆλθε ἡ καταγωγὴ ὄλων, ἀπὸ ἓναν κοινὸ πρόγονο μὲ τροποποίηση. Βρῆκα αὐτὴ τὴν ὥραία ἔνδειξη τῆς συγγένειας ὄλων τῶν ζωντανῶν πλασμάτων σὰν μιὰ αἰτία δέους. Καὶ κατέληξα νὰ τὸ δῶ ὡς τὸ ἀριστουργηματικὸ σχέδιο τοῦ ἴδιου τοῦ Παντοδύναμου ποῦ ἔκανε τὸ σύμπαν νὰ ὑπάρξει καὶ κανόνισε τὶς φυσικὲς παραμέτρους τοῦ τόσο ἀκριβῶς κατάλληλες, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴ γένεση τῶν Ἄστρων, τῶν Πλανητῶν, τῶν βαρέων στοιχείων καὶ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς.

Χωρὶς νὰ ξέρω τὸ ὄνομά της ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, κατέληξα σὲ μιὰ σύνθεση, γενικὰ ὀνομαζόμενη Θεϊστικὴ ἐξέλιξη, μιὰ θέση ποῦ βρῆκα φοβερὰ ἱκανοποιητικὴ μέχρι σήμερα».

28. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θεϊκὸ δημιούργημα

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ἄν σταματοῦσε ἐδῶ ἡ συζήτησή μας γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, θὰ δινόταν ἡ ἐντύπωση ὅτι αὐτὸς εἶναι προῖον τῆς ἐξέλιξης καὶ μόνο, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ἡ μισὴ ἀλήθεια, ὁ

μισὸς ἄνθρωπος. Ἀφοῦ ὑπάρχει καὶ κάτι ἀκόμη πιὸ σημαντικό, ὁ ἄλλος μισός. Καὶ ἐξηγοῦμαι:

Δύο εἶναι οἱ συνιστώσες ποῦ συγκροτοῦν τὸν ἄνθρωπο ὡς Δημιούργημα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πρώτη συνιστώσα εἶναι τὸ σῶμα, ποῦ βλέπουμε, καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε ἤδη. Μιλήσαμε γιὰ τὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς τὸ δημιούργησε, καὶ γιὰ τὰ διάφορα στάδια ἐξέλιξης ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέρασε, μέχρι τὴ σημερινὴ μορφή.

Ὅμως ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, πολὺ πιὸ σημαντικό, ποῦ δὲν βλέπουμε. Ποῦ μᾶς ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἔμβια ὄντα. Ἐνδείξεις «γιὰ τὸ κάτι ἄλλο», ποῦ ὑπάρχει μόνο στὸν ἄνθρωπο, εἶναι:

– Οἱ ἐκδηλώσεις ἀγάπης καὶ ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς συνανθρώπους του.

Οἱ πράξεις καὶ συμπεριφορὲς δικαιοσύνης, ἀνεκτικότητας, συγχωρητικότητας, ὑπομονῆς, κατανόησης.

Τὸ πνεῦμα εὐγνωμοσύνης, προσφορᾶς καὶ θυσίας.

Ὁ Ἠθικὸς Νόμος.

Οἱ πιστοὶ δέχονται ὅτι αὐτὰ εἶναι Θεϊκὰ χαρίσματα, προερχόμενα ἀπὸ τὴ 2^η συνιστώσα.

Ἡ Δεύτερη συνιστώσα εἶναι τὸ πνεῦμα, ποῦ δὲν βλέπουμε. Λοιπόν,

Ὁ ὅλος ἄνθρωπος, τὸ τελειότερο δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, συγκροτεῖται ἀπὸ Ὑλὴ καὶ Πνεῦμα, τὸ Πνεῦμα ποῦ ὁ Δημιουργὸς ἔχει «σταλάξει» μέσα μας.

29. Δέχτηκε ἡ ἐπιστήμη τὸν Θεό; Δέχτηκε ἡ θρησκεία τὴν ἐξέλιξη;

ΝΙΚΗ: Τώρα τί συμπέρασμα βγάλαμε; Δέχτηκε ἡ ἐπιστήμη τὸν Θεό; Δέχτηκε ἡ θρησκεία τὴν ἐξέλιξη;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Νομίζω ὅτι βρισκόμαστε στὴ φάση ὅπου οἱ σοβαροὶ ἐπιστήμονες δηλώνουν ὅτι δὲν εἶναι στὴν ἀρμοδιότητά τους νὰ ἐκδώσουν πιστοποιητικὸ γέννησης

ἢ θανάτου τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ δὲν ἀνήκει στὰ θέματα ποὺ μπορεῖ νὰ διαχειριστεῖ ἡ ἐπιστήμη μὲ τὰ ἐργαλεῖα της, ὥστε νὰ ἀποφανθεῖ ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι Θεός.

Ἐξάλλου, ἡ θρησκεία καὶ οἱ πιστοὶ της ἔχουν ἀντιληφθεῖ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίπτουν ὅσα ἐπιστημονικὰ δεδομένα νομίζουν ὅτι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰ ἱερὰ βιβλία ἢ τὶς ἱερὲς παραδόσεις τους, ποὺ πολλὲς φορὲς μπορεῖ καὶ νὰ παρερμηνεύουν. Ἀφοῦ ἄλλη εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῶν ἱερῶν κειμένων καὶ ἄλλος ὁ ρόλος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποία ὀφείλουν νὰ σέβονται καὶ νὰ ἐμπιστεύονται ὡς ὄργανο τοῦ Θεοῦ. Παράλληλα, οἱ πιστοὶ νὰ φροντίζουν νὰ κατανοήσουν τὸ μῆνυμα τῶν ἱερῶν κειμένων γιὰ κάθε ἐποχὴ καὶ νὰ ἐμπλουτίζουν συνεχῶς τὴν ἱερὴ παράδοση.

ΝΙΚΗ: Ἔχει γίνει κατανοητὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν προσφέρει τὰ δεδομένα της πρὸς τοὺς ἄπιστους, γιὰ νὰ τὰ προβάλλουν ὡς ἀποδείξεις καὶ νὰ λένε: «Νά, αὐτὰ μᾶς ἀρκοῦν (π.χ. τὸ Big Bang καὶ ἡ ἐξέλιξη), γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰ πάντα. Ἄρα δὲν ὑπάρχει Θεός». Αὐτὸ δὲν τὸ εἶχε κατανοήσει ὁ καθηγητὴς μας στὴ 2α Λυκείου.

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, οἱ πιστοὶ νὰ μὴ περιμένουν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, μὲ ὄργανα καὶ μέσα ποὺ διαθέτει (τηλεσκόπια, ἠλεκτρομαγνητικὰ κύματα, ὑπολογιστές, δορυφόρους, ἀποκρυπτογράφηση τοῦ DNA), νὰ δηλώσει ὅτι ἐντόπισε τὸν Θεό.

Εἴμαστε λοιπὸν σὲ καλὸ σημεῖο. Καταλάβαμε τί δὲν πρέπει νὰ ζητᾶμε. Καὶ ἄρα, νὰ μὴ καυγαδίζουμε, διεκδικώντας αὐτὸ ποὺ δὲν γίνεται.

Μὲ ἄλλο τρόπο πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὸν Θεό· ὄχι μέσῳ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας.

ΝΙΚΗ: Δηλαδή ξεκινᾶμε πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχή; ποῦ νὰ ψάξουμε, πῶς νὰ κινηθοῦμε;

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ἐδῶ κάπου κλείνει ἡ συζήτηση «ἐπιστήμη καὶ Θεός», μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸν Θεὸ δὲν σοῦ τὸν προσφέρει οὔτε στὸν ἀποκλείει ἡ ἐπιστήμη. Ἄλλωστε καὶ μεγάλοι ἐπιστήμονες, ὅπως θυμᾶσαι ἀπὸ τὶς προηγούμενες συζητήσεις μας (Παστέρ, Einstein), ἔχουν ἐπισημάνει σχεδὸν ταυτόσημα ὅτι: «Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει θρησκεία, ἀλλὰ οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν».

Φαίνεται, λοιπὸν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ σοφία ἢ ἡ δύναμη τὸ κλειδί, γιὰ νὰ ἀνοίξεις τὴν πόρτα τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε θὰ ἀπέκλειε τοὺς πιδὸ πολλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πιδὸ ἄσημους καὶ ταπεινοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς ὀνόμασε ἀδελφούς του.

Χρειάζεται νὰ ψάξουμε ἀκόμη λίγο. Τί θὰ ἔλεγες, νὰ δοῦμε τὸν χῶρο τῆς φιλοσοφίας;

ΝΙΚΗ: Νομίζω ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀπαραιτήτο, ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία κινεῖται στὸν χῶρο τῶν ἰδεῶν, πέρα ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Καὶ σίγουρα εἶναι πιδὸ κοντὰ στὸ θέμα μας, ἀπ' ὅσο οἱ φυσικὲς ἐπιστήμες, ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν μέχρι τώρα. Νομίζω ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται πιδὸ πολὺ μὲ τὰ ὑπερφυσικὰ καὶ ἄρα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ.

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ὁ χῶρος τῆς φιλοσοφίας, βέβαια, εἶναι ἀπέραντος καὶ δυσπρόσιτος. Ἄς προσπαθήσουμε νὰ ξεχωρίσουμε φιλόσοφους μὲ μεγάλη ἐπιρροή ποὺ καταπιάστηκαν μὲ τὸ θέμα μας καὶ νὰ ξαναμιλήσουμε, ὅταν θὰ ἔχουμε συγκεντρώσει ἀρκετὲς πληροφορίες. Ἄς καταγράψουμε τὶς βασικὲς θέσεις τους.

30. Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία

Ὁ Σωκράτης, στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες, ἐθεωρεῖτο ὡς «πρὸ Χριστοῦ ἅγιος». Πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ διδασκαλία του θυμίζουν χρι-

στιανικές ἀρετές, ὅπως: Ἡ στόχευση στὸ Ἀγαθὸ, ἡ προσίλωση στὸ καθῆκον, τὴν πατριδα καὶ τοὺς νόμους, ἡ ἀνεκτικότητα καὶ ἡ λιτοδαίτη ζωή.

Ὁ Πλάτων θεωρεῖται πὼς ἔχει μὲ κάποιον τρόπο ἀντιληφθεὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ, λαμβάνοντας ἔμπνευση ἀπὸ τὸν Θεό: «καὶ τί εἶναι ὁ Πλάτων ἂν ὄχι ὁ Μωυσῆς ποὺ μιλάει στὰ ἑλληνικὰ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου»; Ὁ Νίτσε ὀνόμασε τὸν Πλάτωνα «προϋπάρχοντα Χριστιανό», ἐνῶ ὁ Ἑνγκελς τὸν θεωρεῖ τὸν μεγάλο πρόδρομο τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Θὰ μοῦ πεῖτε, εἶναι ὑπερβολὲς ὅλα αὐτά. Ναι, μπορεῖ νὰ εἶναι πράγματι ὑπερβολές, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διατύπωση. Ἡ οὐσία ὁμως παραμένει.

Ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ δικαίως χαρακτηρίστηκε ὡς πανεπιστήμονας, ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴ «θεολογία», τὸν «περὶ θεοῦ λόγον». Γιὰ κάθε πρᾶγμα ποὺ κινεῖται (τὸ κινούμενον), ἔκρινε ὅτι ὑπάρχει κάποιος κινήτρας (ὁ κινῶν). Τὸν πρῶτο κινήτρα τὸν ταυτίζει μὲ τὸν Θεό (*Φυσικά*, 241b 23-24).

Γενικότερα, μεγάλοι θεολόγοι, πατέρες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅπως οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἶχαν σπουδάσει φιλοσοφία στὴν Ἀθήνα, ὅπου συναντήθηκαν καὶ ἔγιναν φίλοι. Αὐτοὶ ἦταν ποὺ «συμφιλίωσαν», ἀπὸ τὸν 4^ο μ.Χ. αἰῶνα, τὴ φιλοσοφία μὲ τὴ Χριστιανικὴ θρησκεία.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης ἐξαπλώθηκε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν Εὐρώπη. Τὴ μελέτησαν οἱ Ἰησουῖτες μοναχοὶ καὶ μὲ βάση αὐτὴν ἱδρυσαν τὰ πρῶτα Πανεπιστήμια. Λέγεται ὅτι τὸ πάθος τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητας καὶ τὸ πάθος τῆς φιλοσοφικῆς διαλεκτικῆς μεθόδου (ἐρωτήσεις - ἀπαντήσεις) εἶναι τὰ δύο οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς μεσαιωνικῆς

σκέψης. Ἔτσι ὁ μὲν ἅγιος Αὐγουστίνος ἔχει μελετήσει ἰδιαίτερος τὸν Πλάτωνα, ὁ δὲ ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης τὸν Ἀριστοτέλη.

Ὁ Ἰμμάνουελ Κάντ (Immanuel Kant, 1724-1804) εἶναι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς νεότερους χρόνους. Ὅ,τι ὑπῆρξε ὁ Σωκράτης γιὰ τὴν ἀρχαία φιλοσοφικὴ σκέψη, αὐτό, λένε, εἶναι καὶ ὁ Κάντ γιὰ τὴ νεότερη. Καὶ ὅπως χωρίζουν τὴν ἀρχαία φιλοσοφία σὲ τρία κεφάλαια (προσωκρατικὴ, σωκρατικὴ, μετασωκρατικὴ), ἔτσι καὶ τὴ νέα φιλοσοφία σὲ ἄλλα τρία: προκαντιανή, καντιανή, μετακαντιανή.

Κατὰ τὸν Κάντ, παρ' ὅλο ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, Αὐτὸς εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς πραγματικότητας. Χωρὶς Θεὸ ἡ ἠθικὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατη. Ὁ Κάντ δὲν ψάχνει νὰ βρεῖ ἀποδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ ὄχι τοῦ Θεοῦ, γιατί τὸ θεωρεῖ μάταιο. Ἀλλὰ Τὸν νιώθει, αἰσθάνεται τὸν Θεό. Καὶ καρποὶ αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι οἱ δύο κορυφαῖες παρακαταθήκες του.

Πρώτη: *«Δύο πράγματα γεμίζουν τὸν νοῦ μου ἀπορία καὶ δέος, κάθε φορὰ ποὺ συλλογίζομαι: ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς ἀπὸ πάνω μου καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος μέσα μου».*

Δεύτερη: *«Νὰ πράττεις αὐτὸ ποὺ θέλεις νὰ γίνῃ καθολικὸς νόμος»* (κατηγορικὴ προσταγή).

Ὁ Μαρξισμὸς διαγράφει ἐντελῶς τὶς θρησκείες. Στὴ θέση τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὸν αἰσθάνονται καὶ τὸν φαντάζονται στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι, τοποθετεῖ δύο νέους Θεοὺς: 1) τὴν οἰκονομία καὶ 2) τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Πιστεῖ ὅτι ὁ δεύτερος Θεὸς θὰ μεγαλώσει τὸν πρῶτο καὶ θὰ φέρει τὴν εὐημερία στὸν κόσμο. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ ἐφαρμόστηκε ὁ μαρξισμὸς ὡς πολιτικὸ σύστημα, ἐγκαταστάθηκε πράγματι δικτατορία, ἀλλὰ τοῦ

Κομμουνιστικού Κόμματος. Και αντί για ευημερία, επικράτησε απέραντη δυστυχία του προλεταριάτου!

Ο Ύπαρξισμός πιστεύει ότι το πρώτο, το μοναδικό στον κόσμο είναι ο ελεύθερος άνθρωπος. Αυτός και μόνον αυτός ο ίδιος έχει το δικαίωμα επιλογής της πορείας του.

Ο Kierkegaard αναφέρει 3 στάδια προόδου: το αισθητικό, το ηθικό και το θρησκευτικό. Στο αισθητικό στάδιο το άτομο, στοχεύοντας αποκλειστικά στην προσωπική απόλαυση, καταλήγει στην ανία και στην απογοήτευση. Στο ηθικό επίπεδο, το άτομο υπακούει σε δεσμευτικούς νόμους, οι οποίοι του στερούν την ελευθερία. Στο θρησκευτικό επίπεδο, όταν το άτομο βρεθεί σ' έναν θανάσιμο κίνδυνο ή μπροστά στα αδιέξοδα και τα ανεξήγητα του νοού, τότε μπορεί να επιλέξει τον δρόμο του Θεού. Ο Kierkegaard θεωρείται ο πατέρας του ύπαρξισμού. Άν και στο ίδιο πνεύμα είχαν κινηθεί ο Πασκάλ, ο Ντοστογιέφσκι, ακόμη και ο Άγιος Αύγουστίνος.

Στην άλλη όχθη του ύπαρξισμού έχουμε τους άθεους ύπαρξιστές. Άνάμεσα σ' αυτούς, τον περασμένο αιώνα, ξεχωρίζουν ο Σάρτρ και ο Καμύ.

Το άξιοπρόσεκτο γι' αυτούς τους δύο είναι ότι βασικές θέσεις τους σχεδόν συμπίπτουν με βασική αρχή (κατηγορική προσταγή) του Κάντ, ο οποίος κάθε άλλο παρά άθεος ήταν.

Θυμάστε ότι ο Immanuel Kant πρότεινε, ως καρπό του θεϊκού ηθικού νόμου, την «κατηγορική προσταγή»: «Να πράττεις αυτό που θέλεις να γίνει καθολικός νόμος».

Ο Jean Paul Sartre προτείνει την ίδια συμπεριφορά, ως προερχόμενη από τον άνθρωπο-θεό!

Ο Albert Camus αντιγράφει τον Kant και διαγράφει τον Θεό, διατυπώνοντας

Σαίρεν Κίρκεγκωρ (1813-1855). Δανός φιλόσοφος και θεολόγος. Θεωρείται ο πατέρας του ύπαρξισμού.

τη δική του κατηγορική προσταγή, ή οποία ζητά «τόν σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας ακόμα και μέσα σε ένα σύμπαν γυμνό από κάθε νόημα και χωρίς κανένα υπερβατικό λόγο να το κυβερνάει».

Τέλος, αξιοσημείωτο και παράδοξο φαίνεται ότι ο Σάρτρ, που έχει θεοποιήσει την ελευθερία, στρατεύεται πολιτικά και υποστηρίζει αυταρχικά και καταπιεστικά καθεστώτα, όπως του Στάλιν στη Σοβιετική Ένωση, του Μάο στην Κίνα και του Κάστρο στην Κούβα. Αντίθετα, ο Καμύ ήταν φιλελεύθερος και στις πολιτικές του ιδέες.

ΠΑΠΠΟΥΣ: Ο δρόμος προς την αλήθεια είναι δύσβατος. Δεν είναι στρωμένος με ροδοπέταλα.

[Συνεχίζεται]

ΣΩΤΗΡΗΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ

Σε σειρά κειμένων από τις στήλες τῶν *Ἀκτίνων*, δείξαμε διὰ μακρῶν ὅτι ὁ ἐφιάλτης τοῦ Ναζισμοῦ ἦταν θεμελιωμένος ἀκριβῶς πάνω στὴν Ἄρνηση καὶ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Καὶ κατόπιν, σὲ σειρά κειμένων μὲ τὸν εὐρύτερο τίτλο «Αὐτοὶ δὲν ὑπέκυψαν...», ἐστίασαμε στοὺς χριστιανοὺς ἐκεῖνους οἱ ὅποιοι δὲν ἔσκυψαν τὸ κεφάλι στὸ παντοδύναμο καθεστῶς, ἀλλὰ ἀντέταξαν σθεναρὴ καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀντίσταση, μὴ διστάζοντας νὰ θυσιάσουν ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ τους γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ. Εἶδαμε τὴ χριστιανικὴ ἀντίσταση ἐνάντια στὸν Ναζισμό στὴν Αὐστρία, καὶ κατόπιν, περνώντας στὴν ἴδια τὴ Γερμανία, μελετήσαμε τὸ «Λευκὸ Ρόδο» (στὶς τάξεις τοῦ ὁποίου πρωτοστάτησε καὶ ἕνας ἀναγνωρισμένος Ἅγιος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὁ Alexander Schmorell, ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος τοῦ Μονάχου) καὶ τὴν ἐκπληκτικὴ παρηρησία καὶ δράση τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπισκόπου τοῦ Münster, Clemens August Graf von Galen. Ὑπάρχουν πολλὰ ποὺ μένει νὰ λεχθοῦν πάνω σὲ αὐτὸ τὸ θέμα.

Σὲ αὐτὸ τὸ τεῦχος δημοσιεύουμε ἕνα κείμενο ποὺ παρέμενε ξεχασμένο σὲ ἕνα παλαιὸ τεῦχος τῶν *Ἀκτίνων*, τὸ τεῦχος 50 (Ιούλιος-Αὐγούστος 1945), σελ. 116-119. Τὸ κείμενο ὑπογράφει ὁ Π. Μελίτης, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Ἀλέξανδρο Ν. Τσιριντάνη, τὸν ἰδρυτὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων καὶ τοῦ περιοδικοῦ μας. Πρὸκειται γιὰ κείμενο ποὺ δὲν δημοσιεύθηκε ἀργότερα οὔτε ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις «Δαμασκός» οὔτε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Συζητήσεις», στὶς γνωστὲς συλλογὲς κειμένων τοῦ Τσιριντάνη, ἐξ οὗ καὶ παραμένει ἐν πολλοῖς ἄγνωστο. Τὸ κείμενο, λίγο μὲτὰ τὸ τέλος τοῦ φονικώτερου πολέμου ποὺ γνώρισε ἡ Ἱστορία, φέρει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἐπροσκύνησαν» καὶ ἀναφέρεται ἀκριβῶς στοὺς χριστιανοὺς μάρτυρες καὶ ὁμολογητὲς στὴ Γερμανία οἱ ὅποιοι, ἀρνούμενοι νὰ συμριβασθοῦν, ὑψωσαν τὸ ἀνάστημά τους ἐνάντια στὴ ναζιστικὴ τυραννία. Πέρα ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀπότιση φόρου τιμῆς σὲ αὐτὲς τὶς ἥρωικὲς μορφές, ὑπάρχει στὸ κείμενο καὶ ἀναφορὰ σὲ ἕνα... χρέος γιὰ τὸ μέλλον: *«Μένουμε τώρα σὲ γενικότητες, μὰ πρέπει, πρέπει γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας καὶ τὴ συντήρησή του, νὰ γίνῃ γνωστὸ τὸ ἔπος τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας μέσα στὸ φλογερὸ καμίνι τοῦ ναζισμοῦ. Ἕνα ἔπος ποὺ τιμᾷ τὴν ἀνθρωπότητα».*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

ΕΚΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΠΡΟΣΚΥΝΗΣΑΝ

Μὲ τὴν συντριβὴ τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀλυσσοδεμένων θυμάτων τῆς ἀποτρόπαις τυραννίας τοῦ Χίτλερ, βγαίνουν τώρα, ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεων τῶν S. S. καὶ τῆς Γκεσταπό, σκελετωμένοι στὸ σῶμα, μὰ γεμάτοι δύναμη στὸ πνεῦμα, καὶ οἱ ὁμολογητές. Εἶχαν ριχτῆ στὰ πρακτορεῖα αὐτὰ τοῦ Ἄδν, τὰ δεσμοτήρια τοῦ Ναζισμοῦ, γιατί ὠμολόγησαν τὴν χριστιανικὴ τους Πίστι, καὶ δὲν δέχτηκαν οὔτε νὰ τὴν ἀρνηθοῦν, οὔτε νὰ τὴν

στρατοπέδων συγκεντρώσεως μὲ τὰ πιὸ ραφινάρισμα βασανιστήρια, ἔμειναν ἐκεῖ, καρτερικοὶ ὁμολογητές, ἄκαμπτοι καὶ ἀλύγιστοι ὡς τὸ τέλος – ἓνα τέλος ποὺ δὲν ἦταν γιὰ ὄλους ἢ ἀπελευθέρωση. Κάθε μέρα τοῦ μαρτυρίου τους ἐπανελάμβαναν τὴν ἄρνησί τους νὰ προσκυνήσουν τὸ εἶδωλο, τὴν εἰκόνα τῆ χρυσῆ ποὺ εἶχε στήσει ὁ ναζιστικὸς παγανισμὸς. Καὶ τὴν ἄρνησί τους τὴν ἐπανελάμβαναν πάντα πιὸ ἔντονη, ὅσο ἔβλεπαν γύρω τους νὰ ἀπλώνεται τῶν ἐθελόδουλων προσκυνητῶν τὸ ἐλεεινὸ πλῆθος. Μέσα σ' ἓνα παραλήρημα ἐκδη-

Μὲ τὴν συντριβὴ τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀλυσσοδεμένων θυμάτων τῆς ἀποτρόπαις τυραννίας τοῦ Χίτλερ, βγαίνουν τώρα, ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεων τῶν S. S. καὶ τῆς Γκεσταπό, σκελετωμένοι στὸ σῶμα, μὰ γεμάτοι δύναμη στὸ πνεῦμα, καὶ οἱ ὁμολογητές. Εἶχαν ριχτῆ στὰ πρακτορεῖα αὐτὰ τοῦ Ἄδν, τὰ δεσμοτήρια τοῦ Ναζισμοῦ, γιατί ὠμολόγησαν τὴν χριστιανικὴ τους Πίστι, καὶ δὲν δέχτηκαν οὔτε νὰ τὴν ἀρνηθοῦν, οὔτε νὰ τὴν μολύνουν μὲ συμβιβασμοὺς καὶ ὑποχωρήσεις.

μολύνουν μὲ συμβιβασμοὺς καὶ ὑποχωρήσεις. Μισημένοι καὶ περιφρονημένοι ἀπὸ τὴ μάζα τῶν συμπατριωτῶν τους, μεθυσμένων ἀπὸ ἓναν ἔξαλλο φανατισμὸ γιὰ τὸ εἶδωλό τους, τὸν Φύρερ, ἀποκλεισμένοι ἀπὸ κάθε ἐπικοινωνία μὲ ὁμοπίστους τους, οἱ χριστιανοὶ αὐτοί, ριγμένοι ζωντανοὶ στοὺς τάφους τῶν

λώσεων δουλοπρεπείας ἀπίστευτης, λαϊκὲς μᾶζες μὰ καὶ τρανοὶ «ἠγέτες», Πανεπιστήμια, δικαστήρια, σοφὰ σωματεῖα, λογοτέχνες, καλλιτέχνες, ὀνόματα κοσμοζακουσμένα, ἀναμορφωτὲς «ἀνθρωπιστὲς» τόσοι καὶ τόσοι, πεσμένοι προύμιτα μπροστὰ στὸ φανταχτερό εἶδωλο σὰν στὸν καιρὸν ἐκεῖνο τοῦ

Ναβουχοδονόσορος. Πολλοί μάλιστα απ' αυτούς ikέτευαν να έχουν την τιμή να γίνουν κι αυτοί σαλπικτές του προσκυνήματος, υπηρέτες που θάφερναν στη ναζιστική μπόττα δεσμώτη την ψυχή του νεώτερου ανθρώπου.

Κι ανάμεσα στον ὄχλον αυτό των μεγιστάνων και των σατραπῶν τῆς νεώτερης διανόησης και κουλτούρας και ἐπιστήμης κι ὄλων τῶν ἄλλων παρομοίων φανταχτερῶν πραγμάτων, ξεχωρίζουν οἱ λίγοι –ὄχι και τόσο λίγοι– που λένε κατὰμουτρα στον τραγικό δικτάτορα πῶς δὲν λατρεύουν τοὺς θεοὺς του και δὲν προσκυνᾶνε τὶς σβάστικες και τὰ ἄλλα εἰδωλά του, ὅ,τι κι ἂν τοὺς κοστῖση αὐτὴ ἡ ἄρνηση.

Και ἡ κάμνος τοῦ πυρὸς και ὁ λάκκος τῶν λεόντων, ὁ θάνατος μετὰ τὰ φρικτότερα βασανιστήρια, τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως μετὰ τὶς τίγρεις τῶν S. S. γεμίζουν ἀπὸ τοὺς ἥρωες που, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια Πίστι, τὴν Πίστι που ἐθαυματούργησε και ἐνίκησε ὄλους τοὺς Ναβουχοδονόσορες τῆς ἱστορίας, ἐκατέρησαν και ἐκράτησαν στὴν ἡρωϊκή τους ἀντίσταση, ἓνα, δύο, τρία, δώδεκα χρόνια, ὡς τὸ τέλος!

* * *

Ὅποιος θὰ γράψῃ τὸ ἔπος τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοῦ ἀγῶνα τῆς Πίστεως, πρέπει νὰ μὴν ξεχνᾷ τὰ χαρακτηριστικὰ που ξεχώριζαν τὸν ἀγῶνα αὐτὸ ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀγῶνα, τοὺς Χριστιανοὺς ἐγκλειστούς τῶν στρατοπέδων τοῦ Ντάχαου ἀπὸ τὰ ἄλλα θύματα τῆς ναζιστικῆς θηριωδίας. Τρία χαρακτηριστικὰ θέλομε ἐδῶ νὰ ἀναφέρωμε, μὰ βέβαια δὲν εἶναι αὐτὰ τὰ μόνα.

Τὸ πρῶτο που κάνει εὐγενέστερο και θαυμαστότερο τὸν ἀγῶνα και τὴν ἀντίσταση αὐτὴ εἶναι πῶς ἐγινε ἓνας τέτοιος ἀγώνας, ἀπίστευτα ἄνισος, μετὰ ἀνθρώπινο ὑπολογισμό κυριολεκτικὰ ἀπελπιστικός, μόλο που ἡ ναζιστικὴ μαφία ἔδινε κάθε δυνατότητα συμβιβασμοῦ. Φανερώθηκε

μετὰ προτάσεις σαγηνευτικές, μετὰ ὁμορφοκομμένες και χιλιομελετημένες δυνατότητες ὑπεκφυγῶν. Ὁλόκληρο ἐπιτελεῖο λιποτακτῶν «θεολόγων», ὀνόματα-φίρμες, ὅπως ὄχι μόνο ὁ περίφημος Müller, που ἐχειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν Χίτλερ «ἐπίσκοπος τοῦ Ράιχ» γι' αὐτὴ τὴ δουλειά, μὰ και ὁ σύμβουλος του ὁ Jäger και ὁ Zöllner και ἄλλοι «θεολόγοι» τῆς Τυβίγγης εἶχε συνεργασθῆ, ὡστε νὰ γίνῃ μετὰ βήματα ἀνεπαίσθητα ἢ μετὰβαση ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο στον «μῦθο» τοῦ Rosenberg. Και τὰ βήματα αὐτὰ ἦσαν διαφοροῦμενα λεξίδια, καθένα ἀπ' αὐτὰ συντροφευμένο ἀπὸ φοβερὲς ἀπειλὲς μὰ και δελεαστικώτατες προτάσεις. Ἔτσι ἀρκοῦσε μιὰ τόση δὰ ἐλαστικότητα στὴ συνείδηση, γιὰ νὰ ξεφύγῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ φοβερὸ καμίνι που περιέμενε τὸν ἄκαμπτο ὁμολογητὴ τοῦ Χριστοῦ.

Γιατὶ και τοῦτο ἀκόμα εἶναι τὸ σπουδαῖο: Ὁ Χιτλερισμός, σύστημα ἀλήθεια ἀπὸ τὰ σατανικώτατα που εἶδαμε ὡς τώρα οἱ ἄνθρωποι, ὑπονόμευε βέβαια, ἐσάρκαζε, ἐσυκοφαντοῦσε τὸ Εὐαγγέλιο, ἐπάσχιζε νὰ τὸ ξερριζώσῃ ἀπὸ τὴν ψυχή τῆς νεολαίας κυρίως. Ἔβαζε ὄλες του τὶς δυνάμεις και τὴ γνωστή του συστηματικότητα, γιὰ νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὴν Γερμανία και νὰ βάλῃ στὴ θέση του ἓναν τύπο ἀρχαίας Γερμανικῆς θρησκείας μετὰ τὸν Χίτλερ σὰν κεντρική, προφητική, θεϊκὴ προσωπικότητα (εἶναι αὐθεντικό, πῶς σὲ πολλὰ σχολεῖα ὑπῆρχαν προσευχὲς στον Φύρερ). Μὰ ὄλος αὐτὸς ὁ πόλεμος γινόταν καμουφλαρισμένος. Ὁ Χιτλερισμός, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, σὰν κράτος, σὰν ἐξουσία, ἤθελε νὰ ξεχωρισθῆ ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἴδιος ὁ Χιτλερισμός ἔκανε σὰν προπαγάνδα ἢ κίνηση στὴ νεολαία. Δὲν ἐχτύπησε, λοιπόν, τὸν Χριστιανισμό καταφάνερα, ὅπως, νὰ ποῦμε, ἐχτύπησε τοὺς Ἑβραίους ἢ τὰ πολιτικὰ κόμματα. Ἐκύτταξε νὰ καλοπιάσῃ τοὺς χριστιανοὺς, νὰ τοὺς πλανέψῃ, ἀκό-

μα νὰ τοὺς ὑποσχεθῆ πὼς θὰ τοὺς δώσῃ τὴν Γερμανία, ἂν μόνο αὐτοὶ δεχθοῦν, δίπλα στὸ Σταυρό, καὶ τὴ σβάστικα. Σὰν τὸν Σατανᾶ, ποὺ ἔκανε τὴν προσφορὰ στὸν Κύριο: «*Ταῦτα πάντα σοι δώσω ἐὰν πεσῶν προσκυνήσεις μοι*».

Τὸ δεύτερο, ποὺ κάνει ἀκόμα σημαντικώτερο τὸ πρῶτο, εἶναι τὸ πλῆθος ἐκεῖνων ποὺ ἀγκάλιαζαν σὰν σανίδα σωτηρίας τὸν Ἔναν ἢ τὸν ἄλλο ἀπὸ τοὺς χίλιους δυὸ συμβιβαστικούς αὐτοὺς συνδυασμούς. Νὰ βλέπῃς ἀπὸ τὴ μὴ μεριὰ τὰ δόντια τοῦ φοβεροῦ θεριοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ λεπτοκαμωμένη εὐγενικιὰ φόρμουλα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πρόσωπα ἀξιόλογα, πρόσωπα κύρους, ὀνόματα μεγάλα ποὺ τὰ διάβαζες κάθε τόσο στὰ βιβλία, στὶς ἐφημερίδες, στὰ περιοδικὰ, νὰ δέχωνται τοὺς συμβιβασμούς αὐτοὺς, κι ἐσὺ νὰ μπαίνῃς μέσα στὰ δόντια τοῦ θεριοῦ «φανατικός, ἀδιάλλακτος»; Γιατί, βλέπετε, ἦταν καὶ τοῦτο. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ κύριοι οἱ συμβιβαστικοί, μὰ κι ἔκοψαν τὴν οὐρὰ τους, ἤθελαν νὰ μὴν ἀφήσουν ἡσυχους τοῦλάχιστον τοὺς ἄλλους. Ἔκαναν τὴν δειλία τους Φιλοσοφία –τὰ ξέρομε ἄλλως τε καὶ στὴν Ἑλλάδα κάτι τέτοια– καὶ δὲν σώνει ποὺ λιποτακτοῦσαν, ζητοῦσαν ἀπὸ πάνω νὰ κατηγορήσουν καὶ ἐκείνους ποὺ ἔμεναν πιστοὶ στὸν ἀγῶνα. Τί δὲν ἄκουσε ἡ περιόφημη «ὁμολογοῦσα Ἐκκλησία», ἡ Bekenntniskirche, ἀπὸ τοὺς κυρίους Γερμανοχριστιανίζοντας, ποὺ ἔκαναν περιηγητικὰ ταξίδια, σὰν «ἐπίσκοποι» (καὶ σ' ἐμᾶς ἐδῶ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο εἶχε ἔλθει ἕνας ἀπὸ δαύτους γιὰ προπαγάνδα), ἐπαναλαμβάνοντας τὴν «φωνὴ τοῦ κυρίου τους»; Τί δὲν τοὺς εἶπαν! Ὅτι δὲν ἦσαν... καλοὶ Γερμανοί, ὅτι ἔκαναν ἀντιπολίτευση στὸν Φύρερ γιὰ λόγους... πολιτικούς, ὅτι ἦσαν παλαβοί! Καὶ κάτι τέτοια ἔδιναν ὄπλα στὸν ἀτιμότερο ἀντιχριστιανικὸ διωγμὸ ποὺ εἶδε ἡ ἱστορία.

Τὸ τρίτο ποὺ θ' ἀναφέρουμε εἶναι ἡ διάρκεια τοῦ μαρτυρίου. Κατ' ἀρχὴν οἱ

Χριστιανοὶ ποὺ ἔπεφταν στὰ νύχια τῆς χιτλερικῆς μανίας δὲν ἀντίκρουζαν ἀμέσως τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα. Ἀντίκρουζαν ὅμως τοῦ κόσμου τὰ βασανιστήρια ἀπὸ τὶς ἀτέλειωτες ὀρθοστασίες, τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα ὡς τοὺς θερμοὺς, ἀποπνικτικούς κλιβάνους, καὶ μαζὺ μ' αὐτὰ ἔβλεπαν μπροστὰ τους ἕνα κομμάτι χαρτί κι ἕνα στυλογράφο. Μιὰ ὑπογραφοῦλα, καὶ τὸν ἀσφυκτικὸ κλίβανο διαδέχεται ἡ δυνατότης ἑνὸς πολυτελεστάτου ταξιδιοῦ ἀναψυχῆς καὶ ἑνὸς βίου ἄνετου. Καὶ τὸ κείμενο ποὺ θὰ ὑπογραφῆ, μὴ τὸ φαντασθῆτε πὼς ἔχει καμμιά βλαστήμια εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου! Διπλωματικώτατο καὶ μὲ σοφώτατη προσαρμογὴ στὸς συμβιβασμούς ποὺ εἶδαμε παραπάνω. Μὰ ἐκεῖνος ποὺ βασανίζεται τὸ πετάει τὸ χαρτί ἀνυπόγραφο, γιατί ξέρει πὼς τὸ σπουδαῖο εἶναι ὄχι τὸ κείμενο τῆς δηλώσεως, μὰ τὸ γεγονὸς τῆς δηλώσεως, ποὺ εἶναι πάντα ἕνα προσκύνημα στὸ θεοῖο.

Ναί, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ φορικτὴ δοκιμασία δὲν κρατᾷ μὰ ἡμέρα οὔτε δυὸ οὔτε τρεῖς, κρατᾷ ἐβδομάδες, μῆνες, χρόνια, καὶ τὸ τέλος δὲν φαίνεται. Καὶ πάντα τὸ φοβερὸ μαρτύριο καὶ πάντα ἡ σαγηνευτικὴ ἐκείνη δυνατότης τοῦ συμβιβασμοῦ, πάντα ἡ ἴδια, ποὺ ξανάρχεται. Καὶ πάντα ἡ καρτερικὴ ἄρνηση! Μιὰ ἄρνηση ἀπίστευτη, ποὺ ὅμως εἶναι ἡ πραγματικότης. Ἡ πραγματικότης, ἡ Χριστιανικὴ Πίστις ποὺ θαυματουργεῖ!

* * *

Τί νὰ πρωτοπῆ κανεῖς, τί νὰ πρωτοθανυμάσῃ, τί νὰ πρωτοαναφέρῃ; Μένουμε τώρα σὲ γενικότητες, μὰ πρέπει, πρέπει γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας καὶ τὴ συντήρησή του, νὰ γίνῃ γνωστὸ τὸ ἔπος τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας μέσα στὸ φλογερὸ καμίνι τοῦ ναζισμοῦ. Ἐνα ἔπος ποὺ τιμᾷ τὴν ἀνθρωπότητα. Βλέποντας αὐτοὺς τοὺς ὁμολογητῆς, ξαναρχίζεις νὰ καμαρώνῃς ποὺ εἶσαι συνάνθρωπὸς τους, ποὺ εἶσαι ἄνθρωπος, γιατί, ἀλήθεια, εἶχες ἀρχίσει ν' ἀμφιβάλλῃς γιὰ τὴν ποιότητα τέτοιου τίτλου. Καὶ πρέπει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ ὁμολογηθῇ πὼς ὅλες οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες ἔκαμαν τὸ χρέος τους, εἶχαν

καὶ χωρὶς συμβιβασμὸ. Κι ἔπειτα τὸ μέγεθος τοῦ ἠρωϊσμοῦ ἔβανε σὲ δευτέρῃ μοῖρα τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγωνιστῶν. Ἐκείνη ἡ μορφή τοῦ καρδινάλιου Faulhaber, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Μονάχου, ποὺ ἦταν ὁ ἐφιάλτης ὄχι μονάχα τοῦ Rosenberg μὰ καὶ τοῦ Χίτλερ, μὲ τὰ κηρύγματά του, τὰ βιβλία του γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Γραφῆς ἐνάντια στὸν βραβευμένο ἀπὸ τὸ Ράιχ «μῦθος» τοῦ Rosenberg, κατόπιν μὲ τὰ «παράνομα» φυλλάδιά του, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ περίφημη ἀπόφασις τῆς Εὐαγγελικῆς συνόδου στὸ Wuppertal-Bremen, οἱ χιλιάδες καθολικοὶ ἱερεῖς καὶ διαμαρτυρόμενοι πάστορες ποὺ ἐρρήχτη-

Τί νὰ πρωτοπῆ κανεῖς, τί νὰ πρωτοθανυμάσῃ, τί νὰ πρωτοαναφέρῃ; Μένουμε τώρα σὲ γενικότητες, μὰ πρέπει, πρέπει γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας καὶ τὴ συντήρησή του, νὰ γίνῃ γνωστὸ τὸ ἔπος τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας μέσα στὸ φλογερὸ καμίνι τοῦ ναζισμοῦ. Ἐνα ἔπος ποὺ τιμᾷ τὴν ἀνθρωπότητα. Βλέποντας αὐτοὺς τοὺς ὁμολογητῆς, ξαναρχίζεις νὰ καμαρώνῃς ποὺ εἶσαι συνάνθρωπὸς τους, ποὺ εἶσαι ἄνθρωπος, γιατί, ἀλήθεια, εἶχες ἀρχίσει ν' ἀμφιβάλλῃς γιὰ τὴν ποιότητα τέτοιου τίτλου.

τοὺς ἠρωϊκοὺς ὁμολογητῆς τους, διεκίρυσαν τὴν Πίστι τους ἀμόλυπτη καὶ ἀλύγιστη. Ἡ ὀρθοδοξία, ὅπου οἱ τοπικὲς συνθήκες ἔδωσαν ἐκδήλωσι στὴν κοσμοθεωριακὴ σύγκρουση, κράτησε ψηλὰ τὴ σημαία, τόσο ποὺ κι οἱ ἴδιοι οἱ Ναζῆδες στάθηκαν ἐδῶ πρὸ διστακτικοί. Μέσα στὴ Γερμανία καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι εἶχαν, ἀπὸ τὸ 1933 ὡς τὸ 1945, τὴν ἀφορμὴ νὰ ἀγωνισθοῦν μέχρι αἵματος. Καὶ ἀγωνίσθηκαν. Ὅχι ὅλοι – εἶναι ἀλήθεια πὼς μεγάλος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν λιποτακτῶν. Θλιβερὸ θέμα αὐτό, ποὺ δίνει ἐξήγηση στὸ τραγικὸ κατάντημα τῆς Γερμανίας. Μὰ ὁ ἀγὼνας ἔγινε σκληρὸς

καὶ στὶς φυλακὲς, πολλές φορὲς μὲ τὴν ἄτιμη ρετινιά πὼς τάχα ἔχουν συλληφθῆ ὄχι γιὰ τὴν ἐμμονή τους στὴν Πίστι (ῶ, πᾶ, πᾶ!), μὰ γιατί ἔκαναν... λαθρεμπόριο συναλλάγματος, οἱ μυριάδες τῶν γονέων ποὺ εἶχαν προσκληθῆ σὲ «δημοψηφίσματα», ἂν θέλουν τὰ παιδιά τους νὰ πηγαίνουν σὲ χιτλερικό-παγανιστικὸ ἢ σὲ χριστιανικὸ σχολεῖο καί, μόλο ποὺ ἡ ψηφοφορία ἦταν φανερή (ὑπέγραφαν σὲ τούτη ἢ ἐκείνη τὴν αἴτηση) ἔβαζαν φαρδεῖα πλατεῖα τὴν ὑπογραφή τους στὴν αἴτηση γιὰ τὸ χριστιανικὸ σχολεῖο, ἀντικρίζοντας τὶς κάθε λογῆς διώξεις... Τί νὰ πρωτοπῆ κανεῖς; Ποιὸν νὰ ἀνα-

φέρη πρώτον; Ἄς ἀναφέρωμε μόνο τὸ ὄνομα τοῦ Niemöller. Στὰ «ψιλὰ» τῶν ἐφημερίδων εἶδαμε πὼς ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸ στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Καὶ ὅμως, δὲν ἦταν γιὰ νὰ μπῆ στὰ «ψιλὰ»! Ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, κυβερνήτης ὑποβρυχίου μὲ φοβερὴ δράση στὸν περασμένο πόλεμο, ὁ Niemöller εἶδε πὼς ἐκεῖνο ποῦ ἡ Γερμανία χρειαζόταν ἦταν

Δὲν ἦσαν λίγοι οἱ ἥρωες αὐτοί. Μὰ βέβαια, ἦσαν ἐλάχιστοι μπροστὰ στὴ μᾶζα τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ. Καὶ μάλιστα, μὲ τὴν ἔκρηξι τοῦ πολέμου, πλήθη ἀπὸ «Χριστιανούς» ἀπέδειξαν πὼς ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ ἦταν κάλπικος, ψεύτικο ἐπίχρισμα, ποῦ ἔφυγε, μόλις ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν παγγερμανιστικὸ σωβινισμὸ. Πέταξαν τὴ Χριστιανικὴ Πίστι, γιὰ τὸ Εὐαγγέ-

Ἡ Χριστιανικὴ Πίστις ἔδειξε στὴ δοκιμασία αὐτὴ τέτοιο μεγαλεῖο, ποῦ οὔτε καὶ οἱ πιστοὶ ἀκόμη δὲν τὸ περιέμεναν. Ἦταν ἀπλούστατα ἓνα θαῦμα. Γιὰ τὸν πιστὸν ἓνα θαῦμα παραπάνω. Γιὰ τὸν ἄπιστο ἓνα ἀκόμα ἐρωτηματικὸ ρῆγμα στὴν ἀλυσίδα τῶν ὀρθολογιστικῶν συλλογισμῶν του.

οἱ πνευματικοὶ ἀγωνιστές. Μιὰ καὶ δυὸ παίρνει τὶς συνέπειες, γράφεται στὴ θεολογικὴ σχολὴ ἀπλὸς φοιτητής. Παίρνει δίπλωμα, γίνεται πάστωρ, ἀρχίζει τὸ κήρυγμα. Προσωπικὸς φίλος τοῦ Χίτλερ στὴν ἀρχή, δὲν ἄρνησε νὰρθῆ σὲ τρομερὴ ἰδεολογικὴ σύγκρουση μαζί του. Ἀνταλλάσσει τὴν παντοδύναμη φιλία μὲ τὸ φρικτότερο στρατόπεδο συγκεντρώσεως, γιὰ νὰ μὴν ἀλλοιώσῃ τόσο δὰ τὸ κήρυγμά του. Χρόνια καὶ χρόνια μένει στὸν λάκκο τῶν τίγρεων. Σκελετωμένος νικητής, δείχνει τώρα μαζί μὲ νέφος τῶν ὁμολογητῶν σ' ὅλες τὶς χῶρες καὶ σ' ὅλες τὶς Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες τὴν δύναμη τῆς Πίστεως. Γιὰ τὴν ἡ Χριστιανικὴ Πίστις ἔδειξε στὴ δοκιμασία αὐτὴ τέτοιο μεγαλεῖο, ποῦ οὔτε καὶ οἱ πιστοὶ ἀκόμη δὲν τὸ περιέμεναν. Ἦταν ἀπλούστατα ἓνα θαῦμα. Γιὰ τὸν πιστὸν ἓνα θαῦμα παραπάνω. Γιὰ τὸν ἄπιστο ἓνα ἀκόμα ἐρωτηματικὸ ρῆγμα στὴν ἀλυσίδα τῶν ὀρθολογιστικῶν συλλογισμῶν του.

* * *

λιο τοὺς ἐμπόδιζε νὰ... βγάλουν τὰ μάτια τους. Γιὰ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ δραματικὸ στὸ λαὸ αὐτό. Πρέπει δυστυχῶς νὰ τὸ ποῦμε, ὅσο κι ἂν ἓνα Χριστιανικὸ περιοδικὸ δύσκολα παίρνει τὴ θέσι τοῦ Εἰσαγγελέα σὲ κατηγορητήριο ποῦ χτυπᾷ ὄχι ἰδέες, ἀλλὰ ἄτομα καὶ λαούς. Μὰ πρέπει νὰ ποῦμε, δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ποῦμε τὴν ἀλήθεια: Ὁ Γερμανικὸς λαὸς ἐπῆγε στὸ γκρεμὸ μὲ ἐπίγνωση καὶ ψυχραιμία. Δὲν τοῦ ἔλειψαν οἱ μεγάλες μορφές. Δὲν τοῦ ἔλειψαν τὰ ἀληθινὰ πνευματικὰ ἀναστήματα. Δὲν τοῦ ἔλειψαν οἱ ὀδηγητές, ποῦ τοῦ ἔδειχναν ζωντανὴ τὴ Χριστιανικὴ Πίστι. Ἄν τοὺς ἄκουε ὁ Γερμανικὸς λαός! Ἀλλὰ δὲν τοὺς ἄκουσε. Τοὺς ἐγύρισε τὴν πλάτη καὶ κατόπιν τοὺς ἔβαλε, ὅσους μποροῦσε, στὸ δεσμοτήριο. Ἔβαλε τὸ «Μάιν Κάμπφ» στὴ θέσι τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ ἔβαλε – εἶναι φορὶκν νὰ τὸ σκεφθῆ κανεῖς– ἓνα μανιακὸ ἐγκληματῆ τῆς προστυχότερης μορφῆς στὴ θέσι τοῦ Χριστοῦ! «*Ἐγκατέλιπε πηγὴν ὕδατος ζωῆς καὶ ὠρυξεν ἑαυτῷ φρέαρ συντετριμμένον*».

* * *

Ἀλλὰ ἄς φύγουμε μιὰ ὥρα ἀρχίτερα ἀπὸ τὴ δραματικὴ αὐτὴ πλευρὰ. Δὲν ἦταν ἄλλωστε τὸ κατηγορητήριο ὁ σκοπὸς τοῦ ἄρθρου τούτου. Ὁ σκοπὸς τοῦ ἄρθρου ἦταν μόνο μιὰ εὐλαβικὴ ἀπόδοση τιμῆς. Ὅταν βλέπουμε τὸν χιπλερισμὸ, τὴ φανατικώτερη καὶ συνεπέστερη ἐφαρμογὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νίτσε (ὁ Νίτσε ἦταν ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τοῦ Ναζισμοῦ) νὰ εἶναι τώρα πτώμα ἐλεεινὸ, δὲν μπορεῖ, στὸ πρῶτο φύλλο τῶν «Ἀκτίνων» ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν κατάρρευση αὐτή, νὰ μὴν μποῦν δύο λέξεις εὐλαβικῆς ἀναγνωρίσεως στοὺς Χριστιανοὺς ἥρωες ποὺ ἔδειξαν στὴ Γερμανία μὲ τόση λαμπρότητα

ἐξυπνάδα ὄλων ἐκείνων ποὺ ἐζήτησαν νὰ ξεφύγουν. Τὰ γεγονότα δικαιώνουν τοὺς ἥρωϊκοὺς μαχητές. Βλέπουμε τώρα ὅτι ἡ ἀντίστασή τους δὲν ἦταν στενοκεφαλιά, ἀλλὰ εἶχε ὑπαγορευθῆ ἀπὸ τὴ συναίσθηση σὲ ποῖο κατάντημα ὠδηγοῦσε καὶ ὁ παραμικρὸς συμβιβασμὸς. Ἄν τοὺς ἥρωες αὐτοὺς τοὺς εἶχαν μιμηθῆ ἡ μᾶζα τῶν λιποτακτῶν καὶ τῶν συμβιβαστικῶν, ἴσως τώρα ἡ τύχη τοῦ κόσμου θὰ ἦταν διαφορετικὴ. Ὅπωςδήποτε, οἱ λίγοι, οἱ διαλεχτοί, οἱ ἥρωες, οἱ συνεπεῖς στὴν Πίστι τους ἔκαμαν τὸ χρέος τους. Καὶ ἡ θυσία τους δὲν πῆγε χαμένη. Κι ἂν δὲν τοὺς ἄκουσαν οἱ συμπατριῶτές τους, μὰ

Ὅπωςδήποτε, οἱ λίγοι, οἱ διαλεχτοί, οἱ ἥρωες, οἱ συνεπεῖς στὴν Πίστι τους ἔκαμαν τὸ χρέος τους. Καὶ ἡ θυσία τους δὲν πῆγε χαμένη. Κι ἂν δὲν τοὺς ἄκουσαν οἱ συμπατριῶτές τους, μὰ τοὺς ἀκούει καὶ τοὺς παρακολουθεῖ ὅλη ἡ ἀνθρωπότης. Δοκιμάζει ἀκόμα μιὰ φορὰ τί δύναμη ἔχει μέσα της ἡ Χριστιανικὴ Πίστη. Καὶ νοιώθει πειὰ ὅτι, ἂν πρόκειται ποτὲ στὰ σημερινὰ ἐρείπια νὰ οἰκοδομηθῆ μιὰ ἀνθρωπότης πραγματικὰ καινούργια, τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχη ἓνα καὶ μοναδικὸ θεμέλιο. Ἐκείνον ποὺ εἶναι ἡ ἀκατάλυτη νίκη.

ὅ,τι εἶχε μείνει σὰν κατάλοιπο πίστεως καὶ πολιτισμοῦ καὶ πνευματικῆς ἀνωτερότητας. Καὶ δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ ἐκφράσωμε τὴ χαρὰ μας γιὰ τὴ νίκη, τὸν εὐλαβικὸ μας θαυμασμό γιὰ τοὺς νικητές, καὶ πρὸ πάντων τὴν εὐγνωμοσύνη μας σ' Ἐκείνον ποὺ ἐστάθηκε ὁ ἄρτος τους καὶ ἡ δύναμή τους σ' ὅλα ἐκείνα τὰ φοβερὰ χρόνια καὶ ἡ νίκη τους σ' ἓναν τέτοιον ἀγῶνα.

Οἱ ἥρωες αὐτοὶ βγαίνουν τώρα νικητές καὶ στὸν ἀγῶνα ποὺ εἶχαν νὰ κάμουν μὲ τὴν ἀμφιβολία, μὲ τὴ δειλία, μὲ τὴν

τοὺς ἀκούει καὶ τοὺς παρακολουθεῖ ὅλη ἡ ἀνθρωπότης. Δοκιμάζει ἀκόμα μιὰ φορὰ τί δύναμη ἔχει μέσα της ἡ Χριστιανικὴ Πίστη. Καὶ νοιώθει πειὰ ὅτι, ἂν πρόκειται ποτὲ στὰ σημερινὰ ἐρείπια νὰ οἰκοδομηθῆ μιὰ ἀνθρωπότης πραγματικὰ καινούργια, τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχη ἓνα καὶ μοναδικὸ θεμέλιο. Ἐκείνον ποὺ εἶναι ἡ ἀκατάλυτη νίκη.

Π. ΜΕΛΙΤΗΣ

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

«οὐ τοῦτον προσεκύνησα, τὸν δὲ θεόν, οὗ τὴν ἀρχιερωσύνην οὗτος τετίμηται»

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος προσκυνᾷ τὸν Ἀρχιερέα Ἰαδδοῦς στὴν Ἱερουσαλὴμ, πίνακας ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἰταλὸ ζωγράφο Jacopo Amigoni (1682-1752).

Ἡ πιὸ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι τὸ ἔργο Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία τοῦ Ἰουδαίου ἱστορικοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου ἢ Γιωσῆφ μπὲν Ματιτιάχου (37-100 μ.Χ.), τὸ ὁποῖο γράφτηκε τετρακόσια περίπου χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ. Σύμφωνα λοιπὸν μετὰ τὸν Ἰωσήπου, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος βρισκό-

ταν στὴν περιοχὴ τῆς Φοινίκης καὶ πολιορκοῦσε τὴν Τύρο, ζήτησε προμήθειες ἀπὸ τὸν Ἰουδαῖο ἀρχιερέα Ἰαδδοῦς τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ ἀρχιερέας ἀπάντησε ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι εἶχαν ὀρκιστεῖ «μὴ βαστάζειν ὄπλα κατ' αὐτοῦ, καὶ τούτους ἕως ἂν ᾗ Δαρεῖος ἐν τοῖς ζῶσιν μὴ παραβήσονται φήσαντος»¹. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐξοργίστηκε

1 Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 11, 318.

και άπειλοῦσε νά στραφεῖ ἐναντίον τοῦ ἀρχιερέα καὶ τῶν Ἰουδαίων.

Μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ μῆνες πολιορκία τῆς Τύρου, ἡ πόλις καταλίφθηκε, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος προχώρησε στὴν πολιορκία τῆς Γάζας. Ἡ πόλις ἔπεσε μετὰ ἀπὸ δύο μῆνες πολιορκία. Τότε ὁ Μακεδόνας στρατηλάτης στράφηκε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἰουδαίας, τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὁ Ἰαδδοὺς τρομοκρατίσθηκε λόγῳ τῆς ἀνυπακοῆς του πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο. Διέταξε ὅλο τὸν λαὸ νὰ κάνει ἱκεσίες καὶ θυσίες πρὸς τὸν Θεό. Ὁ Θεὸς ὁμῶς εἰδοποίησε τὸν ἀρχιερέα, μὲ ὄνειρο, νὰ ἔχει θάρρος, νὰ στολίσει τὴν πόλι καὶ νὰ ἀνοίξει τίς πύλες. Ὅλοι ἔπρεπε νὰ ντυθοῦν μὲ λευκὰ ἐνδύματα, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιερέας θὰ ἔπρεπε νὰ συναντήσουν τὸν Μακεδόνα, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ τελετουργικοῦ τους, χωρὶς κανένα ἀπολύτως φόβο². «*Διαναστὰς δὲ ἐκ τοῦ ὕπνου ἔχαιρέν τε μεγάλως*» ὁ Ἰαδδοὺς καὶ ἐτομάσθηκε νὰ συναντήσει τὸν στρατηλάτη.

Τὸν Ἀλέξανδρο, στὴν πορεία του πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα, συνόδευαν καὶ Φοίνικες καὶ Χαλδαῖοι, οἱ ὁποῖοι πίστευαν ὅτι, μαζὶ μὲ τοὺς Μακεδόνες, θὰ μπορούσαν νὰ λεπλατίσουν τὴν πόλι, λόγῳ τῆς ἀπειθείας τῆς. Ὁ ἀρχιερέας μαζὶ μὲ τὸν λαὸ περιμέναν τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι, στὴν τοποθεσία Σαφεῖν. Ὁ Ἀλέξανδρος, μόλις ἀντίκρουσε τὸ πλῆθος νὰ τὸν περιμένει, πλησίασε μόνος του, προσκύνησε τὸν ἀρχιερέα καὶ τὸν ἀσπάσθηκε³. Οἱ Ἰουδαῖοι χάριξαν πάρα πολὺ μὲ τὴν ἀντίδραση τοῦ στρατηλάτη, ἐνῶ ὁ στρατὸς του νόμισε ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τους εἶχε χάσει τὰ λογικὰ του. Μόνο ὁ Παρμενίωνας εἶχε τὸ θάρρος νὰ τὸν ρωτήσει γιὰ τὴν ἀλλόκοτη αὐτὴ ἐνέργειά του. Γιατί, ἐνῶ ὅλοι προσκυνοῦσαν τὸν Ἀλέξανδρο, αὐτὸς προσκύνησε τὸν ἀρχιερέα;

2 Ὁ. π. 11, 326-327.

3 Ὁ. π. 11, 331: «*προσελθὼν μόνος προσεκύνησεν τὸ ὄνομα καὶ τὸν ἀρχιερέα πρώτος ἠσπάσατο*».

Τότε ὁ στρατηλάτης τοῦ ἀπάντησε: «Δὲν προσκύνησα τὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχιερέα, ἀλλὰ τὸν Θεὸ ὁ ὁποῖος τὸν τίμησε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέα»⁴. Μάλιστα ὁ Μακεδόνας στρατηλάτης συνέχισε τὴν ἐξήγηση γιὰ αὐτὴν του τὴν περιέργη πρόξη φανερώνοντας, στὸν ἀγαπημένο του φίλο καὶ στρατηγό, ὅτι τὸν Θεὸ αὐτὸν εἶχε δεῖ σὲ ὄνειρο, νὰ φορεῖ τὰ ἴδια ἄμφια, ὅταν ἦταν στὸ Δίον τῆς Μακεδονίας. Τότε τὸν εἶχε παροτρύνει, νὰ εἰσβάλει μὲ θάρρος στὴν Περσικὴ αὐτοκρατορία καὶ ὅτι θὰ νικούσε μὲ τὴ βοήθειά του.

Στὴ συνέχεια, ὁ Ἀλέξανδρος μπῆκε στὴν πόλι καὶ μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ ἀρχιερέα προσέφερε θυσία στὸν Ναὸ τοῦ Σολομῶντα. Κατόπιν, τοῦ ἔδειξαν τὸ βιβλίον τοῦ προφήτη Δανιὴλ, τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀναφέρει ὅτι ἡ Περσικὴ αὐτοκρατορία θὰ καταλυθεῖ ἀπὸ ἕναν Ἕλληνα. Ὁ στρατηλάτης ἱκανοποιήθηκε μὲ αὐτὰ ποὺ γράφονταν καὶ δῆλωσε πρόθυμος νὰ ἱκανοποιήσει ὅτιδήποτε τοῦ ζητοῦσαν. Ὁ Ἰαδδοὺς ζήτησε τὸ προνόμιο οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ζοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς πατροπαράδοτους νόμους τους καὶ νὰ μὴν ἀποδίδουν τὴ φορολογία τοῦ ἐβδόμου ἔτους, τοῦ λεγόμενου «Σαββατικοῦ»⁵. Μάλιστα τὰ προνόμια αὐτὰ ἐπεκτάθηκαν καὶ στοὺς Ἰουδαίους τῶν περιοχῶν τῆς Βαβυλώνας καὶ τῆς Μηδίας. Θὰ πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ σαμπατικοῦ ἢ σαββατικοῦ ἔτους ἡ γῆ ἔμενε χέρσα καὶ ἀπαγορευόταν τὸ ὄργωμα, τὸ φύτευμα καὶ τὸ μάζεμα τῆς σοδιᾶς. Αὐτὸ γινόταν κάθε ἑπτὰ χρόνια μὲ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου καὶ ἀναφέρεται μὲ λεπτομέρειες στὸ Λευιτικὸ⁶.

4 Ὁ. π. 11, 333: «*οὐ τοῦτον, εἶπεν, προσεκύνησα, τὸν δὲ θεόν, οὗ τὴν ἀρχιερωσύνην οὗτος τετίμηται*».

5 Ὁ. π. 11, 338: «*τοῦ δ' ἀρχιερέως αἰτησαμένου χρῆσασθαι τοῖς πατρίοις νόμοις καὶ τὸ ἑβδομον ἔτος ἀνεῖσφορον εἶναι, συνεχώρησεν πάντα*».

6 Λευτ. 25, 3-4: «*ἔξ ἑπτα σπερεῖς τὸν ἀγρόν σου καὶ*

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ τί ἐξιστορεῖται στὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ. Ὁ προφήτης Δανιὴλ εἶδε, σὲ ὄραμα, ἕνα κριαρί με δύο μεγάλα κέρατα, τὸ ἕνα ψηλότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο, νὰ ἐξουσιάζει ὅλη τὴν κτίση, καὶ κανένα θηρίο νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀναμετρηθεῖ μαζί του. Ξαφνικὰ ὅμως ἕνας τράγος, με ἕνα κέρατο ἀνάμεσα στὰ μάτια του, ἔτρεξε με δύναμη κατὰ τοῦ κριαριοῦ καὶ τὸ συνέτριψε. Τότε τὸ κέρατο τοῦ τράγου μεγάλωσε πάρα πολύ, μέχρι ποῦ ἔσπα-

καὶ τῶν Περσῶν, ἐνῶ ὁ τράγος εἶναι ὁ βασιλιάς τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὸ κέρατό του τὸ μεγάλο ἀνάμεσα στὰ μάτια του εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος βασιλιάς τους. Ὅταν θὰ καταρρεῦσει αὐτός, θὰ φυτρώσουν ἀπὸ κάτω τέσσερα κέρατα, θὰ ἐμφανισθοῦν τέσσερις βασιλεῖς ἀπὸ τὸ ἔθνος του, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔχουν τὴ δύναμη ἐκείνου»⁸. Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα διαβάστηκε στὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, ὅταν ἐπισκέφτηκε τὰ Ἱεροσόλυμα⁹. Τὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ σύμφωνα με

Δὲν γνωρίζουμε λοιπὸν σίγουρα ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπισκέφτηκε ποτὲ τὰ Ἱεροσόλυμα ἢ ἂν εἰσῆλθε στὴν πόλη καὶ τοῦ διάβασαν τὴν προφητεία τοῦ Δανιὴλ. Ἡ ἀκόμη καὶ ἂν τοῦ ἔδειξαν τὴν προφητεία καὶ πείστηκε ὅτι ἀναφερόταν σὲ αὐτόν. Δυστυχῶς οἱ πηγὲς δὲν μᾶς διαφωτίζουν σὲ αὐτό. Ὁ μόνος ποὺ ἀναφέρει τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλεξάνδρου στὰ Ἱεροσόλυμα τὸ ἔκανε ἐσκεμμένα, γιὰ νὰ προβάλλει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως καὶ οἱ προκάτοχοί του, κατέκτησε τὴν οἰκουμένη, ἐπειδὴ τὸ θέλησε ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ μόνος ἀληθινὸς κοσμοκράτορας. Στὸν παραπάνω σκοπὸ τὸν βοήθησε καὶ ἡ προφητεία ποὺ ἤδη εἶχε γραφτεῖ στὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ. Ὁ μέγας λοιπὸν αὐτὸς στρατηλάτης, με αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐντάχθηκε στὴ βιβλικὴ κατανόηση καὶ θεώρηση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας ποὺ ἔγραψε ὁ Ἰώσηπος.

σε σὲ τέσσερα σημεῖα⁷. Ἐνῶ ὁ προφήτης Δανιὴλ ἀποροῦσε γιὰ τὸ ὄραμα ποὺ μόλις εἶχε δεῖ, τοῦ ἐμφανίστηκε ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ τοῦ εἶπε: «Ὁ κριὸς ποὺ εἶδες με τὰ κέρατα εἶναι ὁ βασιλιάς τῶν Μήδων

τοὺς περισσότερους ἐρμηνευτὲς τῆς Π.Δ. καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴ Συναγωγὴ γράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν προφήτη Δανιὴλ τὸν 6ο αἰ. π.Χ.¹⁰, τριακόσια περίπου χρόνια πρὶν ἐπαληθευτοῦν τὰ γεγονότα.

ἔξ ἔτη τεμεῖς τὴν ἄμπελόν σου καὶ συνάξεις τὸν καρπὸν αὐτῆς. τῷ δὲ ἔτει τῷ ἑβδόμῳ σάββατα, ἀνάπανσις ἔσται τῇ γῆ, σάββατα τῷ Κυρίῳ τὸν ἀγρόν σου οὐ σπερεῖς καὶ τὴν ἄμπελόν σου οὐ τεμεῖς».

7 Δαν. 8, 3-9.

8 Ὁ. π. 8, 15-22.

9 Ἰώσηπος, *Ιουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 11, 337.

10 Βλέπε Ν. Παπαδόπουλος, *Σύντομος εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1995, σ. 140 καὶ Π. Μπρατσιώτης, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1993, σσ. 431-438.

Τὰ παραπάνω γεγονότα τῆς προσκύνησης τοῦ ἀρχιερέα καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀλέξανδρου στὰ Ἱεροσόλυμα δὲν ἀναφέρονται καθόλου στὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀρριανοῦ (2ος αἰ. μ.Χ.) *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*¹¹, στὸ ἔργο τοῦ Quintus Curtius Rufus (1ος αἰ. μ.Χ.), *Historia Alexandri Magni*¹², καθὼς καὶ στοὺς *Βίους Παράλληλους* τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Ἀρριανός, ἀφοῦ περιέγραψε μὲ λεπτομέρειες τὴν πολιορκία τῆς Τύρου καὶ τῆς Γάζας, ἀναφέρει ὅτι ὁ στρατηλάτης συνέχισε τὴν ἐκστρατεία του στὴν Αἴγυπτο¹³. Τὴν ἴδια ἀκολουθία τῶν γεγονότων διηγοῦνται ὁ Rufus¹⁴ καὶ ὁ Πλούταρχος¹⁵.

Γιατί λοιπὸν τὰ προηγουμένα γεγονότα ἀναφέρονται μόνο ἀπὸ ἓναν Ἰουδαῖο Ἰσραηλίτη, τὸν Ἰώσηπο, καὶ τί σημασία εἶχαν γιὰ τὸν Ἰουδαϊκὸ λαό; Ὁ Ἰώσηπος ἔβαλε τὸν Ἀλέξανδρο, ποὺ δεχόταν προσκύνηση ἀπὸ ὅλους τοὺς κατακτημένους λαούς, νὰ γονατίσει μπροστὰ σὲ ἓναν Ἰουδαῖο, προσκυνώντας τὸν Θεό τους. Ἄρα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκστρατείας του, τὸν στρατηλάτη τὸν βασάνιζε τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ ποιά θεότητα τὸν προστάτευε καὶ τοῦ ὑποσχέθηκε στὸ Δίον τὴν ἐκπλήρωση τῶν σχεδίων του. Τώρα ὅμως τὸ ταξίδι του βρῆκε ἀληθινὸ νόημα. Ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἀπέβηκε ταξίδι ἀναζήτησης τοῦ θείου, καὶ ἡ ἐπίσκεψη στὰ Ἱεροσόλυμα ἔγινε βίωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰώσηπος λοιπὸν ὄρισε τὸν Ἀλέξανδρο ὡς ὑπηρετὴ τῆς θείας βούλησης.

Στὴν Π.Δ. εἶχαμε καὶ ἄλλη μία προ-

σκύνηση ἀλλόθρησκου καὶ ἀλλοφύλου σὲ ἀντιπρόσωπο τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων. Ὁ βασιλιάς τῆς Βαβυλώνας Ναβουχοδονόσορας προσκύνησε τὸν Δανιὴλ, ἐπειδὴ τοῦ ἐξήγησε ἓνα ὄνειρό του, καὶ ὁμολόγησε ὅτι: «ὁ Θεὸς ὑμῶν αὐτός ἐστι Θεὸς θεῶν καὶ κύριος τῶν βασιλέων»¹⁶. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, λοιπὸν, οἱ βασιλιᾶδες προσκύνησαν τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ ἦταν μεσίτες τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς βοήθησαν νὰ συνειδητοποιήσουν τίς θεϊκὲς ἀποκαλύψεις ποὺ δέχτηκαν. Οἱ κατακτητὲς τῆς οἰκουμένης τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὑποτάχθηκαν στὸν ἓναν Θεό, τὸν Θεὸ τῶν θεῶν καὶ Κύριο τῶν βασιλιάδων, γιὰ νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ ἐξουσία ποὺ τοὺς δόθηκε παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο κύριο τοῦ κόσμου, τὸν Θεὸ τῶν Ἰουδαίων.

Δὲν γνωρίζουμε λοιπὸν σίγουρα ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπισκέφτηκε ποτὲ τὰ Ἱεροσόλυμα ἢ ἂν εἰσῆλθε στὴν πόλη καὶ τοῦ διάβασαν τὴν προφητεία τοῦ Δανιὴλ. Ἡ ἀκόμη καὶ ἂν τοῦ ἔδειξαν τὴν προφητεία καὶ πείστηκε ὅτι ἀναφερόταν σὲ αὐτόν. Δυστυχῶς οἱ πηγὲς δὲν μᾶς διαφωτίζουν σὲ αὐτό. Ὁ μόνος ποὺ ἀναφέρει τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλέξανδρου στὰ Ἱεροσόλυμα τὸ ἔκανε ἐσκεμμένα, γιὰ νὰ προβάλλει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως καὶ οἱ προκάτοχοί του, κατέκτησε τὴν οἰκουμένη, ἐπειδὴ τὸ θέλησε ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ μόνος ἀληθινὸς κοσμοκράτορας. Στὸν παραπάνω σκοπὸ τὸν βοήθησε καὶ ἡ προφητεία ποὺ ἦδη εἶχε γραφτεῖ στὸ βιβλίο τοῦ Δανιὴλ. Ὁ μεγάλος λοιπὸν αὐτὸς στρατηλάτης, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐντάχθηκε στὴ βιβλικὴ κατανόηση καὶ θεώρηση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας ποὺ ἔγραψε ὁ Ἰώσηπος.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Δρ. Θεολογίας - Βυζαντινολόγος

11 Ἀρριανός, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*, A. G. Roos & G. Wirth: "Flavii Arriani quae exstant omnia vol. 1." (ἐκδ. Teubner), Leipzig 1967.

12 Quintus Curtius Rufus, *Historia Alexandri Magni*, Florentia 1478.

13 Ἀρριανός, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*, 2, 2.21-2.27.

14 Rufus, *Historia Alexandri Magni*, 4, 6-7.

15 Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι: Ἀλέξανδρος*, 25-27.

16 *Δαν.* 2, 47.

ΕΝΑ ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Έχουμε συνηθίση να πηγαίνουμε σέ Μουσεία τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν πολλές αἴθουσες γιὰ τὴν ἔκθεσι κατὰ θέμα τῶν ἀντικειμένων τους. Στὰ μεγάλα, μάλιστα, Μουσεία τοῦ κόσμου δὲν ἐπαρκεῖ τὸ χρονικὸ διάστημα οὔτε μίας ἡμέρας, γιὰ νὰ δῆ ὁ ἐπισκέπτης καὶ νὰ θαυμάσῃ ὅλα ὅσα ἐκτίθενται. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ σύγχρονα Μουσεία πέραν τῶν αἰθουσῶν μὲ τὰ ἐκθέματα διαθέτουν καφετέριες ἢ καὶ ἐστιατόρια καθὼς καὶ ἀμφιθέατρα ἢ ἄλλους χώρους συγκεντρώσεων καὶ ὁμιλιῶν. Ἀπευθύνονται σὲ ἐπισκέπτες ποὺ θὰ ἀφιερῶσουν πολὺ χρόνο στὰ ἐκτιθέμενα ἀντικείμενα.

Ἐνα νέο Μουσεῖο, τὸ ὁποῖο προσετέθη στὰ ἤδη ὑπάρχοντα καὶ λειτουργοῦντα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, εὐρίσκεται πλησίον τοῦ Μοναστηρακίου. Ἐπιγράφεται «Μουσεῖο Νεωτέρου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ» καὶ περιλαμβάνει ἐκθέματα ἀπὸ τὸν λεγόμενο Λαϊκὸ Πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ προηγουμένη ἔδρα τοῦ Μουσείου ἦταν τὸ Τζαμί Τζισδαράκη, τὸ ὁποῖο εὐρίσκεται πλησίον τοῦ νέου Μουσείου. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ νέου Μουσείου ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ τὰ παραδοσιακὰ Μουσεία κατατέμνονται σὲ ἐπιμέρους αἴθουσες, τὸ ἐν λόγῳ Μουσεῖο συγκροτεῖται ἀπὸ οἰκίματα –ἀληθινὲς οἰκίες– ἑνὸς οἰκοδομικοῦ τετραγώνου στὴν περιοχὴ τῆς Πλάκας, δίπλα στὸν Σταθμὸ Μοναστηράκι. Τὰ οἰκίματα αὐτά, δεκαοκτῶ στὸν ἀριθμὸ, τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἄλλα κτίσματα τῆς ὀθωνικῆς περιόδου καὶ ἄλλα μὲ στοιχεῖα λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπαλλοτριώθηκαν ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ ἐνετάχθησαν ὀργανικῶς στὸ νέο Μουσεῖο. Τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὶς ὁδοὺς Ἄρεως, Κλάδου, Βρυσακίου καὶ Ἀδριανοῦ. Ὁ ἐπι-

σκέπτης τοῦ Μουσείου, ἀφοῦ εἰσέλθει στὸν χώρο ὑποδοχῆς, ἐξέρχεται στὴν ὀνομαζομένη «γειτονιά τῶν Ἀγγέλων», στὴν συνοικία αὐτή, τῆς ὁποίας οἱ κατοικίες ἔχουν μετατραπῆ σὲ συγχρόνους χώρους ἐκθέσεων μὲ ὅλες τὶς προδιαγραφές τῶν συγχρόνων Μουσείων, προσβάσιμες οἱ περισσότερες, ἂν ὄχι ὅλες, καὶ σὲ ἄτομα μὲ κινητικὰ προβλήματα. Τὰ οἰκίματα-αἴθουσες τοῦ Μουσείου ἀφιερώνονται σὲ διάφορες θεματικὲς ἐνότητες: γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν λατρεία μας· γιὰ τὴν προέλευσι τῶν κατοίκων· γιὰ τοὺς τόπους κατοικίας· γιὰ τὸ τί μαγεύεσαν· γιὰ τὸ πῶς διασκέδαζαν· γιὰ τὶς ἐργασίες ποὺ ἔκαναν· γιὰ τὶς γυναικεῖες ἐργασίες κ.ἄ.

Ἀνάμεσα στὰ ἀνακαινισμένα κτήρια περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου. Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ εἶχε μισοκατεδαφισθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1943 καὶ ὕστερα ἀπὸ πολυχρόνιες προσπάθειες Συλλόγου Φίλων τοῦ Παπαδιαμάντη ἀνοικοδομήθηκε, καὶ μάλιστα κατὰ τὶς ἐργασίες εὐρέθη καὶ ἡ παλαιὰ ἀγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ. Στὸ ἐκκλησάκι αὐτό, ὡς γνωστόν, λειτουργοῦσε, καὶ μάλιστα σὲ ὀλονύκτιες ἀγρυπνίες, ὁ ἅγιος πατὴρ Νικόλαος Πλανᾶς μὲ ψάλτες τοὺν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη καὶ τὸν ἐξάδελφὸ

του Αλέξανδρο Μωραϊτίδη. Στην συνοικία επίσης, εντός του Μουσείου, υπάρχουν και τὰ ἐρείπια βυζαντινῆς Βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, ὑλικὸ τῆς ὁποίας χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὅθωνος.

Στὰ ὑπόλοιπα κτίσματα τοῦ Μουσείου-συνοικίας φιλοξενοῦνται ἀνὰ θέμα τὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου, συμφώνως μὲ τὶς ἐνόπτες τὶς ὁποῖες ἀναφέραμε ἤδη.

χρησιμοποιοῦσαν. Ἐκτίθενται, ἐπίσης, ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν κεραμοποιῶν, τῶν σιδηρουργῶν κ.ἄ.

Σὲ ἄλλο οἶκημα γίνεται ἔκθεσι τῶν τρόπων καὶ τῶν σκευῶν μαγειρεύματος καθὼς καὶ τῶν συνηθεστέρων εἰδῶν διατροφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μαζί μὲ τὰ σκεῦη τοῦ φαγητοῦ (πιάτα, μαχαιροπήρουνά κ.λπ.). Ὑπάρχουν ἀπομμιήσεις ἀπὸ εἰδικὰ παρασκευάσματα, ἀναλόγως τοῦ ἐορτολογίου, ὅπως τὰ «λαζαράκια»,

Ἡ πρωτοτυπία τοῦ νέου Μουσείου ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ τὰ παραδοσιακὰ Μουσεῖα κατατέμνοντα σὲ ἐπὶ μέρους αἴθουσες, τὸ ἐν λόγῳ Μουσεῖο συγκροτεῖται ἀπὸ οἰκήματα –ἀληθινὲς οἰκίαις– ἐνὸς οἰκοδομικοῦ τετραγώνου στὴν περιοχὴ τῆς Πλάκας, δίπλα στὸν Σταθμὸ Μοναστηράκι. Τὰ οἰκήματα αὐτά, δεκαοκτῶ στὸν ἀριθμὸ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἄλλα κτίσματα τῆς ὀθωνικῆς περιόδου καὶ ἄλλα μὲ στοιχεῖα λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπαλλοτριώθηκαν ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ ἐνετάχθησαν ὀργανικῶς στὸ νέο Μουσεῖο.

Ἐνα διώροφο κτήριο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν θρησκευτικὴ Παράδοσι τοῦ λαοῦ μας· ἐορτές, τελετές, ἄμφια κληρικῶν, φορητοὶ κεντητοὶ Ἐπιτάφιοι καὶ κουβούκλια ξυλόγλυπτα τοῦ Ἐπιταφίου καθὼς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα χριστιανικῆς τέχνης ἐκτίθενται στοὺς δύο ὀρόφους.

Σὲ ἄλλο διώροφο κτήριο ἐκτίθενται τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς ἐξέλιπαν μετὰ τὴν βιομηχανικὴ παραγωγὴ τῶν προϊόντων τους, καθὼς καὶ χαρακτηριστικὰ ἐργαλεῖα αὐτῶν τῶν ἐπαγγελματικῶν τάξεων. Ἐπὶ παραδείγματι, ὑπάρχουν ἐκθέματα γιὰ τοὺς βαρελοποιούς τῶν Ἀθηνῶν, μὲ τὸ κατάστιχο τῶν μελῶν τους, τὴν Σημαία τους, μερικὰ βαρέλια καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα ποῦ

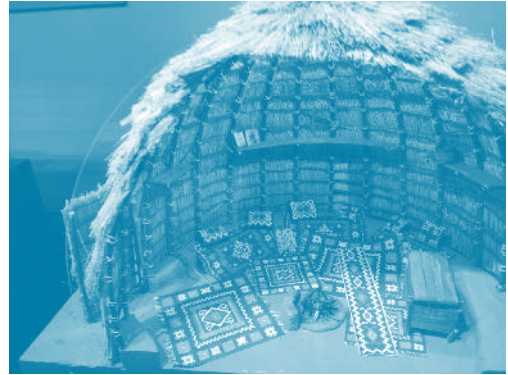
τὰ χριστόψωμα, τὰ λαμπροκούλουρα κ.ἄ.

Σὲ ξεχωριστὸ οἶκημα ἐκτίθενται οἱ τρόποι διασκεδάσεως τῶν παλαιότερων χρόνων: ἀπὸ τὰ οἰκογενειακὰ τραπέζια τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἐορτῶν, στὰ ὁποῖα συνάζετο ὀλόκληρος ἡ οἰκογένεια (παπποῦδες, γονεῖς, ἐγγόνια) μὲ συγγενεῖς καὶ φίλους, τὰ πανηγύρια στὰ χωριά μὲ τὰ κοινὰ γλέντια καὶ τοὺς χορούς, τὸ λαϊκὸ θέατρο τοῦ Καραγκιόζη μὲ πολλὰς φιγοῦρες καὶ ἐργαλεῖα τῶν καραγκιοζοπαικτῶν, ἀλλὰ καὶ τρόποι ἀστικῆς διασκεδάσεως μὲ τοὺς δυτικούς χορούς στὰ μουσικὰ καφενεῖα, καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν γραμμοφῶνων στὰ ἀστικά σπιτία.

Σὲ ἄλλα οἰκήματα ἐκτίθενται οἱ λαϊκὲς παραδοσιακὲς φορεσιές, οἱ ὁποῖες

διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή του Έλληνισμού, και ξεχώριζαν τὰ παλαιότερα χρόνια ἕνας Κρητικός από ἕναν Ἡπειρώτη ἢ Μακεδόνα καὶ ἐμφανισιακῶς ἀπὸ τὴν διαφορετικὴ ἐνδυμασία. Ὑπάρχουν καὶ ἀστικὲς ἐνδυμασίες τὶς ὁποῖες εἰσήγαγαν ἀπὸ τὴν Δύση τὴν περίοδο τῆς Βαυαροκρατίας καὶ ἔκτοτε διαδόθηκαν καὶ ἐπικράτησαν. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι οἱ πιὸ ὁμορφες καὶ στολισμένες μὲ κοσμήματα γυναικεῖες ἐνδυμασίες εἶναι οἱ νυφικὲς στολές, αὐτὲς ποὺ φοροῦσαν οἱ νύφες μέχρι πρὶν κάποιες δεκαετίες στὴν ὑπαιθρο καὶ στὰ χωριά τῆς πατρίδος μας.

Σὲ ἄλλο οἰκίωμα γίνεται ἔκθεσι τῶν χώρων διαμονῆς ἀνὰ περιοχή μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ σπιτία ἐκάστης καθὼς καὶ τοὺς τύπους τῶν πρώτων ἀστικῶν οἰκιῶν ἀπὸ τὴν ὀθωνικὴ περίοδο καὶ μετέπειτα. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ βιντεοπροβολὴ ἀπὸ τὴν κατοικία μὲ ἐσωτερικὴ αὐλὴ ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὰ γυρίσματα τῆς ταινίας «Ἡ γυνὴ νὰ φοβῆται τὸν ἄνδρα», τὴν ὁποία κατοικία ἔχει ἀγοράσει τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ὡς δεῖγμα λαϊκῆς πολλαπλῆς κατοικίας μὲ αὐλή, γιὰ νὰ διασωθῆ ἀπὸ τὴν φθορὰ τοῦ χρόνου. Τέτοια οἰκίματα ὑπῆρχαν πολλὰ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνος, τὰ ὁποῖα κατόπιν κατεδαφίσθηκαν, γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν οἱ πολυκατοικίες. Στὰ ἐκθέματα ὑπῆρχαν καὶ μακέττες παραδοσιακῶν σπιτιῶν ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐκάστης. Ἀκόμη καὶ στὴν πιὸ ἀπλὴ «σαρακατσάνικη καλύβα» ὑπῆρχαν ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ κρεμασμένα εἰκονίσματα (βλ. παρατιθεμένη φωτογραφία). Σὲ ἀντίθεσι μὲ αὐτὰ τὰ παραδοσιακὰ σπιτία, στὴν μακέττα τοῦ τύπου διώροφης ἀστικῆς οἰκίας ἀπουσιάζουν τὰ εἰκονίσματα. Εἶναι τυχαῖο, ἢ μήπως ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκθέσεως σκοπίμως ἐπισημαίνει ὅτι μαζί μὲ ἀστικοποίησι τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ κατοικίας ἐπισυμβαίνει

καὶ μία ἀποστασιοποίησι (ἂν ὄχι ἄρνησι καὶ ἀπόρριψι) τῆς λαϊκῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικότητος τῶν ἀνθρώπων;

Σὲ ἄλλα οἰκίματα περιέχονται τὰ ὑφαντὰ καὶ τὰ κεντήματα τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν οἱ γυναῖκες τῶν παλαιότερων ἐποχῶν εἴτε μὲ τοὺς ποδοκινίτους ἀργαλειούς, εἴτε μὲ τὴν χειροτεχνία τῶν βελονιῶν.

Ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ἐκθέματα εἶναι τὸ λεγόμενο «δωμάτιο τοῦ Θεοφίλου». Ὁ λαϊκὸς ζωγράφος Θεοφίλος Χατζημιχαῖλ, γιὰ νὰ ἐπιβιώσῃ, ζωγράφιζε τοίχους σὲ σπιτία καὶ καφενεῖα. Ζωγράφιζε καὶ τὸ «καλὸ δωμάτιο» (τὸ σαλόνι, θὰ λέγαμε σήμερα) τῆς οἰκίας Ζάλκου στὴν Νάπη τῆς Λέσβου. Ἡ ἀποτείχιση αὐτῶν τῶν τοιχογραφιῶν μεταφέρθηκε καὶ σήμερα κοσμεῖ ἕναν χώρο τοῦ Μουσείου. Μπορεῖ ὁ ἐπισκέπτης νὰ θαυμάσῃ αὐτὴν τὴν λαϊκότεροση τεχνικὴ τοῦ Θεοφίλου, ποὺ ἀναγνωρίσθηκε ὡς θαυμαστὴ τέχνη πολλὲς δεκαετίες μετὰ τὸν θάνατό του.

Ἐπίσης, ἄξιον τονισμοῦ καὶ ἐπαίνου εἶναι ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν εἰκονογραφημένων ἐκθεμάτων μὲσω βιντεοπροβολῶν (πολλῶν σὲ κάθε κατοικία), ὑπάρχει καὶ πλῆθος διαδραστικῶν μέσων καὶ γιὰ παιδιὰ, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐνήλικες. Ἐπὶ παραδείγματι, σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς χώρους ὑπάρχουν συρτάρια

με την επιγραφή «άνοιξτε» ή «σύρετε», τὰ ὅποια πράγματι ὁ ἐπισκέπτης ἀνοίγει μόνος του καὶ βλέπει τὰ ἐκθέματα πού ὑπάρχουν μέσα σὲ αὐτά. Ὑπάρχουν καὶ μεγάλες ὀθόνες, σὰν καθρέπτες, ὅπου ὁ ἐπισκέπτης μπορεῖ νὰ ἐπιλέξῃ κάποια παραδοσιακὴ φορεσιὰ καὶ νὰ διῆ πῶς θὰ ἦταν, ἐὰν τὴν φοροῦσε ὁ ἴδιος. Τέλος, ἐπεξηγηματικὰ ἀνὰ χῶρο καὶ θέμα βίντεο μὲ μεγάλους προβολεῖς ὑποστηρίζουν τὴν κατανόησι τῶν ἐκθεμάτων ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ Μουσείου.

Οἱ μεγαλύτεροι σὲ ἡλικία ἐπισκέπτες θὰ βροῦν σὲ αὐτὸ τὸ Μοῦσεῖο ἀντικει-

αὐτὴ μᾶς βοηθᾷ νὰ κατανοήσωμε καὶ τὴν ἐξέλιξι σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς μας. Βεβαίως, ὑπάρχουν ἀνὰ τὴν ἐπικράτεια, ἀκόμη καὶ στὸ πιὸ μικρὸ χωριό, πλῆθος λαογραφικῶν Μουσείων, στὰ ὅποια περισυνελέχθησαν, διαφυλάσσονται καὶ ἐκτίθενται παρόμοια ἀντικείμενα, ἐργαλεῖα, σκεύη, ἐνδυμασίες κ.λπ. Στὸ ἀναφερόμενο Μοῦσεῖο ἔχει γίνῃ κάποια ἐπιλογὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐκτίθεται ἐνδεικτικὰ ἐκθέματα ἀπὸ πολλὰς τῆς περιοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Βλέποντας ὁ ἐπισκέπτης τὰ θαυμάσια αὐτὰ ἀντικείμενα λαϊκῆς τέχνης, ὠθεῖται

Ἀνάμεσα στὸν πλοῦτο τῆς λαϊκῆς μας παραδόσεως, ὡς κέντρο αὐτοῦ, ὑπῆρξε ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας, ἡ ὁποία δὲν περιοριζόταν μόνον στὰ τελούμενα ἐντὸς τοῦ Ναοῦ, ἀλλὰ μὲ τῆς ἐορτῆς, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, διοχετεύετο καὶ ἐπηρέαζε δημιουργικῶς τὴν κατοικία, τὴν ἐργασία, τὴν διατροφή, τὴν ψυχαγωγία. Αὐτὸ τὸ «χαμένο κέντρο» θὰ πρῆπει νὰ ξαναβρῆ ὁ σημερινὸς Ἕλληνας, γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξία τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπομονώνεται μόνον στὰ Μοῦσεῖα, ἀλλὰ συνεχίζει νὰ ὑφέρπῃ καὶ νὰ ἐμπνέῃ τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνες πού δὲν ἔχουν κόψει τοὺς δεσμούς τους μὲ τὴν Παράδοσι τοῦ γένους μας.

μενα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχουν ἴδιες ἀναμνήσεις· ὅπως ἀπὸ τὰ χωριὰ ξύλινα σκεύη γιὰ τὴν παραγωγὴ βουτύρου, ἐργαλεῖα γιὰ τὸν θερισμὸ ἢ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πόλεις τὰ πρῶτα «ψυγεῖα πάγου», παλαιὰ γραμμόφωνα καὶ ραδιόφωνα.

Τὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου μᾶς δίνουν μὲ εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς ζοῦσαν, ἐργάζονταν, διασκεδάσαν, ἔτρωγαν καὶ κατοικοῦσαν οἱ πρόγονοί μας ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι περὶπου τὰ μέσα τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνος. Ἡ ἐκθεσι-

σὲ κάποιες σκέψεις καὶ συγκρίσεις μὲ τὴν σημερινὴ ἐποχὴ. Πόσο πιὸ ὁμορφα καὶ πιὸ χρηστικὰ ἀντικείμενα γιὰ τὴν ζωὴ, τὴν κατοικία, τὴν ἐργασία δημιουργοῦσε ἡ σοφία τοῦ λαοῦ μας στὶς προηγούμενες γενιές! Πῶς ὑπῆρχε ἕνα πνεῦμα οἰκονομίας καὶ «ἀνακυκλώσεως» ὄλων τῶν ὑλικῶν: ἕνα φθαρμένο ἐνδυμα θὰ γινόταν γυναικεῖα τσάντα ἢ κουρτελοῦ ἢ κάτι ἄλλο. Ὑπάρχει στὴν ἐκθεσι ἕνα φόρεμα φτιαγμένο ἀπὸ ἀλεξίπτωτο. Ἐπειδὴ τὸ ἀλεξίπτωτο γινόταν ἀπὸ μετάξι, ὅσα ἀλεξίπτωτα ἔρριχναν μὲ προμήθειες οἱ

σύμμαχοι στην Κατοχή μεταποιοούνταν σε ένδυμασίες ή καλύμματα.

Ένῳ κάποια εποχή θεωρήθηκαν πολλά ἂν ὄχι ὅλα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῶν προγόνων μας ὡς ξεπερασμένα καὶ παλιομοδίτικα, σήμερα ἀνακαλύπτουμε ἐκ νέου καὶ τὴν ἀξία τους καὶ τὴν θαυμαστὴ ὁμορφία τους. Τὰ σπουδάζουμε πλέον καὶ τὰ ἐρευνοῦμε καὶ δὲν τὰ ὑποτιμοῦμε ὡς ἀνάξια λόγου.

Ἀνάμεσα στὸν πλοῦτο τῆς λαϊκῆς μας παραδόσεως, ὡς κέντρο αὐτοῦ, ὑπῆρξε ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας, ἡ ὁποία δὲν περιοριζόταν μόνον στὰ τελούμενα ἐντὸς τοῦ Ναοῦ, ἀλλὰ μὲ τὶς ἐορτές, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, διοχετεύετο καὶ ἐπηρεάζε δημιουργικῶς τὴν κατοικία, τὴν ἐργασία, τὴν διατροφὴ, τὴν ψυχαγωγία.

Αὐτὸ τὸ «χαμένο κέντρο» θὰ πρέπει νὰ ξαναβρῆ ὁ σημερινὸς Ἕλληνας, γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξία τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπομονώνεται μόνον στὰ Μουσεῖα, ἀλλὰ συνεχίζει νὰ ὑφέρπῃ καὶ νὰ ἐμπνέῃ τοὺς σημερινούς Ἕλληνες ποὺ δὲν ἔχουν κόψει τοὺς δεσμούς τους μὲ τὴν Παράδοσι τοῦ γένους μας.

Καὶ γιὰ ἐμᾶς τοὺς Χριστιανοὺς ἄς μᾶς παραδειγματίζει ἡ ἀπέριττη καὶ πτωχικὴ καλύβα τῶν Σαρακατσάνων, στὴν ὁποία ὑπῆρχαν, μαζὶ μὲ λιγοστὰ ἀντικείμενα, τὰ εἰκονίσματα, ὡς στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῶν προγόνων μας.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρότσι 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἐντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

- Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

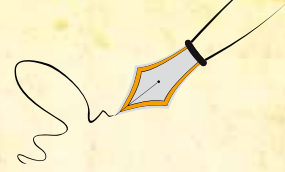
Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτι ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

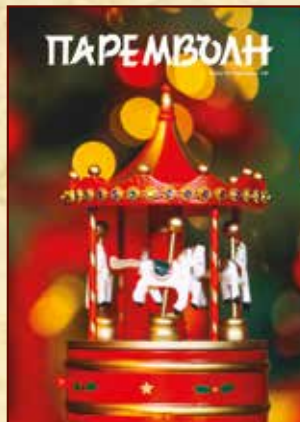
ΠΡΟΣΟΧΗ! Ὅταν κατατίθεται ἓνα ποσὸ στὸν τραπεζικὸ λογαριασμὸ, χωρὶς νὰ ἀναγράφεται στὴν Αἰτιολογία τὸ ὀνοματεπώνυμο τοῦ συνδρομητῆ / τῆς συνδρομητριάς (ἀκόμη καὶ ἂν ἀναγράφεται: «Ακτίνες συνδρομὴ 2026» ἢ ὅτι ἄλλο), δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ποῖα συνδρομὴ ἀφορᾷ τὸ συγκεκριμένο ποσό! Ἄν τυχὸν ἔχετε κάνει κατάθεση, ἀλλὰ ἔχετε ἀμελήσει νὰ καταγράψετε τὰ στοιχεῖά σας στὴν Αἰτιολογία, παρακαλοῦμε ἐπικοινωνήστε μὲ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ (κατὰ προτίμηση μὲ μῖνιμα ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου), γιὰ νὰ μᾶς ἐνημερώσετε καὶ νὰ μπορέσουμε νὰ πιστώσουμε σωστὰ τὸ ποσό.

Άξιζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική καὶ κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό της νεότητας καὶ τὴ σφραγίδα της πίστεως καὶ της παιδείας.

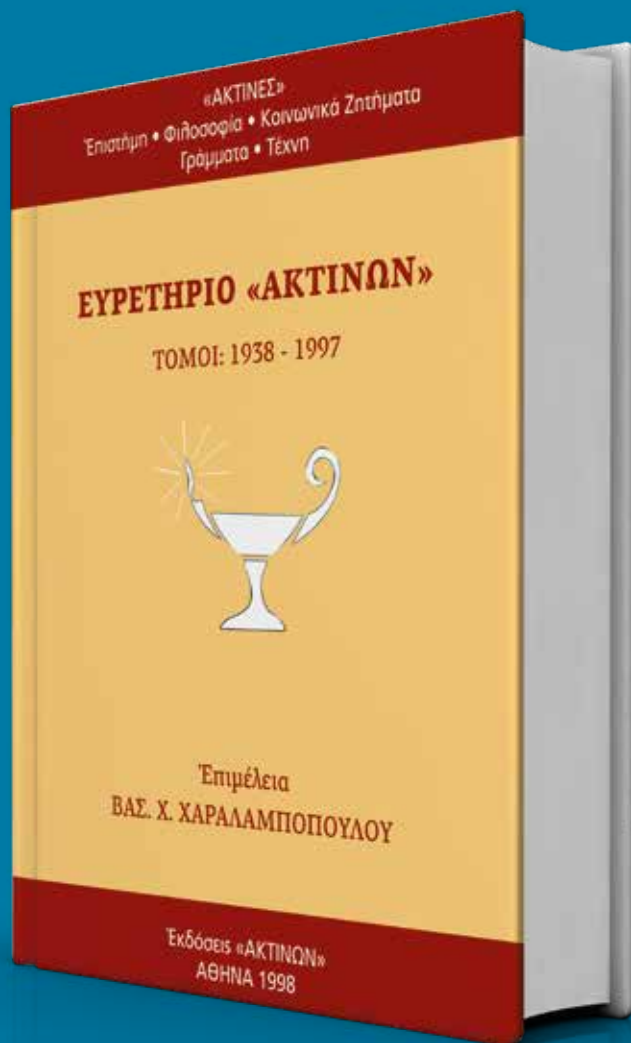
Τὸ μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οι τόμοι του περιοδικού «Ακτίνες» καθώς και τό εϋρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθῆνα, Τηλ. 210 32.35.023